

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

BALIZS DÁNIEL

Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák
többnemzetiségű közegben

EGYED ILDIKÓ – ZSIBÓK ZSUZSANNA

Gazdaság szerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei
regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása

BORBÁNDI ERIK

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

CSIPAK ALISZ – RITTER KRISZTIÁN

A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek
szemszögéből

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2023/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2023, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Balizs Dániel Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben	6
Egyed Ildikó – Zsibók Zsuzsanna Gazdaság szerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása	22
Borbándi Erik A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere	33
Csipak Alisz – Ritter Krisztián A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek szemszögéből	62
RECENZÍÓ	
Schwarcz Gyöngyi Határterületek és határátlépések: a szervezeti antropológia jelene – Recenzió Molnár Ágnes (szerk.) <i>Szervezeti antropológia. Elméletek és módszerek a formális szervezetek kutatásában</i> című művéhez	73
ABSZTRAKTOK	79

TANULMÁNYOK

BALIZS DÁNIEL

Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben

„Olyan sok szlovák jön, hogy itt magyar lassan már nem is marad.”

1. Bevezetés

A nyitó idézet egy unikális, markáns kijelentés, melyet a kutatásom témájában készített interjúk egyikéből emeltem ki. Utal arra, hogy a pozsonyi agglomeráció szlovákiai magyar közösség által jelentős arányban lakott csallóközi térségében napjainkban az etnikai mintázat dinamikus átformálódása zajlik, és hogy az ennek hátterében álló migrációs folyamat sajátosságaiból fakadóan a szlovákiai magyar kisebbség esetében egyébként is számottevő asszimiláció itt fokozottan érvényesülni fog. E sajátosságok között említhetjük a migráció nagy intenzitását vagy a betelepülő szlovákok és az őslakos magyarok közötti jelentős jövedelmi, munkaerő-piaci és képzettségbeli differenciákat. A folyamat, amely ennek hátterében áll, a Pozsonyt és agglomerációját érintő szuburbanizáció.

A kutatásom általános kérdése, hogy a központi városból a szuburbán zónákba történő migráció hol és miként gyakorol hatást a célterület nyelvi-etnikai mintázatára? Ezen túlmenően vizsgáltam azt is, hogy a kiköltözőket fogadó települések milyen helyi – önkormányzati és közösségi – döntések, stratégiák mentén reagálnak az alaposan megváltozott társadalmi, ingatlanpiaci, nyelvi stb. viszonyokra és en-

nek kapcsán az agglomerációhoz sorolt különböző községek vonatkozásában milyen eltérések fedezhetők fel. A kutatási terület a Szlovákia fővárosát, Pozsonyt körülvevő szuburbán zóna volt.

A szuburbán folyamatok értelemszerűen akkor befolyásolhatják a célterület etnikai karakterét, ha a bekövetkező migráció nyelvi-kulturális határokat szel át, tehát a kiköltöző népesség olyan területre érkezik, amelynek jellege e tekintetben eltér a központi városétól. Értelmezésemben – a folyamat végeredményének eltérései miatt – célszerű szétválasztani azon eseteket, amikor ez a migráció a nyelvi válaszvonal mellett országhatárt is átlép, illetve ha országon belül marad. Mindezekre számos példát találunk.

2. A szuburbanizáció és az etnicitás kapcsolata néhány példán keresztül

Az országhatárzónák megélénkülése Nyugat-Európában a schengeni egyezmény 1985-ös megkötését követően váltak szabadon átjárhatóvá az országhatárok (a német–holland, a belga–holland és a francia–német határ relációjában, lásd STRÜVER, 2005; TERLOUW, 2008; VAN HOUTUM és GIELIS, 2006). A schengeni szerződés drámai változást hozott az

EU-hoz csatlakozott közép-európai térségben is, és megnyitotta a fejlődés lehetőségét a többnyire elmaradott országhatárzónákban. A határ túloldala iránti érdeklődés eleinte a munkahelyi mobilitás (ingázás) növekedését hozta magával, majd az eltérő ingatlanárak révén fokozódott a lakóhelyi mobilitás is, ideiglenes áttelepülés vagy végleges átköltözés formájában. Számos esetben, ha az országhatárzónája az urbanizáltság szintje és/vagy a gazdasági potenciál terén aszimmetriát mutat, a mobilitás határt átlépő szuburbanizáció formájában jelenik meg (a szuburbanizáció számtalan aspektusból vizsgált folyamatának elméleti háttéréhez lásd többek között BAJMÓCY, 2007; VAN DEN BERG ET AL., 1982; DÖVÉNYI és KOVÁCS, 1999; ENYEDI, 1988; FISHMAN, 1987; TIMÁR, 1999). Egyszerűbben fogalmazva, az országhatár közelében fekvő nagyvárosból a kiköltözők különböző – ingatlanpiaci, elérhetőségi, esztétikai stb. – okokból a szomszédos ország egy közeli települését választják. Számos olyan esetet felfedezhetünk (Aachen a német–belga–holland hármashatárnál vagy Maastricht a holland–belga határon), amikor a határ túloldalán lévő település az elköltöző városának természetes vonzáskörzetébe tartozik. Az országhatár – annak merevsége folytán – e folyamatnak gátat szab, ha viszont átjárhatóvá válik, az addig lefojtott kereslet azonnal jelentkezik (HARDI, 2010).

A fent vázolt folyamat nemcsak Nyugat-Európában érvényesül, példaként hozható fel a mobilitás országhatárt átlépő élénkülése az olasz–szlovén határ Trieszt környéki szakaszán, amelyet a nyelvi határ sajátos futása (olaszok a szlovéniai és szlovének az olaszországi oldalon) még különlegesebbé tesz (JAGODIČ, 2010, 2011). Magyar viszonylatban a 20. század során határainkon túlra került, majd az 1989 utáni politikai változások után dinamikus fejlődésnek induló városokat említhetjük, melyek természetes vonzáskörzete – a korábban oda gravitáló települések és népesség kisebb-nagyobb hányada – Magyarországon maradt. E területek a múlt században periferikus helyzetbe kerültek, centrumuk elvesztését más városok legfeljebb csak részben pótolták. Példaként elsősorban Nagyvárad hozható fel (LOVAS KISS, 2011), ugyanakkor bizonyos szempontból Pozsony is e városok közé tartozik; azzal a különbséggel, hogy esetében a vonzáskörzet döntő hányada is a határ túloldalára került, csupán néhány település maradt

Magyarország része. Pozsony egyedi jellegét adja továbbá, hogy fővárosról van szó, s ez a tény mind a népességszám (tehát a szuburbán folyamatokban potenciálisan részt vevő népesség), mind a lakosság egyéb társadalmi jellemzői (jövedelmi viszonyok, képzettségi szint, mobilitás stb.) kapcsán a szuburbanizációnak különösen nagy lendületet biztosít.

A szlovák fővárost a rendszerváltás negatív hatásai kismértékben érintették; gazdaságának, térségi szervező erejének Szlovákia önállóvá válása – 1993 után – még inkább lendületet adott. Lakosságszáma a 20. század második felében gyorsan nőtt: négy rövid évtized alatt 193 ezerről 442 ezer főre. A növekmény számottevő hányada az új ipari üzemek működését biztosító munkaerő beáramlásából adódott. A város agglomerációjának terjeszkedése évtizedekkel ezelőtt kezdődött el, először a fő közlekedési folyosók mentén (Brno, illetve Nagyszombat felé), majd a Csallóköz felé és a határ túloldalán. A szlovák–magyar határ nyugati szakaszának intenzív és kölcsönös kapcsolatrendszere már a szocializmus idején kiépült, főként munkaerőcsere formájában (HARDI, 2011), az ezredforduló környékén a szlovákiaiak nagyobb arányban látogatták Magyarországot (a megkérdezettek 94%-a), mint fordítva (80%), aminek feltehetően nyelvi okai is voltak (HARDI, 2008). Ebben az időszakban a Pozsony környéki szlovák–magyar határszakaszon élő szlovákiaiak 50%-a értékelte előnyként a szomszédos országhoz való közelséget, a határ magyar oldalán mindössze ennek tizede (HARDI és LAMPL, 2008). Medgyesi és Péti (2022) a kárpát-medencei magyarság mobilitását vizsgáló kutatása szerint a 2020-ban kezdődő világjárványt megelőző időszakban a felvidéki magyarok több mint fele (a válaszadók 59%-a) lépte át rendszeresen az államhatárt, döntő hányaduk Magyarországra irányában. Köztük átlagosan minden ötödik hetente többször vagy akár naponta, munkavállalási céllal lép ki Szlovákia területéről. E csoport 80-90%-a a járványügyi korlátozások idején kevésbé vagy egyáltalán nem folytathatta államhatár-átlépéssel járó munkavégzését.

Szlovákiában több urbánus centrum környékén érvényesül szuburbán folyamat, ezek közül kiemelkedik a két legnagyobb központ (Pozsony és Kassa), rajtuk kívül megfigyelhető Besztercebánya, Eperjes, Nagyszombat, Nyitra, Trencsén és Zsolna régiójában

(ŠVEDA, 2014). A témával foglalkozó szerzők hangsúlyozzák a folyamat szlovákiai léptékben rendkívül jelentős, ugyanakkor Nyugat-Európához képest visszafogott jellegét (ŠVEDA és KRIŽAN, 2011). Utóbbi alól egyedül Pozsony esete jelent kivételt, ahol a szuburbanizáció által érintett népesség aránya, illetve a folyamat gyorsasága különösen figyelemre méltónak bizonyul. A pozsonyi városi magterület az 1990-es évek közepén kezdett markánsan veszíteni a népességéből, a környező települések az ezredforduló környékétől már számottevő migrációs nyereséget könyvelhettek el (SLAVÍK ET AL., 2011). A kiköltözések legintenzívebb időszaka 2003–2008 közé tehető (ŠVEDA, 2011; ŠVEDA és ŠUSKA, 2014), annak üteme azonban napjainkban is jelentős; az egyre-másra születő új ingatlanpiaci tervek és befektetések pedig azt mutatják: a Pozsony környéki településeken az új lakásokra a következő évtizedben is komoly kereslet fog mutatkozni (ŠVEDA és ŠUSKA, 2014). A sűrűn lakott urbánus területekről „menekülő” népesség ugyanúgy a lakóhelyi preferenciák megváltozása miatt kel útra, mint azt más európai nagyvárosok esetében tapasztalhatjuk (ŠVEDA, 2014), a fogadó településeknek pedig hasonló kihívásokra kell odafigyelnie: az urbánus életforma terjedése számos „öslakosban” kelt visszatetszést. A város környéke mind tájhasználat, mind funkciók terén folyamatosan változik, az átalakulás jól nyomon követhető a beépítettség és a földhasználat vizsgálatával (BAUS ET AL., 2014), illetve annak felismerésével, hogy a szuburbanizációs folyamatok – elsősorban a társadalmi mobilitásra adott gazdasági reflexióként – immár a kereskedelmi tevékenységekre is kiterjednek (ŠVEDA és KRIŽAN, 2011). A Pozsonyt elhagyók jellemzően nem távolodnak el a fővárostól 40 km-nél távolabb, a legtöbb új ingatlan attól 15–25 km-re épül fel (ŠVEDA, 2011, 2014). A térképre pillantva könnyen észrevehetjük, hogy e zóna tekintélyes része nem Szlovákiához, hanem Ausztriához (nyugat) és Magyarországhoz (dél) tartozik. Kelet-közép-európai viszonylatban egyedi jelenség, hogy egy főváros szuburbán zónája más ország(ok)ra is kiterjed, a határok közelsége folytán a kiköltöző pozsonyiak nagyszámban keresnek új otthont Szlovákián kívül, utóbbi értelemszerűen csak az európai uniós csatlakozás, illetve a határok szimbolikussá válása (2007) után indulhatott meg. Új területek bekapcsolását Pozsony szuburbanizációjába nem csu-

pán az új lehetőségek kiaknázása indokolta, hanem a szlovákiai települések drasztikus átalakulása is. A kétségtelenül pozitív hatások (a helyi közösségek dinamizálódása demográfiai, gazdasági, infrastrukturális stb. vonatkozásban) mellett a városkörnyéki települések a folyamat számos negatív következményével (környezeti és közlekedési problémák, a régi és új lakók közötti ellentétek, ingatlanpiaci nyereszkedés stb.) is szembesültek (PODOLÁK, 2007; ŠVEDA és ŠUSKA, 2014). A beépítés fokozódásából fakadó telítődés, valamint a növekvő társadalmi ellentétek a Pozsonyból elköltözni vágyók és az ingatlanügynökségek figyelmét egyaránt a szomszédos (és még „érintetlen”) osztrák és magyar települések irányába fordították.

Az ausztriai és a magyarországi oldalon a Pozsonyhoz legközelebb fekvő, autópályán kiválóan elérhető települések (Hainburg, Kittsee, Wolfstahl, illetve Bezenye, Dunakiliti, Mosonmagyaróvár, Rajka) váltak az újonnan érkezők célpontjává (IRA ET AL., 2011). Ausztria iránt már 2004-től, Magyarország iránt inkább 2007 után nőtt meg az érdeklődés (DILLINGER, 2004; SLAVÍK és KURTA, 2007), utóbbi esetében vitathatlan a szlovák fővárostól mindössze 15 km-re fekvő Rajka elsősége. Már az első években jelentkezett az azóta is érvényesülő gyakorlat, hogy az újonnan érkezők tekintélyes hányada hivatalosan nem jelentkezett be a községbe (SLAVÍK ET AL., 2011), ami növekvő gondot okoz a helyi településvezetés számára, miközben komoly terhet ró a jóval kisebb népességszámra tervezett települési szolgáltatórendszerekre (IRA ET AL., 2011). Noha a 2020-ban induló világvárvány, illetve a határellenőrzés annak nyomán jelentkező átmeneti visszaállítása több ezer új lakost készített Rajkán és környékén hivatalos lakcímének megváltoztatására, a probléma még napjainkban is érzékelhető (MOLNÁR és VITÉZ, 2021).

Amennyiben nem csupán az országhatárt átlépő szuburbanizációra fókuszálunk, több olyan példát találhatunk, ahol a központi városból a szuburbán zónába történő migráció utóbbiak nyelvi-etnikai mintázatára is markáns hatást gyakorol. Ez nem csupán akkor történhet meg, amikor a folyamat országok között zajlik, mint a már említett olasz, német vagy holland példák esetében. Fakadhat abból is, hogy a központi város etnikai szempontból jóval diverzebb környezeténél, és emiatt a kiköltöző, nyelvi

és származási szempontból heterogén népesség a szomszédos helységek lakosságát is heterogénné formálja. E folyamatra nyújt kiváló európai példát a svájci Lugano esete, ahol a város lakosságának 40%-a nem svájci származású. A lakóhelyválasztási preferenciák változatossága már az egyes etnikai csoportok városon belüli elhelyezkedésében, például a szegregáció mértékében megnyilvánul, szintén rendkívüli változatosságot mutat a szuburbiákba történő költözésnél. Egyes közösségek a többinél jóval kevésbé vesznek részt a folyamatban, más (eredetileg is erősen szegregált) csoportok a kiköltözés után is igyekeznek minél homogénebb (saját) nyelvi közegbe érkezni, illetve van olyan nemzetiség is, amely e tekintetben a többségi népesség által közvetített mintákat követi (IBRAIMOVIC ÉS MASIERO, 2014). Ami biztos, hogy a folyamat révén a szomszédos vidéki települések nyelvileg jóval kevertebbé válnak. Hasonló játszódik le az észak-amerikai nagyvárosokban és környékükön is. A példák (ALBA ET AL., 1999; FONG ÉS SHIBUYA, 2000; HOWELL ÉS TIMBERLAKE, 2014; MASSEY ÉS TANNEN, 2017) azt mutatják, hogy a nagyvárosok népessége nyelvileg sokkal összetettebb környezetüknél, illetve az egyes faji csoportok (afro-amerikai, hispán, illetve ázsiai származásúak) a szuburbanizációs aktivitás és a lakóhelyi preferenciák szempontjából nagyon differenciáltak; az afroamerikaiak például jóval kisebb arányban költöznek ki a városokból.

A diverz nagyváros–homogén vidék dichotómia nem csak a tőlünk nyugatra fekvő régiókban jelenti a szuburbanizáció fontos sajátosságát, találkozhatunk vele Kelet-Közép-Európában is. A legszemléletesebb példákat a Baltikumban fedezhetjük fel, ahol a szovjet időszakban az iparosítás és a szláv (főként orosz) ajkú népesség beáramlása összekapcsolódott, drasztikusan módosítva a lokális nemzetiségi viszonyokat. Tallin és Riga lakosságának bő harmada ma is orosz, de más városokban (többek között az észtrországi Tartuban) is jelentős arányt ér el a szláv népesség. Mivel utóbbiak szervezett keretek között érkeztek, lényegében kész lakótelepek várták őket, míg az észt és lett lakosság inkább a városok alacsonyabb sűrűségű, családi házas övezetében élt. Az ebből fakadó szegregáció és a lakáskörülményekben tapasztalható szegmentáció ugyan mérséklődött 1991 óta, de továbbra is a baltikumi városok

fontos jellemvonása, valamint differenciáló hatást gyakorol – többség és kisebbség relációban – a szuburbanizációra is. A különbségek csökkenése ellenére a többségi észtek és lettek, illetve a kisebbségek közötti etnikai szegregáció az utóbbi években még növekedett is; ez azt mutatja, hogy az egyes csoportok közötti társadalmi és gazdasági eltérések jelentős részben vezethetőek vissza az etnikai hovatartozásra. Utóbbi akkor is figyelemre méltó, ha az etnikai tényező jelentősége a rendszerváltozás óta csökkenést mutat (KULU ÉS BILLARI, 2006; KONTULY ÉS TAMMARU, 2006; HESS ET AL., 2012; KRISJANE ÉS BEZINS, 2012; LEETMAA ET AL., 2015).

A szuburbanizáció nyelvi mintázatra gyakorolt hatása tehát megvalósulhat akkor, ha a folyamat országhatárt lép át, illetve ha a város etnikai-származási szempontból jóval heterogénebb a környezeténél. Ám létezik egy harmadik eset is, amikor a centrum olyan térségben helyezkedik el, amelyben egy adott országban élő kisebbség lokális többséget alkot. Erre nyújt példát Litvániában Vilnius, ahol a litván többségű fővárost lengyel falvak veszik körbe. És részben ide sorolható Pozsony is, amelynek szlovákiai szuburbán zónájában sok magyarlakta település található, hiszen a város ma is a magyar–szlovák nyelvhatár közelében fekszik. Vilnius esetében a litvánok beáramlása a szomszédos lengyel jellegű településekre a lengyel identitás megerősödését vonta maga után (UBAREVIČIENĖ ET AL., 2015), amely a folyamatra érkezett lokális válaszként értékelhető. Ennek legérzékenyebb és egyúttal jól mérhető megnyilvánulási módja a litvániai lengyel pártokra adott voksok arányának hirtelen emelkedése volt. E markáns és alaposan dokumentált változás felveti a kérdést, vajon a szlovákiai (jelen tanulmányban a Pozsony környéki) magyarság kapcsán felfigyelhető-e hasonló jelenség.

A kisebbségek politikai érdekképviselését ellátó pártokhoz való kötődés erőssége a kelet-közép-európai régió – ennek részeként a Kárpát-medence – etnikumai számára is fontos téma. A politikai formációk ereje természetesen számos tényezőtől függ, ide sorolhatjuk a kisebbségi közösség aktuális lélekszámát, a közösség belső politikai megosztottságát (azaz azt, hogy egy vagy több párt képviseli őket), vagy akár az anyaország gazdasági súlyát. Az „etnikai pártok” létrejöttének 90-es évekbeli reneszánszát követően

az évtized második felétől egészen a közelmúltig általánosan elterjedt volt, hogy e formációkra döntő részben a kisebbséghez tartozók voksolnak (ILYÉS és TÁTRAI, 2013), valamint az is, hogy e közösségek első sorban (még ha nem is kizárólag) a saját kisebbségüket képviselő pártokat részesítik előnyben, míg a többségi társadalom – értelemszerűen jóval színesebb – politikai palettájának elemei jóval kevesebb kisebbségi szavazót tudnak mozgósítani (a fentiek a magyarországi kisebbségekre épp nem jellemzőek, l. DOBOS, 2013). Az etnikai identitásba tehát Kelet-Közép-Európa nagy részén beépült egy bizonyos fajta választói magatartás, azaz a „saját” pártra történő voksolás alapértelmezett jellege. Ennek következtében a kisebbségi pártok népszerűsége – az adatokat megfelelő körültekintéssel értelmezve – jó indikátora lehet az etnikai azonosságtudat erősségének, illetve annak változásainak (BALIZS, 2016). A szlovákiai magyarság kapcsán (ugyan nem Pozsony, hanem Nyitra környékén) említést érdemelnek Tátrai Patrik vizsgálódásai, aki szintén kiemelte, hogy „az identitás kérdéskörének vizsgálatához értékes információkat szűrhetünk le a kisebbségek választási magatartásából” (TÁTRAI, 2009, 64. o.).

Szlovákiában a magyar kisebbséget 1994 és 2009 között egyedül képviselő Magyar Közösség Pártjára (MKP) szavazók legkevesebb 95%-a volt magyar, míg a teljes szlovákiai magyar közösség legalább 80%-a szavazott az MKP-ra. A szlovákiai magyar politikai élet a Most–Híd (amely hivatalosan etnikailag vegyes párt, de jelen kutatásban alapvetően magyar pártként definiálható) megalakulásával ugyan jelentősen átformálódott, ám a fenti arányok érdemben nem változtak: a Híd a többségi társadalom irányába tartó asszimiláció valamely fokán álló, illetve többes, esetleg hibrid identitással jellemezhető magyar kötődésű személyek szélesebb körét tudta megszólítani, mint az MKP. Ugyanakkor a két magyar pártra adott voksok összesített értékének 90%-a a Híd megjelenése után is a magyarok által lakott Dél-Szlovákiából érkezett (ILYÉS és TÁTRAI, 2013).

A 2010-es években a szlovákiai magyar politikai életet – a többségi társadalom és a mindenkori pozsonyi kormány magyar kisebbséggel való viszonyán túl – az MKP és a Most–Híd rivalizálása határozta meg. A politikai csatározásokba egyre inkább belefáradt és a pártvezetőkben csalódott szlovákiai magyar

közösség először kisebb, majd a 2020. évi választások során már látványos mértékben nyilvánította ki nemtetszését és voksolt nem magyar bázisú formációkra (HARRACH, 2020). Ez végül a két magyar párt hosszú ideje nem látott népszerűségvesztéséhez vezetett, aminek hatására először fordult elő, hogy a szlovákiai magyarság parlamenti képviselő nélkül maradt. A 2020. évi parlamenti választáson már csak a szlovákiai magyarok 70%-a szavazott magyar pártokra (CZÍMER, 2021). 2023 szeptemberében – az eredmények tükrében – ez az arány valószínűleg ennél is alacsonyabb, viszont ezen voksolás szakmai kiértékelése még nem kezdődött meg.

3. Kutatási kérdések

A kutatás során – figyelembe véve a fentiekben részletezett információkat és példákat – a következő kérdések megválaszolására törekedtem:

Kérdés 1.

Változott-e a szuburbán településeken élő őslakos magyarok etnikai identitása a döntően szlovák ajkú betelepülők érkezésének hatására?

Kérdés 2.

A szuburbanizációra adott válaszként az őslakos helyi magyar közösségek milyen stratégiákat követnek?

Értelmezésemben a multikulturális közegben megvalósuló lakóhelyi mobilitás fokozza az etnikai interakciók intenzitását, a folyamat pozitív hatása lehet az etnikumközi tudástranzfer, illetve a közösségi párbeszéd élénkülése. Negatív folyamat, azaz az egyes kulturális csoportok közötti viszony romlása jelentkezhethet viszont akkor, ha az esetlegesen fennálló őslakos-bevándorló ellentétből előítéletekből táplálkozó etnikai dimenzió társul.

4. Módszertan

A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmaztam. A matematikai-statisztikai metódusok használatát adatbázis-építés előzte meg, amely a szlovákiai népszámlálások 2001., 2011. és 2021. évi, etnikai hovatartozásra vonatkozó (anyanyelvi, nemzetiségi) adatait, valamint a 2002 és 2020 közötti szlovákiai választások eredményeit jelentette. Az adatok elemzésekor arra a kérdésre

kerestem a választ, hogy kimutatható-e összefüggés a Pozsony környéki településeken a magyarok arányának változása és a szlovákiai magyar pártok (MKP, Most–Híd) választási eredményeinek növekedése/csökkenése között. Az összehasonlítás alapját a párokba állított népszámlálási és választási adatok alkották (2001–2002; 2011–2012; 2021–2016). A 2021-es censznál indokolt lehetett volna a 2020. évi választásokkal történő összevetés, ám a szlovákiai magyar politikai erők már említett erodálódása, illetve a folyamat, miszerint a szlovákiai magyarok egyre kisebb arányban szavaznak magyar jellegű pártokra, arra sarkallt, hogy inkább az eggyel korábbi (2016) választások voksait vegyem figyelembe. A 2020. évi, illetve az időközben lezárult 2023. évi szlovákiai parlamenti választások eredményeinek tükrében a 2016-os voksolás volt eddig az utolsó, amikor az „etnikai politizálás” a korábbi két évtized mintáit követve érvényesült, és a szlovákiai magyarok döntő része szlovákiai magyar párt(ok)ra szavazott (I. BABEL, 2023). A két adatbázis többféle matematikai-statisztikai módszer alkalmazásával is összehasonlítható, e kutatásban a korreláció-, illetve a lineáris regresszió-számítás került alkalmazásra, amelyek az adatbázisok vizsgálata révén egyrészt feltárják a változók (magyarok aránya és magyar pártokra adott voksok részesedése) közötti összefüggés erősségét (korreláció), másfelől azt, hogy az egyik változó adatai alapján milyen mértékben prediktálhatóak a másikkhoz tartozó adatsorok. A függő változó a kisebbségi magyar identitás erősségére utaló választási eredmény (szlovákiai magyar pártokra adott szavazatarányok változása) lett, a független változó a magyarok aránya, illetve az annak változása.

A kvantitatív módszereket kvalitatív kutatással egészítettem ki. A terepi vizsgálat a helyi vélemények, a kiválasztott településeken élő közösségektől kapható információk összegyűjtésére irányult, amelyekkel a matematikai számításokból kinyert adatok árnyalhatóak, az addig nem észlelt összefüggések feltárhatóak. A terepmunka főként interjúzásból állt, ugyanakkor törekedtem az elitinterjúk túlsúlyának elkerülésére, mivel a kutatás témája meglátásom szerint minden helyi lakost érint, akik ugyanazt a kérdést számos, akár markánsan eltérő nézőpontból közelíthetik meg. A helyiekkel történő első kap-

csolatfelvétel ezért több esetben spontán módon, közterületen vagy közösségi térben, nem szervezett vagy irányított jelleggel történt. Véleményük megismerését követően megkértem őket, hogy ajánljanak olyan személyt, akitől formális keretek között kaphatok választ a kérdéseimre: a javasolt személy általában a polgármester („vagy valaki a községházán”) volt, de a listán szerepelt az adott településről készített helytörténeti munka szerzője vagy a helyi plébános is. A strukturált interjúkra tehát a helyi lakosokkal történő beszélgetés után került sor.

Az adatbázisba három, magyarok által (is) lakott délnyugat-szlovákiai járás (a Dunaszerdahelyi, a Galántai és a Szenci), illetve Pozsony városa került be (133 település). Pozsonyban a magyarok száma 16,5-ről 11,3 ezerre, aránya 3,8-ról 2,4%-ra csökkent; a három főváros környéki járásban számuk együttesen 140,7-ről 123,9 ezerre, arányuk 54-ről 39,1%-ra módosult 2001 és 2021 között. Nem vált a vizsgálat részévé a pozsonyi agglomeráció azon része, amely döntően szlovák nemzetiségűek által lakott. A kutatás kvantitatív részében (korreláció- és regressziószámítás), valamint a térképek készítésekor a fent említett 133 település jelentette a mintaterületet. A helyszíni (kvalitatív) munka során nem volt lehetőség eljutni az összes helységbe, a mintatelepülések listáját a következő szempontokat követve jelöltem ki:

- a magyarság és a magyar pártokra adott voksok arányában, illetve azoknak a megadott időszakokban történő változásában tapasztalható „viselkedés” (tipikus és atipikus mintázatot követő települések egyaránt bekerültek a mintába);
- lokális, a kutatási téma szempontjából releváns sajátosságok;
- egyenletes területi lefedettség;
- közlekedési és elérhetőségi szempontok.

A lokális sajátosságokra példa többek között Gelle, amely a nemrég átadott, a Csallóközben futó R7-es autópálya végpontjánál helyezkedik el, a beköltöző lakosok sajátos integrációját megvalósító Nemesodos vagy a kiemelkedő infrastrukturális- és intézményi fejlesztéseket felmutató Fél. Az esetek többségében a kiválasztási szempontok kombinációja valósult meg. 13 mintatelepülésen összesen 25 beszélgetés történt.

5. Eredmények

Etnodemográfiai és választási eredmények kapcsolata

A korreláció- és regresszió számítás esetében tehát egyfelől a magyar pártokra adott voksok összesített arányát vettem alapul, két időszakra (2002–2012 és 2012–2016) bontva annak változásait. A másik változó a magyar nemzetiségűek aránya egy kiválasztott évben, illetve annak változása a különböző censusok között eltelt periódusokban. A fentiekben tárgyalt matematikai számítások 1. táblázatban bemutatott eredményeiből arra következtethetünk, hogy:

- a két változó „együttlmozgása” a korreláció értékei alapján viszonylag jól dokumentálható (a négy vonatkozó érték közül három 0,5 körüli), ugyanakkor az összefüggés nem tekinthető erősnek;
- a regresszió értékei (r -négyzet: 0,25-0,27) egyértelművé teszik, hogy a két változó érdemben

nem „magyarázza” egymást, az egyik változó alapján a másik prediktálhatósága alacsony szinten marad;

- a két változó részleges együttmozgása csupán statisztikai hatás eredménye: nem meglepő módon ahol gyorsan fogy a magyarok aránya, ott gyorsan fogy a magyar pártokra érkező szavazatok aránya is – tehát ahol a helyi népességen belül a magyarság részesedése csökken, a magyar pártok is egyre kisebb hányadot hasítanak ki az összes leadott szavazatból;
- a kisebbségi párt(ok)ra adott szavazatok változása által lekövethető identitáserosedés korábban már részletezett esetét épp abban érhetnénk tetten, ha a két adatsor kevésbé követné, de viszonylag jól magyarázná egymást;
- azaz e módszerek alkalmazásával nem igazolható, hogy a döntően szlovákjukiak beköltözése jól kimutatható hatást gyakorolt volna a helyi magyarok identitására (legalábbis ez politikai aktivitásban nem detektálható).

1. táblázat: A korreláció és regressziószámítás eredményei a magyar nemzetiségűek és a szlovákiai magyar pártokra adott voksok aránya alapján (saját szerkesztés)

magyar pártokra adott voksok arányának változása	vizsgált időszak	módszer	magyar nemzetiségűek aránya		magyar nemzetiségűek arányának változása	
			2011	2016	2001-2011	2011-2016
			2002-2012	korreláció	0,492	
r -négyzet				0,248		
p -érték				<0,05		
2012-2016	korreláció		0,208		0,518	
	r -négyzet				0,268	
	p -érték				<0,05	

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A helyszíni munka során a fő célom az volt, hogy a helyi közösség véleménye alapján árnyaljam a vizsgálat kvantitatív oldalának eredményeit, és ha kell, új elemeket emeljek be a kutatásba. A felkeresett településeken minden esetben helyi lakosokkal vagy a települést jól ismerő személyekkel kommunikáltam, a szuburbanizáció hatásait firtatva, ugyanakkor engedve, hogy a megkérdezett önállóan említsen számára fontos témákat.

Pozsony és a három vizsgált járás demográfiai helyzete és etnikai arculata

Pozsony, illetve a mintaterülethez sorolt három járás összesített lakosság száma 2001 és 2011 között nem változott (689,4 illetve 689,6 ezer fő), és a népesség területi átrendeződésének üteme is mérsékelt maradt: Pozsony lakosság száma 428,7 ezerről 411,2 ezer főre csökkent, míg a három járásé 258,7 ezeről 276,4 ezer főre növekedett. A népességszám-

változás látszólagos trendjei mögött természetesen ennél markánsabb lakossági mobilitás „rejtőzik”: Pozsony népességszám-csökkenése Szlovákia vidéki (főként keleti) régióiból történő beáramlás nélkül feltehetően jóval nagyobb lett volna. Ugyanakkor ez sem fedi el a tényt, hogy a városkörnyék lakosságszám-gyarapodása ekkor még viszonylag enyhe volt, emiatt a kis kiterjedésű szuburbán zóna alapvetően a főváros közvetlen közelében elhelyezkedő településekre koncentrált.

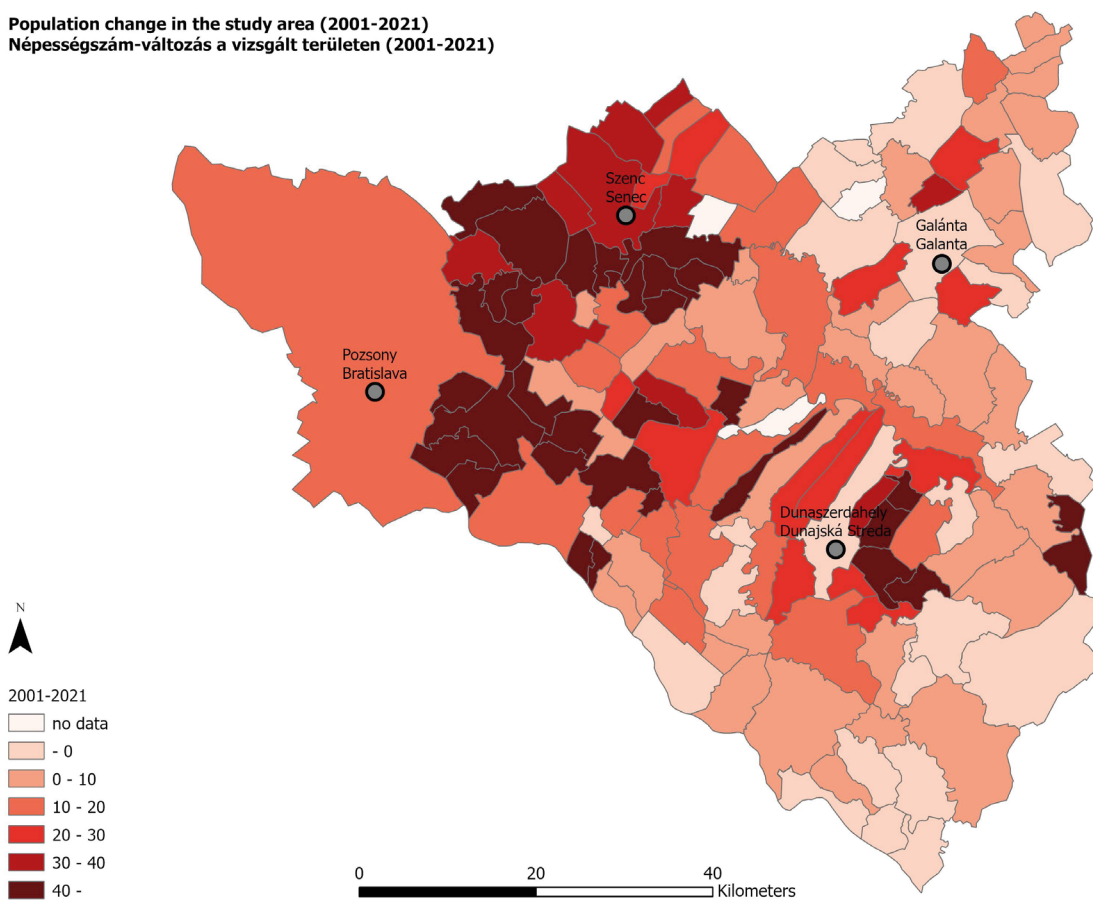
Ez a zóna 2011 és 2021 között egyértelműen kiterjedtebbé vált, ennek oka, hogy a fővárosból kiköltözők Pozsonytól viszonylag nagy távolságra (40-50 km) fekvő településekre is egyre inkább célterületként tekintenek. A másik ok az országos

léptékű migráció egyre markánsabb jellege, ami jól érzékelhetően nemcsak Pozsonyt, hanem az agglomerációs települések jelentős részét is érinti. Pozsony lakosságszáma is dinamikusan nőtt (411,2 ezerről 475,5 ezer főre), ahogy a Szenci, Dunaszerdahelyi és Galántai járásoké szintén (276,4 ezer, illetve 316,5 ezer fő). Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a népességszám-változás mértéke települési szinten igen nagy változatosságot mutat: a fővárostól távol elhelyezkedő falvak növekedése több esetben meghaladja az ahhoz jóval közelebb találhatóakat. Továbbá, a kisebb centrumok, járásközpontok környezetében is másodlagos szuburbán folyamat indult el, ez Dunaszerdahely esetében érvényesül leginkább (1. ábra).

1. ábra: Népességszám-változás a vizsgált területen 2001–2021 között

Population change in the study area (2001-2021)

Népességszám-változás a vizsgált területen (2001-2021)

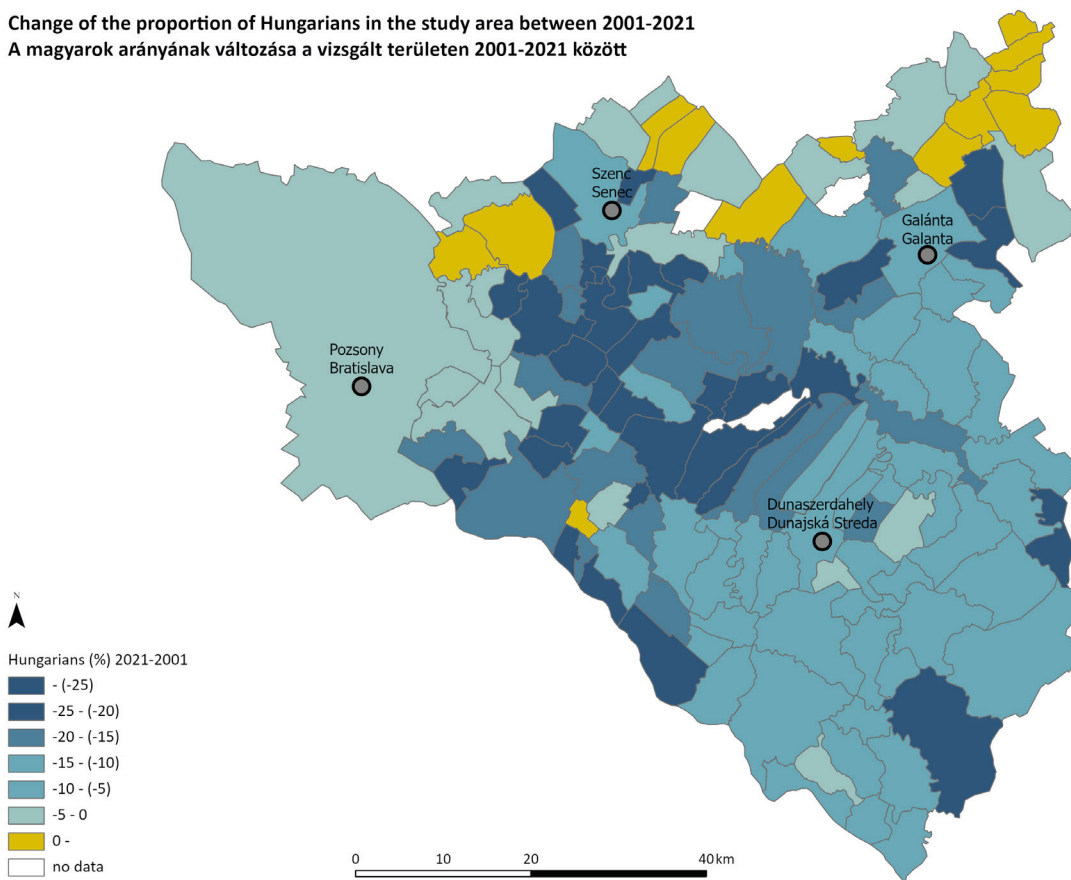
Forrás: a szerző saját szerkesztése

Pozsonyban 2001 és 2021 között a magyarok száma 16,5-ről 11,3 ezerre, aránya 3,8-ról 2,4%-ra csökkent; a három főváros környéki járásban számuk együttesen 140,7-ről 123,9 ezerre, arányuk 54-ről 39,1%-ra módosult. A csökkenés területileg differenciáltan ment végbe, a Pozsonyhoz közelebbi településeken a fogyás erőteljesebb volt, ám ez messze nem tekinthető kizárólagosnak. A csökkenés a fő közlekedési

tengelyek (Pozsony-Galánta, Pozsony-Dunaszerdahely), valamint a Duna mentén volt a legintenzívebb, ami nyilván markánsan összefügg a migrációs folyamatokkal (2. ábra). Ugyanakkor az ezen útvonalak által nem érintett községekben teljesen mozaikos az etnodemográfiai mintázat, vannak köztük a magyarok gyors aránycsökkenését mutató helységek, míg más esetekben inkább stagnálás detektálható.

2. ábra: A magyarok arányának változása a vizsgált területen 2001–2021 között

Change of the proportion of Hungarians in the study area between 2001-2021
A magyarok arányának változása a vizsgált területen 2001-2021 között

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Választási eredmények és az etnikai identitás kapcsolata

A magyar párt(ok)ra adott voksok aránya 2002-ben a Dunaszerdahelyi járásban 86,2%, a Galántaiban 42,9%, a Szenciben 28,4%, Pozsonyban 6%; abszolút értékben 101,6 ezer szavazat érkezett a szlovákiai magyarságot (akkor még) egyedül képviselő MKP-ra. Utóbbi eredmény az ezredfordulót követő

időszak legjobbja, azóta mind a szavazatok száma, mind aránya terén – noha némi időbeli hullámmal és területi differenciákkal – visszaesés következett be. A tanulmányban kiemelt periódusként szereplő 2012 és 2016 közötti időszakban az időközben különvált MKP és Most–Híd összesített voksainak száma 95,1 ezerről 90,5 ezerre csökkent, a szavazatarányok pedig a következőképpen alakultak:

- Dunaszerdahelyi járás: 83,4=>75,4%
- Galántai járás: 41,9=>37,0%
- Szenci járás: 20,5=>17,0%
- Pozsony város: 8,5=>9,5%

A voksok aránya tehát szintén folyamatos csökkenést mutat, területileg összefüggést fedezhetünk fel a fogyás üteme és a fővárostól való távolság között: minél közelebb helyezkedik el egy magyarlakta település Pozsonyból, annál dinamikusabb a visszaesés. Ugyanakkor ez korántsem kizárólagos, több mikro-térségben (pl. Somorja környékén) a területi mintázat inkább mozaikosságot mutat. A voksok arányában (enyhe) növekedés szinte kizárólag a magyarság szempontjából szórványvidéken (Pozsonyban, illetve a nyelvhatártól északra) mutatkozott (3. ábra).

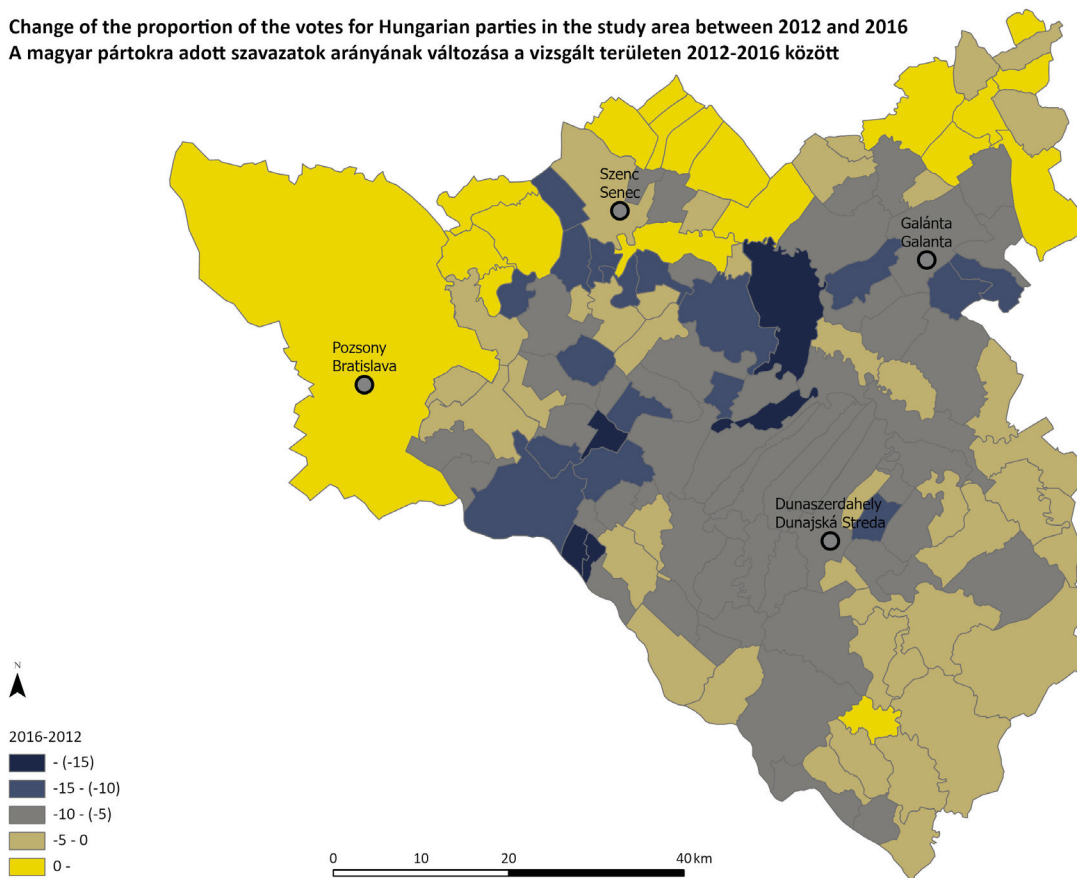
Az interjúalanyok több fontos részletre felhívták a figyelmet. A Pozsony környéki magyarok jelentős részénél megfigyelhető, hogy politikai állásfoglalásuk illeszkedik nemzetiségi hovatartozásukhoz, azaz magyar jellegű pártra adják voksukat. Ez természetesen nem vonatkozik minden magyarra, de általánosan elterjedtnek tekinthetjük.

„Magyarok vagyunk, magyar pártra szavazunk.”
(középkorú magyar nő)

Ugyanakkor a választói magatartásukat elsősorban a politikai folyamatok és konfliktusok befolyásolják. Mivel lokális identitásuk és magyarságtudatuk összefonódik, a megváltozott társadalmi viszonyokra (szuburbán folyamatok, nagyszámú szlovák ajkú

3. ábra: A szlovákiai magyar pártokra adott voksok arányának változása a vizsgált területen 2012–2016 között

Change of the proportion of the votes for Hungarian parties in the study area between 2012 and 2016
A magyar pártokra adott szavazatok arányának változása a vizsgált területen 2012-2016 között

Forrás: a szerző saját szerkesztése

beköltöző) nem a szlovákiai magyar párt(ok) fokozottabb támogatásával, hanem településükhöz való kötődésük fokozásával reagálnak. Másként fogalmazva: a magyar politikai formációkra nem szavaznak a korábbiaknál többen csupán azért, mert sok új (szlovák) lakos költözik vagy akar költözni a településre. A magyar pártok eredményei egyrészt bizonyos mértékben követik a magyarok arányának változásait, a két érték részleges együttmozgása önmagában is arra utal, hogy – általános tendenciaként – ahol a magyarok részesedése csökken, ott a szavazatokkal is hasonló történik, tehát nem beszélhetünk a migrációs folyamatra válaszként adott protestszavazatokról. Másrészt 2016 óta a magyar pártok általános népszerűsége csökken, ezt pedig a szlovákiai magyar politikai szféra belső feszültségei okozzák, amelyet a magyar nemzetiségű vagy kötődésű választók széthúzásként értékelnek, és tartanak attól, hogy szavazatuk e körülmények miatt elveszik.

„Nem tett jót a településnek a több magyar párt. Voltak problémák a lakosok között, a politika jobban okozott széthúzást, mint a nemzetiség. Egy darabig két kocsmá volt, a két politikai párt alapján. Azóta az egyik bezárt.” (középkorú magyar nő)

Az, hogy a magyar pártok jól szerepeltek nálunk, oka lehet a helyi Csemadok alapszervezet, az erős kampány, a magyar politikusok személyes részvétele falusi rendezvényeken, illetve az, hogy fórumokat szerveztek.” (vegyes házasságból származó középkorú férfi)

A migrációs folyamatok kiterjedt jellege és sebessége ugyanakkor aggodalommal tölti el a helyi (magyar) közösséget, viszont ezt nem a pártpreferenciák, hanem a település életében közvetlenül bekövetkező vagy azt előrevetítő változások oldaláról közelítik meg.

A szuburbanizáció hatása a lokális ingatlanpiacra és a települések arculatára

A szuburbanizáció, ahogy az érintett régiók mind egyikén, a pozsonyi agglomerációban széleskörű változásokat hozott a települések életébe, e változások Pozsony felé haladva egyre látványosabbak. A folyamat intenzitását növeli, hogy nem csupán a Pozsonyban élők egy része változtat lakhelyet: a

szlovák főváros agglomerációja kiemelt migrációs célpont a Szlovákia középső és főként keleti tájain élők számára is. A Kassa és Eperjes környékéről vagy Gömörből érkezők számos esetben – a lakások extrém magas ára és a „vidékiek” lakókörnyezet iránti igény miatt – nem is költöznek be a fővárosba, hanem közvetlenül valamely szuburbán településen szereznek ingatlant. Az ingatlanpiaci szereplők nem meglepő módon folyamatosan keresik a befektetési lehetőségeket, illetve az új lakóparkok építésére potenciálisan alkalmas területeket. Az ilyen jellegű érdeklődés a helyi lakosságot is érinti, de elsősorban értelemszerűen az önkormányzatokat célozza.

„Nagyon nagy a nyomás a beruházóktól.” (középkorú magyar nő)

A szuburbanizáció a megkérdezettek elmondása szerint az utóbbi években egyre gyorsul, a Pozsony környéki települések esetében némi túlzással csak a helyiek hozzáállásán múlik, hogy mekkorára duzzad a lakosságszám és beépített terület. Az ingatlanok iránti igény kifogyhatatlannak látszik, amit a közelmúltban indított közlekedési beruházások (elővárosi viszonylatok a tömegközlekedésben, autópálya-építés) tovább erősítettek. A települések vezetői súlyos dilemmával szembesülnek: az új ingatlanpiaci fejlesztések hatására lakóhelyük elvesztheti eredeti, a többség által értéknek tekintett karakterét, az elzárkózás ugyanakkor a jelenlegi viszonyok konzerválódását, a települések közötti versenyben a lemaradást eredményezheti. A helyzet ellentmondásos jellegét csak fokozza az ingatlanárak drasztikus emelkedése: az egyik vizsgált községben a helyiek szerint két év alatt háromszorosára nőtt egy építési telek ára.

„Ha engedtünk volna minden betelepülést, azóta már megnégyszereződött volna a lakosság. Van közösség és kultúra, és ez annak köszönhető, hogy nem volt nagy a migráció. Viszont természetesen fejlődniünk kell, hogy megtartsuk az intézményeinket, szerveztünk.” (középkorú magyar nő)

A szuburbán települések külső megjelenése szintén érzékeny témának számít: egy új utca vagy lakópark kivitelezésének befejeztével többnyire a helyi arculatba nem illeszkedő épületek, átláthatatlan

kerítések, nagy beépítési sűrűségű apró telkek látványa tárul a teljesen más elrendezéshez szokott „őslakosok” elé. Állítják, hogy az új negyedek arcú-lata tükrözi a beköltözők attitűdjeit: nincs kötődésük a településhez, elzárkózó, a helyi infrastruktúrát túlterhelő, de a közösséggel érdemi kapcsolatot ki nem alakító tömegként tekintenek rájuk. Az újonnan érkezők természetesen más életformát hoznak magukkal, így nem osztják a helyiek aggodalmait, mint ahogy gyakran a nyelvüket sem értik.

„Megpróbálunk mindent megtenni azért, hogy maradjunk kis falu jellegűek, de azért szeretnénk, ha fejlődnének, egészségesen. Először be kell biztosítani az infrastruktúrát, utána jöhetnek az építkezések.”
(vegyes házasságból származó középkorú férfi)

Konfliktusok „őslakosok” és „beköltözők” között (részben etnikai dimenzióval)

„A szlovákok sokszor meglepődnek, hogy magyar közegbe kerülnek.” (fiatal magyar férfi)

„Volt rá egy-egy példa, hogy megszólták az önkormányzatot, hogy miért kell magyarul is információkat megosztani. A kiköltözők közül sokan semmit sem tudtak arról, hogy itt magyarok élnek, teljesen más kontextusban tanítják a szlovák iskolákban Trianont vagy a lakosságcserét (...) a szlovákok úgy tudják, hogy a lakosságcsere teljesen önkéntes volt.” (vegyes házasságból származó középkorú férfi)

Az újonnan érkezők elsöprő többsége nem beszél magyarul. Számos alkalommal tapasztalható az is, hogy arról sincs tudomásuk, hogy alapvetően magyar jellegű közegbe költöznek. Mindezzel együtt közvetlen etnikai konfliktusok nem jellemzőek. Ennek elkerülését nyilván elősegíti, hogy az őslakosok és a beköltözők között viszonylag kevés az interakció, mint ahogy az is, hogy a viszonylag magas szintű társadalmi mobilitással rendelkező (sok esetben szlovák közegben tanuló, dolgozó stb.) helyiek számára a nyelvi különbségek nem, sokkal inkább az őslakosok és a beköltözők közötti életmódbeli eltérések (közlekedési szokások, a lakóingatlanok külső paraméterei, hétköznapi kommunikáció stb.) számítanak szokatlannak. A megkérdezettek véleménye

szerint a szlovák nyelvű új lakosok szintén igyekeznek elkerülni az etnikai feszültségeket. Mindezek dacára előfordulnak olyan konfliktusos helyzetek, amelyekben megjelenik az etnikai komponens; ezeknek két típusát definiálhatjuk.

Az első kategóriába sorolhatjuk azon helyzeteket, illetve szituációkat, amelyek tulajdonképpen az új lakosok már említett hiányos ismereteiből, valamint a szlovák és magyar nyelvű oktatási anyagok eltérő tartalmából, megközelítésmódjából fakad. A beköltözők nem mindig készültek fel arra, hogy lakóhely-változtatásuk egyben nyelvi és részben kulturális közegeváltást is jelent. Ezért teszik szóvá a magyar nyelvű feliratokat, hirdetéseket, kiadványokat vagy lepődnek meg a helyi rendezvények részben magyar nyelvű műsorain. Egybehangzó tapasztalatok szerint az ilyen jellegű félreértések gyorsan tisztázhatóak.

A konfliktusok második kategóriája jóval összetettebb és több potenciális feszültségforrást hordoz. Európa-szerte ismertek a hirtelen megnőtt lakosság-számból fakadó infrastrukturális és intézményi-szervezeti kihívások. Esetünkben – a kisebbségi, azaz magyar tannyelvű oktatási hálózat elterjedtsége miatt – az utóbbiak okozhatnak olyan konfliktusokat, melyekben időnként az etnikai dimenzió is érvényesül. Az újonnan érkező, döntően szlovák anyanyelvű lakosok egy része nem Pozsonyban, hanem új lakóhelyén, esetleg a szomszéd településen szeretné biztosítani gyermekei oktatását, ez a jelenség elsősorban az óvodai nevelésre vonatkozik (az iskoláskorúak már jellemzően Pozsonyba vagy olyan településre ingáznak, ahol működik szlovák tannyelvű intézmény). Számos településen óvodák viszont egyáltalán nem működnek, mivel a kistelepülések településhálózatból adódóan évtizedekkel korábban bezárták őket, illetve összevonták más településekével. A működő egységek férőhely-kapacitása alacsony és a magyar többségű községekben több esetben kizárólag magyar tannyelvű tagozat érhető el. A gyermekek beiratkozásának pillanatában a szlovák lakosokat – állításuk szerint – nem zavarja a magyar oktatási nyelv, céljuk, hogy gyermekük a lakóhelyéhez minél közelebbi intézményt látogassa. Viszont a szlovák anyanyelvű gyermekek számának és arányának növekedésével ez a nyitott hozzáállás hamar megváltozik, ami a helyi magyar közösséget az új lakosok ellen hangolja.

„Nincs gondja a szlováknak, ha magyar faluba vagy intézménybe jön, de ha már bent van és elér 40-50%-ot, elkezd követelőzni, elkezd zavarni, ami magyar. Megállított egy szomszédom, hogy figyelj, rám szólnak, hogy miért beszélek én a gyerekekkel magyarul, hova fogunk így fejlődni? Volt olyan évünk, hogy oda jutottunk, hogy majdnem fele volt szlovák gyerek az óvodában. Azóta próbáljuk egy kicsit irányítani ezt is, úgyhogy most már kevésbé vegyes az óvoda (...) nem lenne szabad válogatnunk, de azért mi mindig próbáljuk a magyar arculatot megtartani” (középkorú magyar nő)

Lokális stratégiák és településtípusok

A kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy a Pozsony környéki, szuburbanizáció által érintett települések mindegyike helyi fejlesztési tervek, ingatlanpiaci szabályozásokra és intézményi kapacitásra támaszkodva önálló stratégiákkal válaszol a megváltozott migrációs folyamatokra. A lokális stratégiák jellege számos tényezőtől függ: az előbb felsoroltak mellett a helyi közösség attitűdjei, a nyelvi-etnikai karakter, közlekedési-elérhetőségi szempontok (Pozsonytól való távolság, vonat- és buszjáratok) vagy az infrastruktúra (közutak, vasút, csatornázottság) állapota, keresztmetszete egyaránt fontos, de nem kizárólagos faktorként jelenhetnek meg. A fentiekén túl a települési együttműködések, az önkormányzatok informális kapcsolati hálójának, illetve a településvezetők beállítottsága és egyéni ötletei is aktívan formálhatják e stratégiákat. Mindezek alapján három települési alaptípus körvonalazódik.

Az első kategória, ahol a gyors fejlődés, „Pozsony elővárosává” válás deklarált cél, és amelyre az ingatlanpiaci szereplők működésének széleskörű támogatása, illetve a helyi fejlesztési tervek és építési szabályzatok rugalmas kezelése jellemző. A lakosságszám és a lakóingatlanok számának emelkedése gyors (olykor robbanásszerű), újabb és újabb területek válnak építési-beruházási zónává, az urbanus életforma és az ehhez kapcsolódó szolgáltató funkciók általánossá válnak. Új lakónegyedek létrejötte mellett az eredeti településmag is fokozatosan elveszíti korábbi arculatát, a régebbi lakóingatlanok felvásárlása, illetve sűrűsödés, a telkek felosztása révén. A fejlődés ára az e kategóriába tartozó településeken az infrastruktúra-fejlesztések megkésztettségére, a hiányos intézményi kapaci-

tás és a vidéki életforma gyors visszaszorulása. A fővárostól való távolság és az etnikai jelleg súlya e kategória esetében jól érzékelhető, ám korántsem kizárólag Pozsonyhoz közeli szlovák falvakat sorolhatunk ide.

„Igen, ott bedobták a gyepelöt, Pozsony elővárosa szeretnének lenni, annyira eladtak minden telket, hogy a községnek nem maradt, ahová új iskolát vagy óvodát építhetne.” (középkorú magyar nő)

A második kategória foglalja magába a legtöbb települést, az idekerült önkormányzatok az átmenetet képviselik az első és a harmadik kategória között, fontosnak tartják a lélekszám növekedését, új utcák, lakónegyedek létrejöttét, viszont a folyamatot igyekeznek hivatalos eszközökkel szabályozni, illetve lassítani. E helységeken az eredeti és az új településszövet közötti eltérések még jól érzékelhetőek, a változások gyorsak, de ütemük elmarad az első csoporthoz tartozókéétól. Az „öslakosok” és a beköltözők lélekszámbeli súlya kiegyenlített, az interakció szintje alacsony, a két közösség egymás mellett élése, párhuzamos mikrotársadalmak jelenléte jellemző. Az infrastrukturális fejlesztések megkésztettségére kevésbé általános, ám a települések folyamatosan küzdenek a megnövekedett terhelés és az újra és újra szűknek bizonyuló kapacitások okozta kihívásokkal, ami az önkormányzatokra komoly anyagi terhet ró. Az első és a második kategória esetében egyaránt súlyos problémát okoz az új lakcímüket hivatalosan nem bejelentő lakosok magas aránya.

„Szeretnénk azt, ha a falu megtartaná a kisfalu arculatát. A betelepülést elsősorban a falufejlesztési tervvel lehet visszafogni. Meg van szabva a tervben 2003 óta, hogy hová lehet építkezni, kétszer vagy háromszor változott azóta, a legutolsó változtatásban új területeket már nem tettünk bele, csak reguláltuk, megnagyobbítottuk a telkeket, ahol lehet építkezni, hogy ne sűrűsödjének.” (vegyes házasságból származó középkorú férfi)

Az a falu jó példa: a polgármester bérházakat építtetett és felvételizteti a jelentkezőket, hogy mennyire vesznek majd részt a közösségi életben.” (fiatal magyar férfi)

A harmadik kategória foglalja magában azon településeket, ahol a szuburbanizációt ugyan nem tekintik káros folyamatnak, ugyanakkor lényegében minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeznek minimalizálni annak lokális hatásait. Idetartoznak azon döntések, amelyek gátat szabnak a településen kívül élők ingatlanszerzésének, előnyben részesítve a helyi lakosokat. Ilyen eszköz lehet a helyi szabályozó és fejlesztő tervdokumentumok ingatlanpiaci szereplők számára előnyös módosításainak elmaradása vagy a már elfogadott változtatások nehezen teljesíthető feltételekhez kötése. Utóbbira példa az a döntően magyarok lakta község, ahol az önkormányzat kijelölt ugyan ingatlanfejlesztési területet, ám a hatályos szabályok értelmében új lakóingatlanok építése csak azok szennyvízcsatorna-hálózatra történő rákapcsolásával valósulhat meg – a környék településeit ellátó szennyvíz-tisztító viszont elérte kapacitása felső határát, új egység rákötését nem engedélyezi, így az ingatlanfejlesztési tervek kivitelezését határozatlan időre elhalasztották. Szintén eszköz lehet egy település számára, ha kapacitáshiányra hivatkozva nem engedi a településen kívüli lakcímmel rendelkezők fogadását saját oktatási vagy szociális intézményeiben. E községek átalakulása visszafogott ütemű, ugyanakkor néhány változás, többek között az ingatlanárak utóbbi években történt jelentős emelkedése, hasonlóan a másik két kategóriához, őket sem kerüli el.

„Napi szinten elszlovákosodással küzdünk, a betelepüléssel, a község átváltozásával. A cél az volt, hogy megmaradjunk tipikus vidéki falunak. Ehhez valamilyen szinten korlátozni kell a fejlődést. Nálunk csak helyi vagy helyi kötődésű vehetett házat.” (középkorú magyar nő)

6. Összegzés

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a szlovák fővárost, Pozsonyt és környékét érintő szuburban folyamatok hogyan formálják át a városhoz közel helyezkedő települések és közösségek életét, kiemelt fókusszal a magyarok lakta községekre és az ott élők etnikai identitására. A nemzetközi tapasztalatok alapján az identitásban szerepet játszó komponensek közül a választói magatartás változásait mér-

tem fel, majd további szempontokat is beemeltem a vizsgálatba. A különböző matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása, illetve a helyszíni munka során egyértelművé vált, hogy a Pozsony környékén élő magyarok azonosságtudatának esetleges változásai a pártpreferenciák alapján nem érhetők tetten, ennél jóval hangsúlyosabbá váltak a szuburbanizáció révén folyton változó környezetre adott lokális reakciók más (intézményi, ingatlanpiaci, településarculati) faktorai. Utóbbiak végső soron éles határokkal nem jellemezhető, de viszonylag jól definiálható lokális stratégiákká állnak össze. E stratégiák közötti eltérések alapján három településkategóriát különíthetünk el a pozsonyi agglomerációban: települések azon csoportját, ahol a szuburbanizáció hatásai lényegében korlátlanul, érdemi szabályozás nélkül érvényesülnek, az átformálódó, ám a folyamatot lassítani próbáló önkormányzatokét, illetve azon kategóriát, amelyben a rendelkezésre álló eszközök mindegyikével az eredeti vidékies karakter megtartására törekednek.

Irodalom

- Alba, Richard D., Logan, John R., Stults, Brian J., Marzan, Gilbert és Zhang, WQ (1999). Immigrant groups in the suburbs: a reexamination of suburbanization and spatial assimilation. *American Sociological Review*, 64, pp. 446–460.
- Bábel Vilmos (2023). Orbán jó lóra tett Ficóval, az etnikai politizálásnak vége, belpolitikai alkuk dönthetnek az irányról – a szlovákiai választás fő tanulságai. https://hvg.hu/vilag/20231001_szlovakiai_valasztasok_eredmeny_osszegzes_tanulsagok_fico_smer_orban Letöltés: 2023. 10. 03.
- Bajmócy Péter (2007). Suburbanization in Hungary – expect the agglomeration of Budapest. In Kovács Csaba (szerk.), *Falvaktól a kibertérig* (pp. 139–149). Szeged: SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.
- Balizs Dániel (2016). Mérhető asszimiláció? Módszerek az etnikai hasonulás nyomkövetésére. *Földrajzi Közlemények*, 140 (2), pp. 135–151.
- Baus, Peter, Kovács, Urban, Pauditšová, Eva, Kohutková, Ivana és Komorník, Jozef (2014). Identification of interconnections between landscape pattern and urban dynamics – case study Bratislava, Slovakia. *Ecological Indicators*, 42, pp. 104–111. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.12.011>
- Berg, Leo van den et al. (1982). *A study of growth and decline*. New York: Pergamon Press.

- Czímer Gábor (2021). Vissza a parlamentbe! Egyesültek a szlovákiai magyar pártok. <https://www.szabadeuropa.hu/a/vissza-a-parlamentbe-egyedultek-a-szlovakiai-magyar-partok/31489360.html> Letöltés: 2022. 11. 28.
- Dillinger, Thomas (2004). Srečevanje s suburbanizacijom na območju Bratislave: mejno območje med Avstrijo in Republiko Slovaško. *Urbani Izziv*, 2, pp. 32–38.
- Dobos Balázs (2013). Pártrendszer és etnikai pártok Magyarországon. In Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.), *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról* (pp. 205–228). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Dövényi Zoltán és Kovács Zoltán (1999). A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48 (1–2), pp. 33–57.
- Enyedi György (1988). *A városfejlődés szakaszai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fishman, Robert (1987). *Bourgeois utopias: The rise and fall of suburbia*. New York: Basic Books
- Fong, Eric és Shibuya, Kumiko (2000). Suburbanization and home ownership: the spatial assimilation process in U.S. metropolitan areas. *Sociological Perspectives*, 43, pp. 137–157. <https://doi.org/10.2307/1389786>
- Hardi Tamás (2008). A határtérség térszerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 22 (3), pp. 3–25. <https://doi.org/10.17649/TET.22.3.1183>
- Hardi Tamás (2010). A szuburbanizáció jelensége és hatásai – határon innen és túl. In Hardi Tamás, Lados Mihály és Tóth Károly (szerk.), *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén* (pp. 11–26). Győr–Somorja: MTA Regionális Kutatások Központja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Hardi Tamás (2011). A határon átnyúló ingázás mint a nemzetközi migráció egy különleges formája: A határon átnyúló szuburbanizáció – Pozsony esete. In Róbert Péter (szerk.), *Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben*. Győr: Széchenyi István Egyetem. <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/ujkormanyzas/HardiT.pdf> Letöltés: 2022. 08. 02.
- Hardi Tamás és Lampl Zsuzsa (2008). Határon átnyúló ingázás a szlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 22 (3), pp. 109–126. <https://doi.org/10.17649/TET.22.3.1188>
- Harrach Gábor (2020). A nagy menetelés a kispadig – A 2020-as szlovákiai választás magyar vonatkozásairól. *Kisebbségi Szemle*, 5 (2), pp. 87–104.
- Hess, Daniel Baldwin, Tammaru, Tiit és Leetmaa, Kadri (2012). Ethnic differences in housing in post-Soviet Tartu, Estonia. *Cities*, 29, pp. 327–333. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.10.005>
- Howell, Aaron J. és Timberlake, Jeffrey M. (2014). Racial and Ethnic Trends in the Suburbanization of Poverty in U.S. Metropolitan Areas, 1980–2010. *Journal of Urban Affairs*, 1, pp. 79–98. DOI: 10.1111/juaf.12030
- Ibraimovic, Tatjana és Masiero, Lorenzo (2014). Do birds of a feather flock together? The impact of ethnic segregation preferences on neighbourhood choice. *Urban Studies*, 51, pp. 693–711. DOI: 10.1177/0042098013493026
- Ilyés Zoltán és Tátrai Patrik (2013). A zaborvidéki magyarság politikai megosztottságának kulturális és etnikai identifikációs háttere. In Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.), *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról* (pp. 243–258). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Ira, Vladimír, Szöllös, Ján és Šuška, Pavel (2011). Vplyvy suburbanizácie v Rakúskom a Maďarskom zázemí Bratislavy. In Andráško, Ivan, Ira, Vladimír és Kallabová, Eva (eds.), *Časovo – priestorové aspekty regionálnych štruktúr ČR a SR* (pp. 43–50). Bratislava: Geografický ústav SAV.
- Jagodič, Devan (2010). Határon átvélő lakóhelyi mobilitás az Európai Unió belső határai mentén. In Hardi Tamás, Lados Mihály és Tóth Károly (szerk.), *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén* (pp. 27–42). Győr–Somorja: MTA Regionális Kutatások Központja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Jagodič, Devan (2011). Mobilità residenziale transfrontaliera nel contesto dell'Unione europea: il caso del confine italo-sloveno. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 65, pp. 60–87. URN:NBN:SI:DOC-FJB5KMWP
- Kontuly, Thomas és Tammaru, Tiit (2006). Population subgroups responsible for new urbanization and suburbanization in Estonia. *European Urban and Regional Studies*, 13, pp. 319–336. DOI: 10.1177/0969776406065435
- Krisjane, Zaiga és Bezins, Maris (2012). Post-socialist urban trends: new patterns and motivations for migration in the suburban areas of Riga, Latvia. *Urban Studies*, 49, pp. 289–306. DOI: 10.1177/0042098011402232
- Kulu, Hill és Billari, Francesco C. (2006). Migration to urban and rural destinations in post-Soviet Estonia: a multilevel event-history analysis. *Environment and Planning*, 38, pp. 749–764. <https://doi.org/10.1068/a37367>
- Leetmaa, Kadri, Tammaru, Tiit és Hess, Daniel Baldwin (2015). Preferences toward neighbor ethnicity and

affluence: evidence from an inherited dual ethnic context in Post-Soviet Tartu, Estonia. *Annals of the Association of American Geographers*, 105, pp. 162–182. <https://doi.org/10.1080/00045608.2014.962973>

Lovas Kiss András (2011). *The impacts of the European Union accession to the situation and the economic, social structure of several settlements of the region of Bihar*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék (Ethnographica et Folkloristica Carpathica, 16.)

Massey, Douglas S., Tannen, Jonathan (2017). Suburbanization and segregation in the United States: 1970–2010. *Ethnic and Racial Studies*, 41, pp. 1594–1611. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1312010>

Medgyesi Zoltán és Péti Márton (2022). Nemzetközi mobilitási magatartás és lehetséges járványhelyzeti jövője a Kárpát-medencei magyarság körében, 2020. *Területi Statisztika*, 62 (6), pp. 698–731.

Molnár Dávid és Vitéz F. Ibolya (2021). Több ezer lakcím-bejelentést hozott Mosonmagyaróvár környékére a szigorított határátlépés. <https://24.hu/belfold/2021/07/19/rajka-hegyeshalom-koronavirus-nepesseg-valtozas-lakcim-bejelentes/> Letöltés: 2022. 08. 04.

Podolák, Peter (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, pp. 298–302.

Slavík, Vladimír, Klobučník, Michal, Kohútová, Katarína (2011). Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990–2009. *Forum Statisticum Slovacum*, 6, pp. 169–175.

Slavík, Vladimír és Kurta, Tomáš (2007). Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. *Forum Statisticum Slovacum*, 3, pp. 202–208.

Strüver, Anke (2005). Spheres of transnationalism within the European Union: On open doors, thresholds and drawbridges along the Dutch-German border. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2, pp. 323–344. <http://doi.org/c27r95>

Šveda, Martin (2011). Časove a priestorové aspekty

bytovej výstavby v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie. *Urbanismus a územní rozvoj*, 3, pp. 13–22.

Šveda, Martin (2014). Bytová výstavba v zázemí veľkých slovenských miest v kontexte suburbanizácie a regionálnych disparít. *Geographia Slovaca*, 28, pp. 173–195.

Šveda, Martin, Križan, František (2011). Zhodnotenie prejavov komerčnej suburbanizácie prostredníctvom zmien v Registri podnikateľských subjektov SR na príklade zázemia Bratislavy. *Geographia Cassoviensis*, 5, pp. 125–132.

Šveda, Martin, Výboštok, Ján és Gurňák, Daniel (2021). *Atlas suburbanizácie Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV.

Šveda, Martin, Šuška, Pavel (2014). K príčinám a dôsledkom živelnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy: príklad obce Chorvátsky Grob. *Geografický Časopis*, 66, pp. 225–246.

Tátrai Patrik (2009). Etnikai térszerkezet és etnikai identitás a Nyitrai járásban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11 (2), pp. 55–78.

Terlouw, Kees (2008). The discrepancy in PAMINA between the European image of a cross-border region and cross-border behaviour. *GeoJournal*, 2, pp. 103–116. <http://doi.org/cggzwd>

Timár Judit (1999). Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő*, 1–2, pp. 7–32.

Ubarevičienė, Ruta, Burneika, Donatas és Van Ham, Maarten (2015). Ethno-political effects of suburbanization in the Vilnius urban region: an analysis of voting behaviour. *Journal of Baltic Studies*, 46, pp. 217–242. <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1027935>

Van Houtum, Henk és Gielis, Rubin (2006). Elastic migration: the case of the Dutch short-distance transmigrants in Belgian and German borderlands. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 2, pp. 195–202. <http://doi.org/d75hdz>

EGYED ILDIKÓ – ZSIBÓK ZSUZSANNA

Gazdaságszerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása

1. Bevezetés

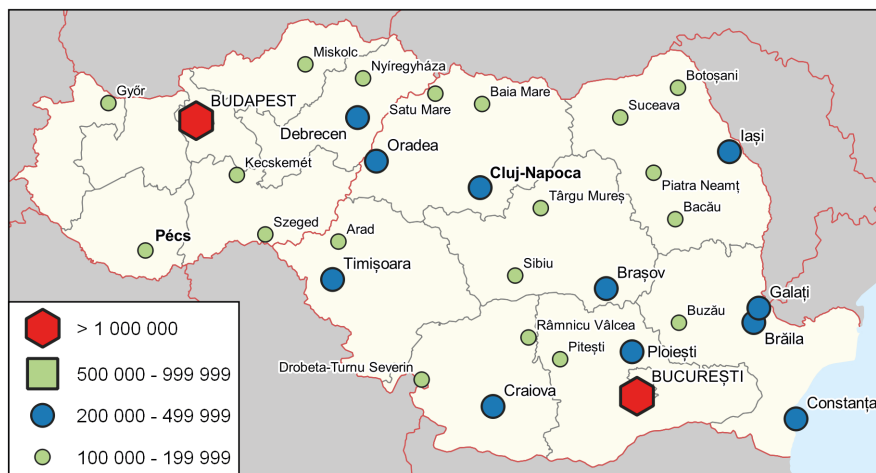
A pénzügyi és gazdasági válságot követő évtized a közép- és kelet-európai országokat új gazdaságfejlesztési kihívások elé állította. A válság utáni helyreállítás éveinek lassú növekedését a 2010-es évek közepétől felváltotta a magasnyomású gazdaság¹ (MNB, 2016), amelynek a koronavírus-válság vetett véget. Ennek a folyamatnak vitathatatlan nyertesei a fővárosi régiók, ugyanakkor a felzárkózás, noha kisebb mértékben, de a fővárosokon kívüli régiókban is megfigyelhető volt. Új kihívásként jelent meg a munkaerőhiányos gazdasági környezet, amelyben sürgető kényszerré vált a korábbi, extenzív, foglalkoztatásbővülésre alapozó növekedési modell meghaladása, a versenyképesség jelentős javulása mellett.

Úgy véljük, hogy a termelékenység javulásának mikéntje nem közömbös egy régió hosszú távú fejlődése és lakosainak jóléte szempontjából. A legter-

melékenyebb, élvonalbeli vállalatok területi eloszlása természetüknél fogva soha nem egyenletes, a regionális fejlődésnek éppen ezért szélesebb bázisra kell támaszkodnia. Hasonló megközelítés jelent meg Lux (2021) munkájában is a pécsi feldolgozóipar „rejtett ágazatairól”. E helyi fejlesztéspolitikák hatóköréből kiszorult tevékenységek jelentős mértékben hozzájárulhatnak a helyi gazdaság rezilienciájához, valamint foglalkoztatási és értéktermelési szerepük sem elhanyagolható. A helyi és regionális fejlesztési modellek számára kifejezetten előremutató a manchesteri Alapozó Gazdaság Kollektíva (Foundational Economy Collective) által kidolgozott alapozó gazdaság (foundational economy) fogalma (FROUD ET AL., 2018). A megközelítés kidolgozói különbséget tesznek a gazdaság különböző zónái között. Ezek egyike a versenyképes, K+F-intenzív, csúcstechnológiai iparágakból álló, nem-alapozó (tradable) gazdaság, amellyel párhuzamosan létezik egy alapozó gazdaság, „a gazdaság azon része, amely olyan áruk és szolgáltatások előállításáért és elosztásáért felelős, amelyeket jövedelemtől és státusztól függetlenül mindenki fogyaszthat, mivel ezek jelentik a mindennapi élet alapstruktúráját” (BENTHAM ET AL., 2013, 7. o.). Az alapozó gazdaság „magában foglalja a szükségletek biztosítását olyan ágazatok révén, mint az egészségügyi

¹ Az 1970-es évek elején megjelent koncepció (magasnyomású gazdaság, high-pressure economy) szerint ha a gazdaságpolitika az átlagosnál nagyobb keresleti nyomás alatt tartja a gazdaságot, akkor tartósan magasabb GDP szint érhető el (MNB, 2016, 16. o.). A gazdaságpolitika a 2008/09-es pénzügyi-gazdasági válság által okozott recesszióból való kilábalás elősegítésének, gyorsításának eszközeként tekintett rá.

1. ábra: A 100 ezer főnél nagyobb népességű városok Magyarországon és Romániában, 2018

Forrás: Eurostat adatok alapján Szabó Tamás (KRTK RKI) szerkesztése

és jóléti szolgáltatások, az oktatás, a közlekedés, a köz-művek, valamint az élelmiszer-feldolgozás és kiskereskedelem” (HANSEN, 2021, 2. o.).

Összehasonlító kutatásunk két vidéki regionális központ, Kolozsvár és Pécs gazdasági helyzetének változását vizsgálja a pénzügyi és gazdasági válságot követő időszakban, és rávilágít az alapozó gazdaság szerepére mint a piacvezérelt újraparosítás alternatívájára. Kutatásunk célja, hogy feltárja a két város és régiójuk gazdasági környezete közötti főbb különbségeket, valamint a számukra közép- és hosszabb távon elérhető fejlődési lehetőségeket.

Kutatásunk egy többéves kutatási program része, amely összehasonlító megközelítésben vizsgálja Pécs és Kolozsvár helyi erőforrás-ellátottságát (DRĂGAN, 2019, ZSIBÓK és EGYED, 2022a). A két város kiválasztása során arra törekedtünk, hogy az összehasonlításba bevonjunk egy olyan várost, ahol kifejezetten erős az alapozó gazdaság jelentősége², illetve egy olyan várost, ahol a versenyző, tradable szektor az erősebb. A közép- és kelet-európai gazdaságok fejlődését döntően meghatározza a fővárosok teljesítménye, noha a másodrendű városok mint növekedési pólusok szintén fontos fejlődési hajtóerőt jelentenek. Különösen igaz ez Kolozsvárra és kisebb mértékben Pécsre – tekintettel például a megelőző évtizedek népesedési trendjeire, illetve a beruházási

² E szempontból szóba jöhet még Debrecen, illetve a Péccsel még több hasonlóságot mutató Szeged is (Rechnitzer és Berkes, 2021).

mutatóikra. Rechnitzer és Páthy (2022) hangsúlyozzák, hogy a városok csak akkor képesek a gazdasági motor funkciót betölteni, ha a tőke számára vonzóvá válnak, ha gazdasági szerkezetük nem egy-egy ágazattól függ, s kellő színvonalú szolgáltatásokat képesek felsorakoztatni. Jelentős különbség ugyanakkor, hogy a magyar településhálózatból hiányzik a városhierarchia második szintje, a 200–500 ezer lakosú nagyvárosok kategóriája³, míg Romániában hét nagyváros található ebben⁴ (1. ábra). Pécs és Kolozsvár – a fővárostól való távolságukból adódóan – szigetszerűen emelkednek ki tágabb gazdasági környezetükből, határon átnyúló aktivitásuk a környező határmenti térség gazdasági elmaradottsága miatt azonban nem jelentős (PÓLA, PÁLNÉ KOVÁCS és GIBÁRTI, 2023). Kolozsvár és térsége, Kolozs megye a román főváros után a második legfejlettebb térség, és gazdasága stabil növekedési pályát követ. Ugyanez nem mondható el a hanyatló gazdasági környezettel jellemezhető, iparát vesztett, zsugorodó egyetemvárosról, Pécsről, illetve térségéről, Baranya vármegyéről, amelynek gazdasága inkább a stagnálás, mint a bővülés jeleit mutatja. Ez a tény megalapozhatja azt a hipotézisünket, hogy az alapozó gazdaságra való

³ A legfrissebb, 2022-es népszámlálási adatok szerint sajnálatosan már Debrecen is a 200 ezer fős népességnagyság alatti kategóriába került.

⁴ A 2021-es népszámlálás adatai alapján egyik romániai nagyváros sem haladja meg a 300 ezer főt, különösen a legnagyobb másodrendű városok, Kolozsvár és Temesvár szenvedtek nagy népességvesztést 2011 óta (rendre -38 ezer fő és -68 ezer fő).

támaszkodás önmagában nem elegendő egy nagyváros fenntartható fejlődéséhez Közép- és Kelet-Európában.

Kutatásunk újszerűsége egyrészt, hogy az Orbis vállalati adatbázist viszonylag rövid ideje használja a hazai tudományos élet (ld. pl. MURAKÖZY ET AL., 2018), bár a nemzetközi szakirodalomban hosszabb múltra tekint vissza (GAL, 2013). Másrészt az alapozó gazdaság megközelítése (HANSEN, 2021) nem ágyazódott be a közép- és kelet-európai regionális tudományi szakirodalomba, terminológiai alapjai kidolgozatlanok. A két város összehasonlító elemzésének fontos kiindulópontja, hogy Péccsel ellentétben, ahol a helyi gazdaság erőteljesen támaszkodik a közszféra jelenlétére, Kolozsváron fejlettebb a magánszektor, amely a helyi termelékenység teljesítményben, valamint az alapozó gazdaság súlyában is tükröződik.

2. Elméleti háttér

A gazdasági válság óta egyre inkább teret nyert a versenyképesség alapú regionalizmus, azaz a kiegyenlítő és redisztribúciós mechanizmusok nélküli decentralizáció, amely a fejlettebb régiókban működő vállalkozásoknak kedvez, nem pedig a periférikus régiók kisvállalkozói rétegének (FARAGÓ ÉS VARRÓ, 2016). Az ugyanezen növekedési hajtóerőkre épülő neo-merkantilista politikák egy lefelé tartó versenyt (race-to-the-bottom) indítanak be azért, hogy bőkezű adókedvezményekkel és támogatásokkal próbálják bevonítani a külföldi tőkét, és az üzleti érdekeket helyezik előtérbe a helyi önkormányzatok és a helyi lakosság rovására (GÁL ÉS LUX, 2022). Az alapozó megközelítés viszont a helyi gazdaságok társadalmi-gazdasági alapjait, a társadalmi értéket és munkahelyeket teremtő alapvető szolgáltatásokat helyezi előtérbe a termelő ágazatokra építő, rövid távú, vállalkozói szemléletű politikákkal szemben (RUSSELL ET AL., 2022). Jelen tanulmányban a régiók és városok gazdaságszerkezetét nem a hagyományos közszféra-magánszféra megközelítésben kívánjuk vizsgálni, noha a kiindulópontunk hasonló. Ennek oka az, hogy a helyi jólét szempontjából fontos termékeket és szolgáltatásokat nem kizárólag a közszféra révén veszi igénybe a lakosság. Különösen a koronavírus-válság időszakában mutatott rá arra, hogy a mindennapi élethez nélkülözhetetlen

javak, szolgáltatások előállításának és elosztásának köz- és a magánszféra változatos részeit érinti, és azok színvonala egyáltalán nem közömbös a gazdaság és a társadalom hosszú távú ellenállóképessége szempontjából.

Az alapozó gazdasági megközelítés szakít a gazdaság egységes fogalmával és amellyel érvel, hogy többféle gazdaság és tevékenységi zóna létezik, amelyek eltérő jellemzőket mutatnak. Az alapozó gazdaság az európai nemzetgazdaságok munkahelyeinek mintegy 40 százalékát adja, a mindennapi élet infrastruktúráját biztosító árukat és szolgáltatásokat kínál. Ide tartoznak a modern piacgazdaságokban a hálózatokon és fióktelepeken keresztül elosztott, alapvető szükségleteket kielégítő, *materiális* szolgáltatások, mint például a közműellátás, a tömegközlekedés, a távközlés, az élelmiszer-előállítás és -kereskedelem, illetve a banki szolgáltatások. Ide tartoznak továbbá a *providenciális* szolgáltatások, nevezetesen az egészségügyi és szociális ellátás, valamint az oktatás. Az alapozó javak és szolgáltatások közös jellemzői az immobilitás, a helyi szolgáltatásnyújtás (általában személyes kapcsolatot igényelnek), az egyetemesség (minden polgár fogyasztja őket jövedelemtől, munkától vagy státusztól függetlenül). Egy harmadik kategóriát képeznek az alacsony technológiai színvonalú, kulturálisan a mindennapi élethez nélkülözhetetlen szolgáltatások – például a hajvágás, a lakáskarbantartás, a szabadidős szolgáltatások vagy az éttermi étkezés – *mellőzött gazdasága* (overlooked economy)⁵ (BERRY, 2018). Az alapozó gazdaság nagyobb jelentőséggel bír a periférikus, elmaradott régiók számára, mivel az említett szolgáltatások iránti kereslet nem ciklikus. A kutatások arra is rámutattak, hogy negatív kapcsolat van a régiók alapozó gazdaságának mérete és a foglalkoztatás növekedése között, sőt, a nagyobb alapozó gazdaság károsabbnak bizonyult a növekvő népességű régiók számára, mint az elnéptelenedő régiók esetében (MARTYNOVICH ET AL., 2023).

Tekintettel arra, hogy a legfejlettebb technológiát alkalmazó, élvonalbeli cégek régiók közötti eloszlása sohasem egyenletes, a gazdaságfejlesztési stratégiáknak a gazdasági ágazatok szélesebb körének a fejlesztését is szem előtt kell tartani. Az alapozó

⁵ Terminológiai nehézségek miatt a tevékenységek megjelölésekor meghagyjuk az eredeti angol kifejezést.

gazdaság a társadalom és a tér jelentős részét érinti, ezért annak fejlesztése előnyös az elmaradott régiók és városok számára (MACKINNON ET AL., 2021, FROUD ET AL., 2020, MARTYNOVICH ET AL., 2023). A társadalom hétköznapi igényeit kiszolgáló tevékenységek termelékenységének javításával regionálisan kiegyensúlyozottabb növekedés volna elérhető, mint a térben erősen koncentráltan működő, élenjáró cégekre alapozó egyoldalú fejlesztések révén (JACOBS ET AL., 2017), mivel az alapozó szektorok esetében kiegyenlítettőbb a regionális termelékenység színvonala. Ez lehetővé tenné az alacsony innováció–alacsony képzettség–alacsony termelékenység káros egyensúlyából való kitörést a hanyatló iparú, leszakadó régiók számára, egyúttal kiküszöbölve a lefelé tartó versenyt.

RECHNITZER és BERKES (2021) Pécszet az „útkereső” városok közé sorolja, ahol a területi tőke adottságai több szempontból is kedvezőek, ennek ellenére a jövőbeli fejlődés irányai nem körvonalazódtak egyértelműen. Lengyel és társai (2016) tipológiája Pécszet hatékonyságvezérelt, követő típusú potenciális tudásrégióként jellemzi, ahol a mérnöki tevékenységet kiszorítja a Pécsi Tudományegyetem orvosképzéséhez kapcsolódó kutatásintenzív iparágak (pl. gyógyszeripar) szerepe. Közepes méretű egyetemként azonban kérdéses, hogy be tudja-e tölteni a „regionális egyetemi tudásközpont” szerepét, képessé válva az üzleti szférával való intenzív együttműködés előmozdítására, a helyi vállalkozások K+F tevékenységének erősítésére, és ezáltal a régió technológiai és gazdasági fejlődésének előmozdítására (GÁL, 2022). A helyi K+F erősödése előidézheti az ún. „európai paradoxont”, vagyis azt, hogy a helyi üzleti szféra gyenge K+F-kereslete és a keletkezett K+F-eredmények a helyi igényekhez való gyenge illeszkedés miatt nem képesek azokat innovációként hasznosítani (OECD, 2010, BARZOTTO, 2019). Az egyetemek által vezérelt helyi fejlesztést követve Pécs az elsők között indította el 2020-ban a „nemzeti laboratóriumokat”, amelyek feladata, hogy az üzleti és tudományos szférával együttműködve elősegítsék a tudástranszfert, és nemzetközileg is látható, radikális innovációk létrehozására képes tudományos központokká váljanak. Rangos egyetemeinek köszönhetően, amelyek olyan területeken kínálnak képzést, mint a mesterséges intelligencia és a nanotechnológia, a romániai regionális köz-

pontok közül Kolozsvár rendelkezik a legképzettebb munkaerővel. A startupok iránt elkötelezett metropoliszként és az első romániai AI unikornis (UiPath) otthonaként Kolozsvár a Nord-Vest régió klaszter-alapú fejlődésének központja is (pl. Erdélyi Bútor Klaszter, Kolozsvári IT Klaszter, Romániai Új Anyagok Klaszter), amely mintegy 500 szervezetnek ad otthont a regionális politika kiemelt ágazataiban (SIDU CLUJ 2021–2030). Mindezen tények alátámasztják a fentiekben megfogalmazott kérdésselvetést (hipotézisünk megfogalmazását), miszerint egy régió és térsége hosszú távú, fenntartható fejlődéséhez az alapozó és a nem-alapozó tevékenységek együttes erősödésére van szükség.

3. Adatok és módszerek

Empirikus kutatásunk Pécs és Kolozsvár helyi vállalatainak adataira terjed ki, amelyeket a munkatermelékenység szempontjából elemzünk; mindkét városban az árbevétel és a foglalkoztatottság szempontjából élenjáró kétszáz vállalkozást vonjuk be az elemzésbe. Adataink forrása az Orbis vállalati adatbázis, amelyet regionális (NUTS3) szintű Eurostat adatokkal egészítettünk ki (1. táblázat). A vállalati adatok a 2013 és 2020 közötti időszakra állnak rendelkezésre. A kigyűjtött információk között szerepel a vállalat neve, a 4 számjegyű NACE Rev. 2 ágazati besorolás kódja⁶, az árbevétel, valamint a foglalkoztatottak száma. A regionális bontású vizsgálatainkhoz az Eurostat által ágazati bontásban közzétett, bruttó hozzáadott érték (GVA) és foglalkoztatás adatokat használjuk NUTS3 szinten.

Az egyes régiók és városok alapozó gazdaságának tanulmányozásához meg kell határozni azokat a gazdasági tevékenységeket, amelyek a gazdaság különböző zónáihoz tartoznak, ehhez az Alapozó Gazdaság Kollektíva honlapján⁷ közzétett besorolási kulcsot használjuk. Az osztályozás a négyjegyű NACE Rev2 kódokkal jelölt minden egyes gazdasági tevékenységhez hozzárendeli azok típusát aszerint, hogy a gazdaság mely zónájához tartoznak. Az alapozó gazdaságon belül három kategóriát különböztetünk meg, ezek: a materiális tevékenységek, a providenciális tevékenységek és az overlooked

⁶ European Communities (2008)

⁷ The Foundational Economy Collective (2019)

1. táblázat: Felhasznált adatok és módszerek

Területi szint	NUTS3	Település
Adatforrás	Eurostat	Orbis Europe
Időszak	2009–2020	2013–2020
Mutatók	Bruttó hozzáadott érték, foglalkoztatottak száma	Árbevétel, foglalkoztatottak száma
A munkatermelékenység számítása	GVA/foglalkoztatottak	Árbevétel/foglalkoztatottak
Ágazati bontás	NACE főcsoportok	4-jegyű NACE Rev. 2 kódok
Területi lefedettség	Baranya, Kolozs	Pécs, Kolozsvár

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

gazdaság, amelyeket a nem-alapozó (tradable) tevékenységek köre egészít ki. A NUTS3-as szintű, regionális elemzéshez csak a betűjelekkel jelölt főcsoportokat tudjuk megkülönböztetni, emiatt az alapozó gazdasági tevékenységek elkülönítése csak túlságosan elnagyoltan volna lehetséges.

Vizsgálatunk alapvetően leíró jellegű, ezért elsősorban a gazdasági teljesítmény (vállalatok száma, bevételek, bruttó hozzáadott érték, foglalkoztatottak száma) különböző tevékenységtípusok közötti megoszlását elemezzük, illetve munkatermelékenységi számításokat is végzünk. Az adataink vállalati szinten a bevételalapú munkatermelékenység számítását teszik lehetővé, ami a teljes bevétel és a foglalkoztatottak számának a hányadosa. Regionális adatokon a munkatermelékenységet a bruttó hozzáadott érték és a foglalkoztatottak számának a hányadosaként kapjuk.

4. Eredmények

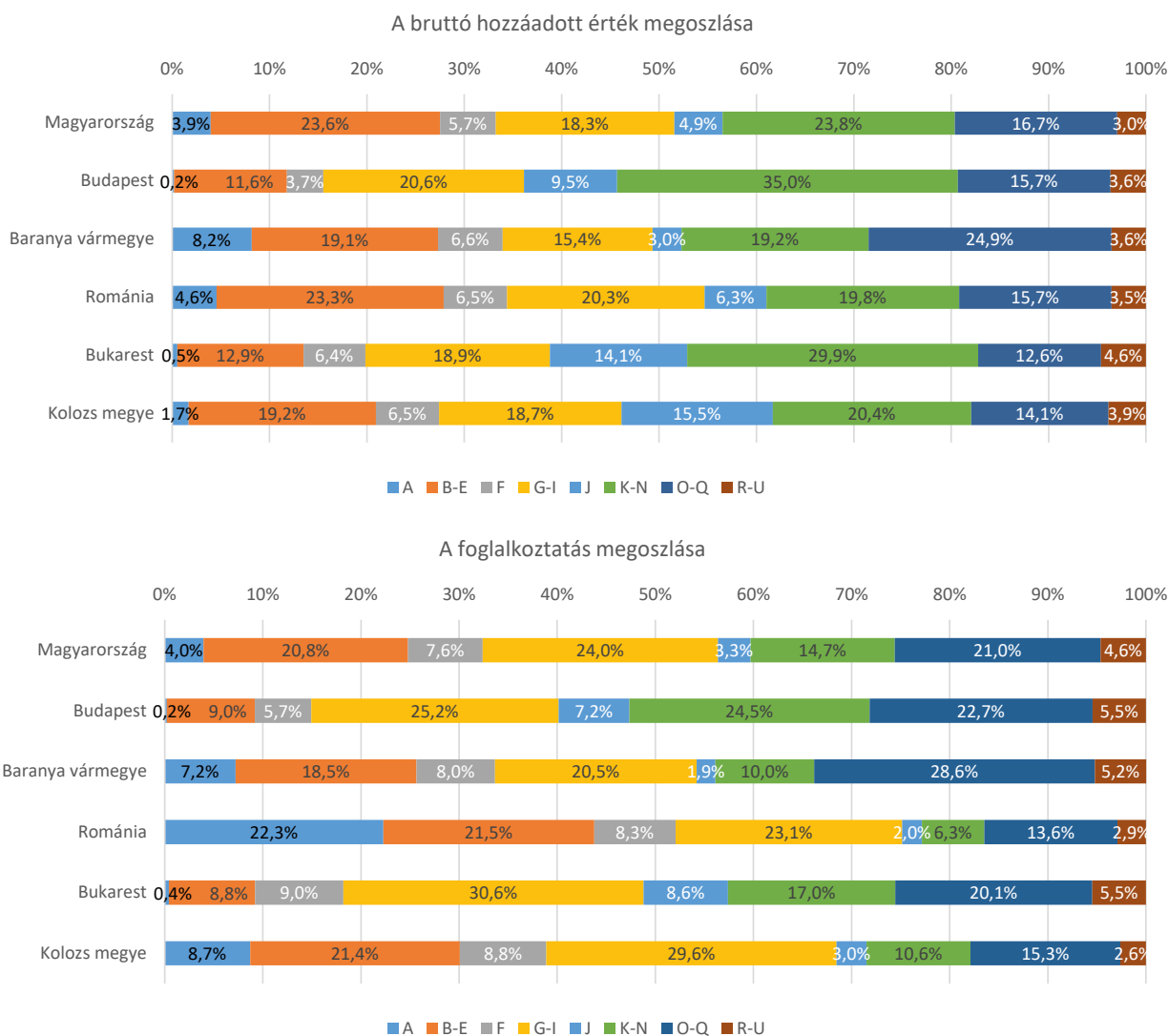
A 2010-es években mind a nemzetközi, mind a belső gazdasági környezet támogatta a közép- és kelet-európai országok és régiók közeledését az EU átlagos fejlettségi szintjéhez (az egy főre jutó GDP-ben mérve). Ez a felzárkózás ugyanakkor nem vonta maga után a területi egyenlőtlenségek mérséklődését, mivel a területi konvergencia 2015 óta megtorpant, és azelőtt is elsősorban a nemzeti szintű egyenlőtlenségek csökkenésének volt köszönhető, miközben az országokon belüli területi különbségek tartósan magasak maradtak (MONFORT, 2020, BENEDEK, 2019, NORTON ET AL., 2022).

A vizsgált területi egységek ágazati szerkezete meglehetősen különböző (2. ábra). A legszembevetőbb, hogy Baranya vármegyében a közsféra (O-Q) mind a foglalkoztatás, mind a bruttó hozzáadott érték tekintetében felülreprezentált; Kolozs megyében viszont a termelés ágazati megoszlása sokkal kiegyensúlyozottabb.

A foglalkoztatás és a bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlásának különbségeiből adódóan a munkatermelékenység is eltér az egyes ágazatok között a vizsgált területi egységekben. Mivel a bruttó hozzáadott értéket nemzeti valutában értékeljük, az adatokat nem abszolút számokban, hanem relatív értelemben vetjük össze egymással. A 2. táblázat a relatív ágazati munkatermelékenységi értékeket mutatja az adott ágazat országos átlagához viszonyítva. Számításaink szerint Baranya a pénzügyi, ingatlanügyletek, szakmai, tudományos, igazgatási tevékenységek (K-N szektorok) területén némi előnyben van az országos szintű termelékenységhez képest, a primer szektorban (A) pedig azzal megegyező a teljesítménye, de az ipari szektorban (B-E) és a teljes gazdasághoz képest is messze elmarad. Kolozs megye jelentős előnnyel rendelkezik a romániai átlagos munkatermelékenységhez képest az infokommunikációs ágazatban (J) és a művészeti és szórakoztatóiparban (R-U), valamint a mezőgazdaságban (A) és az építőiparban (F). A pénzügyi, ingatlanügyletek, szakmai, tudományos és adminisztratív tevékenységekben (K-N) elmarad az átlagtól, de a teljes gazdaságban számottevő előnye van.

A következő részben a vállalati adatbázis elemzéséből nyert eredményeket mutatjuk be. Az Orbis

2. ábra: A gazdasági teljesítmény ágazatok közötti megoszlása az egyes területi szinteken Magyarországon és Romániában 2019-ben

Forrás: Eurostat adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

adatbázisban összesen 41 574 pécsi székhelyű és 70 219 kolozsvári székhelyű vállalat szerepel. Ebben a tanulmányban elemzésünket a kétszáz legnagyobb cégre korlátozzuk, ahol a cégméretet a bevétel és a foglalkoztatottak száma alapján értékeljük. Ezek alapján két vállalati rangsort elemzünk párhuzamosan – a két rangsor között léteznek átfedések: a 200 legnagyobb kolozsvári vállalat közül 76, a 200 legnagyobb pécsi vállalat közül 84 szerepel mindkét ranglistán. Az elemzésünkbe bevont legnagyobb vállalatok összesen 34 700 alkalmazottat foglalkoztatnak Pécsen és 76 800 alkalmazottat Kolozsváron (a foglalkoztatás alapú rangsorban), valamint 2 841

millió dollár árbevétel érték el Pécsen, illetve 9 108 millió dollár árbevétel Kolozsváron (a bevétel alapú rangsorban, a 2020-as adatok alapján). Ezek a számok azt mutatják, hogy a két város és a régióuk gazdasági ereje nagyságrendileg eltér egymástól. A vállalati szintű elemzés jelentős különbségekre mutat rá a két város gazdaságának méretében, és úgy találtuk, hogy Kolozsváron rendelkezésre áll a gazdasági potenciál kritikus tömege, de Pécs esetében hiányzik. A legszembetűnőbb különbség az, hogy a 200 legnagyobb vállalat között Pécsen egyértelműen a közszféra dominanciája figyelhető meg, míg Kolozsváron csak egyetlen ilyen vállalat

2. táblázat: Az egyes ágazatok relatív munkatermelékenysége a nemzetgazdasági átlaghoz (=100) viszonyítva különböző területi szinteken Magyarországon és Romániában, 2019

	Teljes	A	B-E	F	G-I	J	K-N	O-Q	R-U
Magyaro.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Budapest	109,0	88,5	124,8	94,3	116,4	97,1	96,1	94,5	114,2
Baranya	88,6	100,6	81,2	98,0	86,6	92,7	104,4	97,1	94,6
Románia	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bukarest	199,1	1256,0	269,5	180,1	140,2	103,8	112,0	108,4	138,2
Kolozs	124,9	118,0	103,5	117,7	90,0	203,3	76,9	99,9	152,0

Forrás: Eurostat adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

szerepel az adatbázisban⁸ (3. táblázat). Ez a tény a romániai adatgyűjtés egy jelentős korlátjára világít rá⁹, ezt a következtetéseinkben is figyelembe kell vennünk. Pécs nem található országos vagy nemzetközi jelentőségű vállalat, míg Kolozsváron jelen vannak ilyenek, pl. a MOL. Vállalati szinten Pécs termelékenységi előnye az állami szektorban (O-Q), míg Kolozsvár vitathatatlan termelékenységi előnye a magánszektorban van (5. táblázat). Ami az alapozó megközelítésen alapuló tevékenység-csoportokat illeti, Pécs gazdaságában a providenciális tevékenységek súlya jóval nagyobb, mint Kolozsvár esetében (figyelemmel az adatbázis korlátaira), míg Kolozsváron a materiális tevékenységek dominálnak, ugyanakkor a nem-alapozó tevékenységek súlya érdemben nem különbözik a két város között.

A legmagasabb átlagos árbevételt, foglalkoztatottságot és munkatermelékenységet a materiális tevékenységekben mértük Kolozsváron, a legnagyobb foglalkoztatók körében, de az árbevétel alapú céges rangsor szerint a legmagasabb munkatermelékenység a nem-alapozó tevékenységeknél figyelhető meg (4. táblázat). Ezek az adatok azt tükrözik, hogy nincs teljes átfedés a különböző vállalatméret-definíció szerinti két vállalatcsoport között. A legnagyobb foglalkoztatók körében a providenciális tevékenységek jól teljesítenek, de a bevételalapú rangsor szerinti legnagyobb cégek között az overlooked tevékenységekben működő cégek termelékenysége a magasabb.

⁸ Részletesen lásd Zsibók és Egyed (2022b).

⁹ A közzétett adatok a vállalatok és intézmények jelentési szabályai Romániában eltérnek a magyarországitól, így ez torzítást visz az adatokba.

A legmagasabb átlagos árbevétel és munkatermelékenység Pécssett a materiális tevékenységek esetében volt tapasztalható mindkét típusú vállalati méret szerinti rangsor alapján (5. táblázat). A legnagyobb foglalkoztatók között a munkatermelékenységben is élen járnak az overlooked tevékenységeket és a nem-alapozó tevékenységeket végző vállalatok, de ez nem érhető tetten az árbevétel alapú rangsorban, ahol a providenciális tevékenységeket végzők termelékenyebbek, mint az overlooked vagy a nem-alapozó tevékenységeket végző vállalatok.

Vállalati szintű elemzésünk azt mutatja, hogy a különböző tevékenységek termelékenysége között nagy különbségek tapasztalhatók a kétféle vállalatméret szerinti rangsorban, és ezek nem azonos mintát követnek Kolozsváron és Pécssett.

Kolozsvárnak jó esélye van arra, hogy elkerülje a regionális fejlődési csapdát (DIEMER ET AL., 2022), de Pécs és tágabb régiója számára ez továbbra is komoly kihívás. Az alapozó gazdasági szektor szerepének további bővülését korlátozza az önkormányzat fenntarthatatlan pénzügyi helyzete, az egyetem ugyanakkor továbbra is fontos fejlesztési tényező marad. Jelentős újraparosítási erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy Pécs az endogén erőforrásainak hasznosításán alapuló fejlődési pályán lehessen tartani (RECHNITZER és BERKES, 2021, LUX, 2021).

5. Következtetések

Összehasonlító kutatásunk két vidéki regionális központ, Kolozsvár és Pécs gazdasági helyzetének

3. táblázat: A vállalatok számának, bevételeinek és foglalkoztatottjainak megoszlása a különböző ágazatok között Pécsen és Kolozsváron a 200 legnagyobb vállalat körében, 2020

Kolozsvár						
	Foglalkoztatás szerinti rangsor			Bevétel szerinti rangsor		
Ágazat	A vállalatok száma	Bevétel	Foglalkoztatottak	A vállalatok száma	Bevétel	Foglalkoztatottak
A	1	0.7%	0.7%	1	0.6%	0.8%
B-E	49	17.8%	29.9%	36	16.5%	30.2%
F	23	8.3%	6.8%	35	10.0%	7.4%
G-I	51	40.9%	15.9%	78	44.6%	17.6%
J	43	13.8%	20.9%	26	11.2%	20.2%
K-N	29	18.2%	24.8%	20	16.4%	22.8%
O-Q	1	0.1%	0.1%	1	0.2%	0.1%
R-U	3	0.3%	0.8%	3	0.4%	0.9%
Összesen	200	100.0%	100.0%	200	100.0%	100.0%
materiális	54	55.6%	42.2%	57	51.3%	46.0%
providenciális	3	1.5%	0.6%	4	1.5%	0.7%
overlooked	42	10.9%	10.8%	45	13.1%	9.6%
nem-alapozó	101	32.1%	46.4%	94	34.0%	43.7%
Összesen	200	100.0%	100.0%	200	100.0%	100.0%
Pécs						
	Foglalkoztatás szerinti rangsor			Bevétel szerinti rangsor		
Ágazat	A vállalatok száma	Bevétel	Foglalkoztatottak	A vállalatok száma	Bevétel	Foglalkoztatottak
A	1	1.0%	0.9%	2	0.9%	1.1%
B-E	58	36.2%	21.4%	52	36.6%	21.4%
F	18	3.2%	2.3%	24	3.5%	2.5%
G-I	43	26.0%	13.2%	64	26.4%	14.3%
J	4	0.3%	0.7%	6	0.8%	0.5%
K-N	35	5.1%	8.9%	24	5.3%	6.7%
O-Q	30	26.9%	49.9%	24	25.9%	51.9%
R-U	11	1.3%	2.6%	4	0.7%	1.7%
Összesen	200	100.0%	100.0%	200	100.0%	100.0%
materiális	35	35.0%	18.8%	51	38.4%	20.8%
providenciális	31	27.1%	50.0%	31	26.9%	52.2%
overlooked	52	10.1%	8.8%	40	9.8%	6.1%
nem-alapozó	82	27.8%	22.5%	78	25.0%	20.8%
Összesen	200	100.0%	100.0%	200	100.0%	100.0%

Forrás: Orbis adatok alapján saját szerkesztés

változását vizsgálta az alapozó gazdaság kontextusában a pénzügyi és gazdasági válságot követő időszakban. A regionális szintű elemzés többnyire a megszokott képet mutatta: Baranya vármegye gazdasága erőteljesebben támaszkodik az alapozó gazdaságra, míg Kolozs megyében ez az arány az országos átlagnál alacsonyabb. A vállalati szintű

elemzés esetében árnyaltabb a kép: Kolozsvár legnagyobb vállalatainak mintegy fele a materiális tevékenységekhez tartozik, és a providenciális tevékenységek nem szerepelnek kiemelkedően ebben a városban (figyelemmel az adatbázis korlátaira). A legnagyobb pécsi vállalatok körében a materiális és a providenciális tevékenységek a teljes bruttó

4. táblázat: Bevételek, foglalkoztatottak és munkatermelékenység a gazdaság zónáiban a teljes gazdasághoz viszonyítva Kolozsváron, 2020

gazdasági zóna	Foglalkoztatás szerinti rangsor				Bevétel szerinti rangsor				
	cégek száma	bevétel	foglalkoztatottak	munkatermelékenység	ágazat	cégek száma	bevétel	foglalkoztatottak	munkatermelékenység
materiális	54	206%	156%	169%	materiális	57	180%	162%	70%
providenciális	3	97%	41%	166%	providenciális	4	77%	33%	74%
overlooked	42	52%	51%	82%	overlooked	45	58%	43%	94%
nem-alapozó	101	63%	92%	69%	nem-alapozó	94	72%	93%	123%
Összesen	200	100%	100%	100%	Összesen	200	100%	100%	100%

Forrás: Orbis adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

5. táblázat: Bevételek, foglalkoztatottak és munkatermelékenység a gazdaság zónáiban a teljes gazdasághoz viszonyítva Pécsen, 2020

gazdasági zóna	Foglalkoztatás szerinti rangsor				Bevétel szerinti rangsor				
	cégek száma	bevétel	foglalkoztatottak	munkatermelékenység	ágazat	cégek száma	bevétel	foglalkoztatottak	munkatermelékenység
materiális	35	200%	107%	147%	materiális	51	150%	87%	179%
providenciális	31	175%	322%	44%	providenciális	31	173%	366%	120%
overlooked	52	39%	34%	101%	overlooked	40	49%	30%	69%
nem-alapozó	82	68%	55%	100%	nem-alapozó	78	64%	50%	63%
Összesen	200	100%	100%	100%	Összesen	200	100%	100%	100%

Forrás: Orbis adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

hozzáadott érték és a foglalkoztatás több mint felét teszik ki, míg a nem-alapozó tevékenységek kisebb súllyal jelennek meg. Az alapozó gazdaság jelentős súlya miatt mindkét város esetében a hosszú távú területi fejlődés és a helyi jólét fontos hajtóerejének tekinthető. A két város helyi gazdaságában számos olyan ágazat fedezhető fel, ahol az alapozó gazdaság egyes tevékenységei kiemelkednek a (bevételalapú) termelékenység tekintetében, így nem állapítható meg közvetlen ellentmondás az alapozó gazdaság nagy súlya és a hatékonyság között. A tevékenységeknek a kiemelkedő teljesítménye ellenére viszonylag kevés a helyi túlcsoorduló hatása az elszigetelt működésükből következően. A nagyobb társadalmi relevanciával bíró providenciális és overlooked tevékenységekre azonban alapvetően a krónikus alulfinanszírozottság a jellemző, így ezektől hosszú távú fellendülést sem remélhetünk egyelőre.

Köszönetnyilvánítás

Jelen tanulmány a NKM-2021-26 kutatói mobilitás program és az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj-program keretében készült el.

Irodalom

- Barzotto, Mariachiara, Carlo Corradini, Felicia M. Fai, Sandrine Labory és Philip R. Tomlinson (szerk.) (2019). *Revitalising Lagging Regions: Smart Specialisation and Industry 4.0*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367422745>
- Benedek József, Ștefana Varvari és Cristian Marius Litan (2019). Urban Growth Pole Policy and Regional Development: Old Wine in New Bottles? In Thilo Lang és Franziska Görmár (szerk.), *Regional and Local Development in Times of Polarisation. New Geographies of Europe* (pp. 173–195). Singapore: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-13-1190-1_8
- Bentham, Justin, Andrew Bowman, Marta de la Cuesta et al. (2013). *Manifesto for the foundational economy*. Working paper No. 131. Manchester: Centre for Research on Socio-Cultural Change. <http://www.cresc.ac.uk/publications/manifesto-for-the-foundational-economy>
- Berry, Craig (szerk.) (2018). *What we really mean when we talk about industrial strategy*. Manchester: Future Economies.
- Diemer, Andreas, Simona Iammarino, Andrés Rodríguez-Pose és Michael Storper (2022). The Regional Development Trap in Europe. *Economic Geography*, 98 (5), pp.

487–509. doi: 10.1080/00130095.2022.2080655.

Drăgan, Magdalena (2019). Internal and International Migration in Cluj County (Romania) and Baranya County (Hungary). *Romanian Review of Regional Studies*, 15 (2), pp. 26–36.

European Communities (2008). NACE Rev.2. Statistical classification of economic activities in the European Community. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF> Letöltés: 2022. 10. 28.

Faragó László és Varró Krisztina (2016). Shifts in EU cohesion policy and processes of peripheralization: A view from Central Eastern Europe. *European Spatial Research and Policy*, 23 (1), 5–19. doi: 10.1515/esrp-2016-0001

Foundational Economy Collective (2019) *Activity classification*. <https://foundationaleconomycom.files.wordpress.com/2019/01/copy-of-fe-listing-sic-2007-matched-to-nace-rev2.xlsx> Letöltés: 2022. 10. 12.

Froud, Julie, Sukhdev Johal, Mick Moran et al. (2018). *Foundational Economy: The Infrastructure of Everyday Life*. Manchester: Manchester University Press.

Froud, Julie, Colin Haslam, Sukhdev Johal és Karel Williams (2020). (How) does productivity matter in the foundational economy?, *Local Economy*, 35 (4), pp. 316–336. <https://doi.org/10.1177/0269094220956952>

Gal, Peter N. (2013). *Measuring total factor productivity at the firm level using OECD-ORBIS*. OECD Economics Department Working Papers No. 1049, Párizs: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5k46dsb25ls6-en> Letöltés: 2022. 06. 24.

Gál Zoltán (2022). A pécsi városrégió innovációs rendszere: a tudásalapú fejlesztések korlátai a periférián. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 19 (3), pp. 40–55. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.34>

Gál Zoltán és Lux Gábor (2022). FDI-based regional development in Central and Eastern Europe: A review and an agenda. *Tér és Társadalom*, 36 (3), pp. 68–98. <https://doi.org/10.17649/TET.36.3.3439>

Hansen, Teis (2021). The foundational economy and regional development. *Regional Studies*, 56 (6), pp. 1033–1042. DOI: 10.1080/00343404.2021.1939860

Jacobs, Michael, Izzy Hatfield, Louise King, Luke Raikes és Alfie Stirling (2017). *Industrial Strategy: Steering Structural Change in the UK Economy*. A Discussion Paper. London: IPPR Commission on Economic Justice. <https://www.ippr.org/publications/industrial-strategy-steering-structural->

[change-in-the-uk-economy](https://www.ippr.org/publications/industrial-strategy-steering-structural-change-in-the-uk-economy) Letöltés: 2022. 10. 27.

Lengyel Imre, Szakálné Kanó Izabella, Vas Zsófia és Lengyel Balázs (2016). Az újraparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 63 (6), pp. 615–646. <https://doi.org/10.18414/Ksz.2016.6.615>

Lux Gábor (2021). Manufacturing in the post-industrial city: the role of a “Hidden Sector” in the development of Pécs, Hungary. In Josef Kunc és Waldemar Cudny (szerk.), *Growth and Change in Post-socialist Cities of Central Europe* (pp. 94–112). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003039792>

MacKinnon, Danny, Louise Kempton, Peter O’Brien, Emma Ormerod, Andy Pike és John Tomaney (2022). Reframing urban and regional “development” for “left behind” places. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 15 (1) pp. 39–56. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab034>

Magyar Nemzeti Bank [MNB] (2016). *Növekedési jelentés*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/novekedesi-jelentes/2016-12-09-novekedesi-jelentes-2016-december> Letöltés: 2022. 10. 25.

Martynovich, Mikhail, Teis Hansen és Karl-Johan Lundquist (2023). Can foundational economy save regions in crisis?, *Journal of Economic Geography*, 23 (3), 577–599, <https://doi.org/10.1093/jeg/lbac027>

Monfort, Philips (2020). *Convergence of EU regions redux. Recent trends in regional disparities*, WP02/2020. Publications Office of the European Union, Luxemburg, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2020/convergence-of-eu-regions-redux-recent-trends-in-regional-disparities Letöltés: 2022.01.04.

Muraközy Balázs, Bisztray Márta és Reizer Balázs (2018). *Productivity differences in Hungary and mechanisms of TFP growth slowdown*. European Commission, Brussels, doi: 10.2873/33213

Norton, Lawrence, Alexander Pitt és Wei Zhao (2022). *Romania*. Selected Issues. IMF Country Reports 22/311.

OECD (2010). *The Innovation Policy Mix*. *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2010*, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/sti_outlook-2010-en Letöltés: 2022.01.04.

Póla Péter, Pálné Kovács Ilona, Gibárti Sára (2023). Pécs, egy periféria fővárosa. *Tér és Társadalom*, 37 (3), 148–175. doi: 10.17649/TET.37.3.3493.

Rechnitzer János és Berkes Judit (2021). *Nagyvárosok Magyarországon*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Rechnitzer János és Páthy Ádám (2022). *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*. Budapest–Győr: Publikon Kiadó.

Russell, Bertie, David Beel és Ian Rees Jones (2022). Placing the Foundational Economy: An emerging discourse for post-neoliberal economic development. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54 (6), pp. 1069–1085.

SIDU Cluj 2021–2030 <https://files.primariaclujnapoca.ro/2022/02/03/SIDU-CLUJ-2021-2030.pdf> Letöltés: 2022. 10. 05.

Zsibók Zsuzsanna és Egyed Ildikó (2022a). Post-crisis Economic Environment of Two Central and Eastern European Regional Centres: a Comparative Approach. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 25 (3) 43–61. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.25.21>

Zsibók Zsuzsanna és Egyed Ildikó (2022b). Pécs és Kolozsvár sajátos fejlődési pályája a regionális és a vállalati termelékenység tükrében. *CITY.HU: Várostudományi Szemle*, 2 (2), pp. 95–114.

BORBÁNDI ÉRIK

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

Bevezető

Erdély és ezen belül Székelyföld vallási térképében Csík, Gyergyó, a Kászonok és a Gyimesek földrajzilag összefüggő térsége sajátosan egyedi, kompakt *katolikus tömböt* alkot. Ez a tömb délről kiegészül a „háromszéki Szentföld”-nek nevezett vidékkel, valamint önálló kistömbként beszélhetünk a történelmileg Marosszékhez tartozó Felső-Nyárárdmentre ugyancsak „Szentföld”-nek nevezett térségéről. A történelmi Udvarhelyszékben a római katolikus települések elhelyezkedése nem egybefüggő, két egymástól külön álló településcsoportról azonban elmondható, hogy dominánsan római katolikus lakossággal rendelkezik. A római katolikus felekezet hívei vannak többségben a Székelyudvarhelytől északnyugatra, északra és északkeletre települt falvakban. Közülük több tisztán római katolikus lakosságú (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küüllőkeményfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalu, Varság). Ez a felekezet van többségben az Udvarhelyszék nyugati szegletén elhelyezkedő, mára Maros megyéhez tartozó öt faluban: Székelyvéckén, Csöbön, Székelyszálláson, Szentdemeteren és Bordoson is. (MAGYAR 2015) Székelyföld katolikusai tehát – bár egységesen a Gyulafehérvári főegyházmegye alá tartoznak – földrajzi értelemben nem alkotnak egységes tömböt. Tanulmányunkban egy-

háztörténeti, vallásföldrajzi és néprajzi szakirodalmak felhasználásával azt próbáljuk megvizsgálni, miként volt jelen, milyen hatást gyakorolt az elmúlt évszázadokban a Székelyföld vallási életére a római katolikus vallás, illetve milyen tényezők befolyásolták annak földrajzi kiterjedését. Ezzel együtt rá szeretnénk mutatni a különböző katolikus többségű területek közötti hasonlóságokra és különbségekre is. Állításunk az, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre. A környezet és a benne élők vallásosságának kapcsolatát történetiségében is vizsgálva tehát kettős kérdésfeltevésünk lehet: hogyan írható le ennek a dinamikus, állandó kölcsönhatásban lévő viszonyrendszernek a két pólusa, vagyis: van-e a Székelyföld földrajzi adottságainak hatása az itt élők transzcendens életére, illetve az emberi ráhatás nyomán hogyan formálódott a szakrális térhasználat a Székelyföldön?

1. A székelyföldi katolicizmus háttere

1.1 A székelyek eredete és sajátos jogi státusa

Ahhoz, hogy megértsük, milyen közegbe „érkezett” a katolikus vallás majd’ egy évezreddel ezelőtt, fontos áttekintenünk néhány kérdést a székelyek eredetével kapcsolatban. Először is le kell szögezzük: *a székelyek eredete írásos emlékek híján homályba vész.* Eredetükre vonatkozóan a legkülönbélebb elméletek születtek, sőt születnek ma is. A hunoktól való

származás elmélete – mely leginkább a középkori krónikákra támaszkodott – évszázadokon át meghatározta a róluk való elképzeléseket. Anonymusnál a székelyek mint Attila király népe jelentek meg, akik Pannóniában csatlakoztak a magyar honfoglalókhöz. Kézai Simon is a hunok maradványaiként tekintett a székelyekre. (EGYED, 2006, 7. o.) Hermann Gusztáv Mihály mutatott arra rá, hogy a székelyek szkíta-hun származása az egész középkoron és kora újkoron át egyfajta történelmi axióma lett, azzal pedig, hogy a szkíta származás elmélete belekerült Werbőczy István 1517-ben megjelent Hármaskönyvébe, igen hamar el is terjedt Magyarországon, különösképpen Székelyföldön. Ezáltal nem meglepő az sem, hogy a benne írottak széles körben folklorizálódtak. (HERMANN, 2004, 9. o.) A hun származás elméletét tartotta meggyőzőnek Orbán Balázs is, így az ő munkáinak is betudható, hogy az elmélet még a 20. században is jelentősen befolyásolja a székelyekről való elképzeléseket és a székelyek saját identitástudatát. A székelységnek Szőcs János szerint sajátos vonása az Attila-hagyomány, „ez az egyetlen magyarsághoz csatlakozott néprész, amelynek hun származástudata volt”. (SZŐCS, 2009/1, 52. o.)

A hun-szkíta származáselmélethez képest viszonylag későn, csak a 18. században jelentek meg attól eltérő elméletek. Faschling Ferenc jezsuita szerzetes 1725-ben úgy vélekedett, hogy a székelyek a IV. Béla király által Erdélybe telepített *jászok* utódai. (HERMANN, 2004, 10. o.) Hunfalvy Pál az 1870-es években radikálisan fellépett a hun származás elmélete ellen és nyelvi bizonyítékokra támaszkodva a székelyek *magyar* eredetét és Magyarországról való áttelepítését hirdette. Felmerült továbbá a besenyő, kun, kabar, avar, bolgár, gepida és román eredetük lehetősége is. Vagyis elmondható, hogy a székelyeket csaknem minden olyan néppel származási kapcsolatba hozták, amely Erdélyben élt a honfoglalás előtt, vagy amellyel a magyarság a népvándorlás korában találkozott.

Mindezek nyomán napjainkban tudományos körökben három jelentősebb vélekedés létezik a székelyek eredetére nézve: 1. A kettős honfoglalás elmélet, mely a *késő avarok* utódainak tekinti őket, 2. a *magyar* származás lehetősége, illetve 3. egy *török eredetű*, a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnéptől való eredeztetés (HERMANN, 2004, 10. o.). Többségben vannak tehát azok az elméletek,

amelyek a székelyek eredetét a magyarokétól némileg vagy teljesen eltérőnek látják. Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert ez a „másféle eredet-tudat” folklorizálva és mitologizálva (mondák, legendák, mesék, szimbólumok formájában) végső soron bekerült a székelység kollektív tudatába. Hermann szerint a „székelyek ragaszkodása szittya-hun gyökereik elismeréséhez” megmagyarázta és legitímálta a székelyeknek mint csoportnak a magyarságon belüli *kiváltságos státuszát* (HERMANN, 2003, 25. o.)

A saját eredettudat mellett a másik fontos vizsgálandó elem a székelységgel kapcsolatban az *ennek az etnikumnak viszonylagos zártsága*. A történészek többségének véleménye szerint a székelyek a 12. század közepétől kezdve foglalták el a ma Székelyföldnek nevezett területet, letelepedésük a 13. század első felében fejeződött be. Ismert, hogy a székelyek letelepedésükkor törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, amely nemekre és ágakra oszlott, ennek néhány nyoma egyes székely vidékeken sokáig megfigyelhető volt. Legtovább Marosszéken, ahol még a 16. században is nemekre és ágakra bontva rotációs rendszerben történt a tisztségek betöltése. (HERMANN, 2004, 10. o.) A honfoglalást követő legelső szervezeti forma az ún. tízesek rendszere volt, ennek hatását a településszerkezetre, a közösség-integráló formáit Ambrus Tünde kutatásában a 21. században is létezőnek és élőnek találta Csíkbán. (AMBRUS, 2012)

A letelepített székelyek elsődleges feladata a keleti határ védelme volt. A magyar királyság célja az volt, hogy a határvédelmet egy olyan népesség biztosítsa, amely egységesen szervezett, kiváltságai által jól összekovácsolt és katonai feladatokra alkalmas. Ez a katonailag megszervezett, zárt közösség történelme során sajátos önkormányzatiságot alakított ki magának. Természetesen a székely önkormányzat és szabadság, az „ősi előjogok”, amelyekre később annyit hivatkoznak a székelyek, korántsem jelentett teljes autonómiát és szabadságot. „A szék csak részben volt önálló; egyébként a székely közösség szerves részét képezte, azaz a központi hatalommal és egyéb hatóságokkal nem közvetlenül, hanem a „székely nemzet” nevében lépett kapcsolatba. A székely univerzitás tehát kezdetben kifelé úgy érvényesült, mint egységes vármegye, mint osztatlan ispánság, tekintet nélkül a kebelében létrejött tagozódásra. A székely nemzet közös dolgait a nemzetgyűlés

intézte, ezt a székelyföldi viszonylatban központi fekvésű Udvarhelyszéken tartották.” (HERMANN, 2004, 11. o.) A közösségi kiváltságok és személyes szabadság védeltsége ellenére a feudalizációtól Székelyföld sem volt mentes. A feudalizálódás folyamata korlátozottan ugyan, de már a 13. század végén elkezdődött. „A kezdetben egységes székely társadalom rétegződése elmélyült, kiemelkedett a székely főnépek és lófők kiváltságos rendje, szemben a közszekelyekkel és a szolgasorba jutott rétegekkel. Bár a székelyeknél a folyamat némileg megkésett, a XIV. század második felében, még inkább a XV. század elején a tagolódás már a feudális társadalomra jellemző struktúra egyes jellemvonásait viseli.” (DEMÉNY, 1976, 16. o.) „Előbb egy belső rétegződés megy végbe, melynek során kialakul a székelyek – első ízben 1339-ben említett „három rendje”. Ez valójában három, a hadi kötelezettségek teljesítési módja tekintetében különböző társadalmi kategóriát jelöl: a főemberek (seniors). A lóháton hadakozó lófők (primpili) és végül a gyalogos közszekelyek (communitas). A communitas szabad népessége – labilis vagyoni helyzetéből következően – ki van téve a két felsőbb rend jobbágyszerző igyekezetének.” (HERMANN, 2004, 12. o.) A 15. század második felétől kezdve azonban a „székely szabadság” már fokozatosan válságba került, a térségben megjelentek a vármegyékre jellemző szokásos – a földbirtokos nemesekre és a szabadságukat vesztett jobbágyokra bomlott – társadalmi rétegződés elemei is. Ez a válság később, a 16. század második felében véres konfliktusokhoz vezetett. Ennek fő oka a székely kiváltságok legfőbb „csereeszközének”, a hadászati erőnek az értékcsökkenése volt. A székelyek ugyan „ösi jognak” tartották kiváltságos státusukat, amit nem csupán a katonai szolgálatuk indokol, hanem ennél „ősibb és szentebb” törvények is, de uralkodói szemmel nézve mindez – a csökkenő székely hadiszolgáltatások idején – nem feltétlenül volt elégséges a kiváltságok legitimálásához. A székelyek tudatában voltak annak, hogy kiváltságaikat a katonai szolgáltatásaik megbízhatóságával tudják fönntartani, ezért belső törvényekkel vigyáztak arra, hogy az egyének betartsák hadi kötelezettségeiket és rendkívül szigorúan (házrombolással és száműzetéssel) büntették azokat, akik nem vállalták vagy elmulasztották a katonai kötelezettségeket. (EGYED, 2006, 52. o.)

Az 1557–58-as országgyűlés a közszekelyeket adózásra kötelezte, ez alól csak a főnépeket és a lófők egy részét mentesítette. (EGYED, 2006). A elszegényesedési folyamatok a közszekelyek sorában ahhoz vezettek, hogy sokan nem tudták a hadba vonulás költségeit előteremteni, ez viszont a szabadság elvesztésével, az „önkéntes” jobbágysorsba való kerüléssel járt együtt. (DEMÉNY, 2006, 37. o.) Az 1562-es székely lázadás leverése a közigazgatási autonómia nagyarányú korlátozásához vezetett. (HERMANN, 2004; PÁL-ANTAL, 2003; DEMÉNY, 1977; EGYED, 2006). János Zsigmond fejedelem véres megtorlással és két vár, az udvarhelyi „Székely támadt” és a háromszéki „Székely bánja” várak felépítésével nyomatékossította a székely felkelés kudarcát. A felkelést követő segesvári országgyűlés kiterjesztette a királyi jogot Székelyföldre, a primor és lófő rendeket a vármegyei nemességhez hasonló jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel, a volt gyalog rendű székelységet pedig fejedelmi jobbágyokká nyilvánította. Az országgyűlés a továbbiakban megváltoztatta az eddigi székelyföldi bíraskodási rendszert, csökkentette a székek szerepét és növelte a fejedelem tisztségviselőinek joghatóságát. (EGYED, 2006, 99–100. o.)

A Báthoryak korszaka sem hozott kedvező változásokat a székelyek számára, akik ezért rendre a Báthoryak azon ellenfeleivel szövetkeztek, akik cserébe harci szolgálataikért megígérték számukra szabadságjogaik elismerését. Amikor pedig Báthory Zsigmond törökök ellenei havasalföldi hadjáratába – a fejedelem szabadság-ígéretére – több mint 20 000 székely ment el és járult hozzá döntő módon a csata sikeréhez (DEMÉNY, 1977; EGYED, 2006, 112–113. o.), a hadjáratból visszatérőknek azzal kellett szembeesülniük, hogy a székely földesurak nem tettek eleget a fejedelmi ígéretnek. Ezt felkelés követte, majd Báthory Zsigmond részéről véres megtorlás. (DEMÉNY, 1977, 73. o.) Mindezek az események hozzájárultak ahhoz, hogy a székelyek 1599 őszén Mihály vajda hadához csatlakoztak. Az újabb szabadságjogok sem voltak azonban a maradandóak, hiszen a császári hadak, szövetkezve az erdélyi és székely nemességgel, erősebbnek bizonyultak a vajdánál, akit 1601 augusztusában Basta emberei megöltek.

A 15. századtól kezdődően a 16. század végéig tartó időszak tehát a székely társadalom rendkívül válságos időszaka volt. Ez idő alatt székelység nem

csupán kifelé került konfliktushelyzetekbe, hanem a közösségen belül is erősödött a megosztottság, az elszegényedés. A szabad községek a jobbágyokéhoz hasonló függőségi viszonyba sodródtak. „Arra kényszerültek, hogy tömegesen alávessék magukat a személyes privilégiumaikat az ország uraival sikeresen megerősített primoreseknek. A XVI. században a kollektív jogok fokozatos felszámolásához vezető felkelések következményeként a székely rend társadalmilag átrétegződött.” (IMREH, 1973, 10. o.)

Bethlen Gábor határozott intézkedései – a székely szabadságjogok egy részének visszaadása, a katonai kötelezettség előírása azonban már nem tudták visszafordítani ezt a folyamatot. A 17. század végére már ritka volt az a falutípus, amelyet a három rendű (szabad) székelység népesített volna be, a falvak nagy részében létrejött a nagybirtok, és a szabadok mellett jelentős társadalmi réteget alkottak a jobbágyok és zsellérek is. (EGYED, 2006, 150. o.)

A 18. század első évtizedeiben megerősödő erdélyi Habsburg-uralom még épen találja a székely faluközösséget: őrzi szerkezetének múltbeliségét, még mindig az ősi törvények szerint igazgatják életüket. (IMREH, 1973, 11. o.) A Diploma Leopodium még biztosította a székely székek kivételezett státusát, de „a központi hatalom kezdettől fogva arra törekedett, hogy a privilégiumok inkább jelképpé váljanak” (HERMANN, 2003, 63. o.) A Diploma előírásaival szöges ellentétben már 1711-ben adózásra kötelezték a katonai rendeket. Ezzel végérvényesen kivívták a székelyek ellenérzéseit, akik nemesi rangjuk elvesztéséért és a jobbágyokkal való egy szintre kerülésért értelmezték a megadóztatást. (EGYED, 2006, 182. o.) A székelyek konokul ellenálltak a korabeli központi modernizációs törekvéseknek, ősi kollektív kiváltságaik és szabadságjoguk védelme olyan tragikus helyzetekbe sodorta őket, mint a madéfalvi veszedelemként elnevezett vérengzés.

A székelyek szervezett ellenállását ugyan sikerült megtörni, a tiltakozásaik azonban Mária Teréziát követően is folytatódtak. „A székelyek II. József minden intézkedését bírálták. Önkormányzati rendszerük és társadalmi kiváltságaik védelmében (akárcsak Mária Terézia idejében) most sem tudtak felhozni egyebet, mint „scithiai” eredetű ősrégi előjogaikat.” (HERMANN, 2004, 17. o.) Mintegy fél évszázaddal később az 1848-as változások már a székely rendi nemzet

megszűnését jelentették, ugyanakkor a „modern magyar nemzet szerves részét képező székely közösség” megszületését is. Az 1876-os közigazgatási reform – amely véglegesen megszüntette a székely székeket és vármegyei rendszerbe integrálta őket – visszafordíthatatlanul megszüntetett minden jogi-közigazgatási különbséget a székelyek és vármegyei magyarok között.

Tánczos Vilmos megállapítása szerint, aki a 20. század nagy változásainak hatását vizsgálta a székely közösségi életformára, Trianon után a technikai civilizációval együtt jelentkező bizantin típusú társadalomszervező erők hatására felszámolódtak azok a megtartó formák, melyek a hagyományos közösségek erejét, ellenálló képességét is jelentették. (TÁNCZOS, 1993, 10–11. o.) „A valamikor halhatatlanoknak hitt megtartó formák nem bírták ki a XX. századi erőszakos történelmi-társadalmi változásokat. Ha a székely társadalomfejlődést nem töri derékba egy bizantin típusú államhatalom, ha nem kerül sor a kollektivizálásra, az életformát megváltoztató iparosításra, akkor talán az ősi hagyományok szervesen beépülhettek volna egy korszerűsödő székely társadalom életébe. Így viszont újra meg újra anakronizmusokra, ellentmondásos társadalmi magatartásokra, közösségi szkizofréniákra bukkanunk.” (TÁNCZOS, 1993, 12. o.)

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a székelyek egykori kiváltságai az évszázadok során fokozatosan „elkoptak”. Ebben éppúgy szerepet játszottak külső hatások, mint a belső tényezők. Az viszont tagadhatatlan, hogy a székely kiváltságok megszűnése ellenére is fennmaradt a székelység körében egy sajátos, részben éppen a korábbi kiváltságos helyzetükön alapuló *identitástudat*, melyet a következőkben vizsgálunk meg.

1.2 Székely identitás, székely habitus, székely táj

„1848 nyomán váltak a székelyek a magyar nemzet részévé” – állítja Pál-Antal Sándor történész. (PÁL-ANTAL, 2000) A Szócs Lórántnak adott interjúban ezt mondja: „A legeslegfontosabb 1848-hoz köthető tény, hogy a székelyek a forradalom eszméjével való azonosulásuk nyomán lemondtak a különálló székely nemzet eszméjéről, hisz addig a székelység egy külön rendet képviselt Erdélyben. Teljesen

összekovácsolódtak a magyar nemzettel, annak szerves részévé váltak.” (Szócs, 2012) Ennek ellenére kétségkívül létezik egy élő, *a többségi magyarságtól elkülönülő* székely identitástudat. Hermann Gusztáv Mihály meglátása szerint ez a regionális öntudat hasonlít a magyarországi hajdúk, palócok, vagy a Romániában élő mócok identitástudatához, de ez semmiképpen sem annyira erős, mint „például egyes francia tartományok (Burgundia, Bretagne, Elzász, Lotaringia) markáns nyelvi-nyelvjárási jegyeiken és történeti gyökereken nyugvó csoport-tudata”. (HERMANN, 2003, 5. o.) Ugyanakkor látható, hogy a 2000-es évek óta a Székelyföldön zajlik egy nagyon határozott, markáns és többszintű székely identitás-építési folyamat, melynek része a székely szimbólumok (zászló, himnusz, rovásírás) egyre elterjedtebb használata, a Székelyföld autonómiaigényének gyakoribb hangoztatása, a „székely termék” és „góbé termék” márkanevek bevezetése vagy a székely nyelvjárási sajátosságok kiemelése (pl. székely–magyar szótár megjelenése). (FEJES, 2014)

Ennek a székely identitásnak *szerves része a katolikus identitás*. Fejes Ildikó mutat rá, hogy a vallásosság erőteljes megnyilvánulása a hétköznapokban, a vallásos szimbólumok elterjedt használata, a vallásos helyszínek kiemelt szerepe (lásd pl. a Csíksomlyói Kegyetemplomot) is hozzátartoznak a székelység kollektív azonosságtudatához. A vallásosság tehát nem csupán társadalmi legitimitással bír, hanem a vallásosság és a vallás gyakorlása társadalmi elvárás-ként is jelentkezik a térség lakóinál. (FEJES, 2014)

A székely identitás formálásában meghatározó volt a két világháború közötti időszak. Az impériumváltást követően a szinte teljes egészében székelymagyar kultúrájú régióban abszurdnak és érthetetlennek tűnt az új román vezetés, közigazgatás és tanügyi rendszer. Ebben az időszakban születtek meg azok a tipikus székely figurák, akik Tamási Áron és Nyíró József irodalmi szereplőiből váltak a magyar és székely mentalitás sztereotipikus közkedvelt alakjaivá. Sajátos módon a kisebbségbe kerülő erdélyi magyarság körében kiteljesedő transzilvanizmus sem tudta teljes mértékben integrálni a székelységet. Az „erdélyi lélek” elsősorban irodalmi megfogalmazása mellett megjelenik az attól különböző „székely lélek” ideáltípusa is. Ravasz Lászlónak 1932-ben, a Hittelben megjelent tanulmánya, a Székely Lélek egyértelműen

kifejezi a székelyek eme különállóságát. „A székely más, mint a magyar, nem úgy, mintha idegen volna tőle, vagy kívül esnék rajta, hanem úgy, hogy a magyarság fogalmán belül különös és egyéni tulajdonságok szövődése. Még azt sem lehet mondani, hogy az erdélyi és a székely lélek azonos.” (RAVASZ, 1932) Ravasz több olyan tényezőt sorol fel, ami szerinte a székelységet megkülönbözteti a (volt) vármegyei magyaroktól: az eltérő eredet, a székelység különálló és egységes társadalma, amely „kifele arisztokratikus”, „befeje demokratikus”, a sajátos, egyidejűleg katonáskodó és önellátásra berendezkedő életmódja, rendkívüli kezűgyessége és technikai érzéke. Mindezek mellett feltűnik egy, a székely identitás-ban a továbbiakban jelentős szerepet kapó, szinte megszemélyesített „székely sors”. „Bármely imperium parancsolt felettük, az nekik csak vér, könny és veríték-adót jelentett. Őket sohasem védte senki, őket mindig magukra hagyták s mindig megfeledeztek róluk addig, amíg ismét szükség lett reájuk.” (RAVASZ, 1932) A „székely sors”, a „végzet” motívuma végérvényesen beékelődött a székelységről alkotott és a székelységnek önmagáról alkotott sztereotípiáiba, s máig jelentős részét képezi a hétköznapi és az ünnepi narratíváknak egyaránt.

A székelyek „mátságát”, különbözőségét a velük érintkezők egyértelműen érzékelik. Vöő Gabriella a következőképpen összegzi a székelyekről alkotott képet: „A székelyt a magyar köztudat általában érdekes embertípusnak tartja; egy kicsit hóbortos, de agyafúrt, ravasz embernek, akit a maga sajátos életfilozófiája megkülönböztet bizonyos mértékig a többi embertől, nyelve is komikusnak tűnik, de megvan benne a kellő intelligencia és erő, hogy kritikus helyzetekben felülkerekedjék”. (Vöő, 1983, 189. o.) A külvilág által alkotott kép mellett létezik ennek egy másik típusa is: amit egy közösség vagy nép – esetünkben a székelység – önmagáról alkot, hogy ezzel a jellemzéssel különítse el magától a külvilágot. Természetesen a külső és belső típusú sztereotípiák nem függetlenek egymástól. Ezek a mentális képek – a székelyek esetében különösen – kölcsönösen hatnak egymásra. A szűkszavú vagy furfangos eszű székely képe pl. egyidejűleg külső és belső sztereotípiá, még akkor is, ha a székelyek a hétköznapi életben tulajdonképpen meglehetősen szeretnek és tudnak fecsegni, és ha minden vélt vagy valós

furfangosságuk ellenére is nagyon sokszor becsapottnak, kijátszottak is érzik magukat. Ugyanakkor Vöő Gabriella szerint a „közösségi egyéniség” megléte, formálódása és folytonos újjászületése magának a közösségnek az identitásához tartozik, ezt nem veszítheti el anélkül, hogy „hogyan bele ne olvadna egy másik társadalmi, etnikai csoportba, amelynek erősebb az egyéni karaktere”. (Vöő, 1983, 8. o.)

Fejes Ildikó szerint a térségnek a határ-, perem-, „gyepü”-jellege mély nyomot hagyott az itt élők kultúrájában, hiszen a székelység társadalomszerkezetét eredetileg nagymértékben az határozta meg, hogy határvédésre, állandó katonai feladatok ellátására telepítették őket ide, kiváltságok fejében ugyan, de a nyugati világ egyik keleti határszakaszának őrzését bízták rájuk. (FEJES, 2014)

Ugyancsak Fejes Ildikó mutatott rá, hogy a székelyekről alkotott kép nem csupán jellegzetes emberi tulajdonságokból rakódik össze, hanem része annak egy „szent hegy” is. Noha a székelyeknek csupán egyik része lakik a Hargita hegység egyik vagy másik oldalán (a csíkiak és gyergyóiak, valamint az udvarhelyiek egyik része) és noha Székelyföldön vannak még a Hargitával összevethető magas hegyek (Lakóca, Nagybagyos), a székelység nemzeti szimbólumként is számon tartható „szent hegyévé” mégis a Hargita vált. A Hargita „népszerűségéhez” nyilvánvalóan hozzájárult Tamási és Nyíró is, akik többnyire a Hargita „rengetegébe” helyezték műveik cselekményét. Szereplőik nem csupán otthonosan mozognak a Hargita világában, hanem szinte mitológikus kapcsolatba kerülnek vele. (FEJES, 2014) A Hargita szakralizálódása tehát megint csak egy olyan elem, amely szervesen beépült a székelyek kereszténység (katolicizmus) által formált identitástudatába.

A Fejes Ildikó által „csíki áhítat”-nak nevezett érzés, ami a térségbe érkezőt a táj láttán többnyire magával ragadja, ha nem is írható le egyik könnyen, sejtésszerűen kitapintható az itt élők lelki világában. „A természet tisztelete és szeretete, az ezzel való szerves együttélés, az ettől való függés és létbizonytalanság az Isten-közelség lelki alapkörnyezetét teremthetik meg.” (FEJES, 2014) A csíki táj „olvasatakor” mindennek nyomán számos vallásosságra utaló jelet találunk. A Csíki-medence keleti irányultságú templomok sorozatát tárja szemünk elé, ezek a táj

látványának legfontosabb elemei. De ugyanúgy részei ennek a látványnak a keresztek, csengettyűk, faharanglábak. Ezen a vidéken a tájékozódás, a térelváltás, a centrum megjelölésének legfontosabb eszközei vallásos szimbólumok. Ambrus Tünde kutatásai szerint Csíkban ma is a szakrális térhasználat elemei állnak az itt élők mentális térképének legfontosabb helyein. (AMBRUS, 2012, 125. o.) Csíkban általánosnak mondható az otthonokban a szent tárgyak, képek jelenléte – a lakberendezés elmaradhatatlan kellékei, a ház, lakás megszentelése pedig gyakorlatilag elmulaszthatatlan. Mindazonáltal nem állunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, ezek a Csíkra vonatkozó megállapítások Székelyföld összes katolikus vidékére vonatkoztatva megállják a helyüket.

Valójában Székelyföldnek két „szent” hegye is van. A Hargita elsősorban a nemzeti identitás szimbólumaként szakralizálódott, a Csíksomlyó mögött emelkedő Kis- és Nagysomlyó, valamint a közöttük húzódó tér, a „nyereg” viszont egyértelműen vallásos üzenetet hordoz. Ez nem csupán Csík, hanem egész Székelyföld és talán Erdély legtöbb vallásos karakterrel és szakrális tulajdonsággal felruházott hegye. (FEJES, 2014) Itt ezen a hegyen és nyeregben teljesedik ki a szakrális térhasználat legmeghatározóbb térségi eseménye is, a százezres tömegeket vonzó csíksomlyói pünkösdi búcsú.

1.3 Csíksomlyó spiritualitása és a Napbaöltözött Asszony

Csíksomlyóra évszázadok óta tömegesen zarándokolnak az emberek, miközben nincsen olyan egyetemes érvényű, azaz a lokalitástól és a hagyománytól eltekintő teológiai magyarázat, amely ezt a kegyhelyet a többi magyar és nem magyar Mária-kegyhely közül kiemelné. Az ún. „Csíksomlyó-jelenséget”, tehát azt, hogy *miért* özönlenek ma is Csíksomlyóra a katolikus és nem katolikus zarándokok, teológiai szempontból nehéz megmagyarázni. Mi lehet hát Csíksomlyó valódi titka? Tánchos Vilmos szerint Csíksomlyó titka a hely spiritualitásában rejlik, és ezt – mert másként nem tehetünk – népi spiritualitásnak kell neveznünk.

A székelyföldi katolicizmus történeti vizsgálata során megkerülhetetlen kérdés: mit jelentett és mit jelent ma a székelységnek a csíksomlyói Szűz Mária (Baba Mária) tisztelete, amelynek alapja az ősidőkből

visszanyúló Boldogasszony-kultusz. A csíki székelyek és a csángók pünkösdkor már évszázadok óta Csíksomlyóra zarándokolnak, hogy napkeltekor tiszteletüket fejezzék ki Szűz Mária, a Napbaöltözött Asszony előtt, akinek 2 méter magas, egyetlen darab hársfából faragott szobra ott áll a kegytemplomban. A csíksomlyói Szűz Mária tisztelete nagyjából egyidős a ferencesek 15. századbeli letelepedésével, de van olyan elmélet is, mely szerint a kereszténység felvétele óta ő a székelyek védőszentje. Annyi biztos, hogy az első csíksomlyói templom védőszentje a Sárlos Boldogasszony volt és már ekkor szokássá vált, hogy a Mária ünnepeken a hívek megjelentek a mai búcsú helyén. A templomba valamikor 1510 és 1520 között került a csodatevő Mária-szobor, melyről a legenda úgy tartja, hogy a mohácsi vész után szállt alá az égből, hogy figyelmeztesse a székelyeket a veszélyekre. Ha a szobor könnyeket hullatott, a székelyek tudták: harcra kell készülniük. A segítő Mária szoborhoz csodás gyógyulások, ima-meghallgatások történetei kapcsolódnak, erről a 18. századtól kezdődően vannak feljegyzések. A Napbaöltözött Asszony szobrát Batthyány Ignác erdélyi püspök 1798-ban hivatalosan is csodatevőnek nyilvánította. A katolikus teológia ugyan nem ismeri a „csodatevő Szűzanya” dogmáját, de a püspöki jelentés végül is szentesítette a hívek körében tapasztalható erős vallásos meggyőződést a csíksomlyói Mária csodatevő erejéről, és ezáltal mintegy dogmatizálta a csíksomlyói Napbaöltözött Asszony „csodatevő Mária” titulását. Ami különös, hogy Erdély régi Mária-szobrainak többségét – a gyulafehérvári Fehér Mária (Domina Alba), a vajdahunyadi Szűz Istenanya (Virgo Paurpera), a kolozsvári Szűzek Szűze (Virgo Virginum), a nagyszebeni Miasszonyunk (Domina Nostra), a fogarasi Védasszonyunk (Domina Patrona) szobrát – a történelem folyamán ugyancsak nagy tisztelet övezte, mégis egyedül a csíksomlyói Napbaöltözött Asszonyt ismerte el hivatalosan is csodatevőnek az egyház. (TÁNCZOS, 2010)

A csodatevő, segítő Máriába vetett hit megnyilvánulása, hogy a lábához érintett tárgyakat ereklyeként vitték haza a hívek. Nem véletlen, hogy 1916 őszén a román betörés elől tömegesen menekülő csíki székelyek éppen ezt a szobrot vitték magukkal Székelyudvarhelyre majd Kolozsvárra. Egy időszakban – egészen az 1960-as évekig – Máriát és a kis Jézust

a vallási ünnepeknek megfelelő liturgikus ruhába öltöztették. Tánczos Vilmos tanulmányában megállapítja, hogy a szobor a katolikus székelység szemében magával Szűz Máriával azonosul, tehát nem egyszerűen egy égi patrónust jelképező szimbólum, hanem a maga tárgyi valóságában is egy közösség égi pártfogója. „Az Égi Anya, a Csodatevő Szűzanya, a Patrona Hungariae eszméi felé (azaz az egyház intellektuális tantételei, Mária-dogmái felé) a katolikus székelyek szemében csak ezen a konkrét, mindenki által ismert vizuális ábrázoláson keresztül vezet az út, a mennyei ajtó csak a kegyszobor révén nyílik meg.” (TÁNCZOS, 2010, 4. o.) A népi gondolkodásban tehát a kép és a fogalom szétválaszthatatlanul egybefonódik.

A teológusok a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának egyik történeti ábrázolását, a Napbaöltözött Asszonyt (Mulier Amicta Sole) látják a csíksomlyói kegyszoborban. A művészettörténészek az ábrázolás szépsége mellett azért is értékelik, mert ez Európa legnagyobb fából készült gótikus Mária-szobra. De a Mária lábához zarándokló egyszerű emberek mindenekelőtt a csodatevő Égi Édesanya jelenvalóságát érik-látják benne, és ruhadarabjaikat, imakönyvüket azzal a hittel érintik Mária lábához, hogy a rítus által maguk is megtelnek az általa közvetített égi erővel. A csíksomlyói Mária tisztelete azonban más miatt is nagy jelentőséggel bír: a nemzeti összetartozás kulturális szála is egyben, hiszen történetét tekintve a magyar Mária kultusz része.

1.4 A Tolvajos-tetői (nagyerdei)

csata legendája

A csíksomlyói búcsúnak a székelyföldi katolicizmusban betöltött szerepe kapcsán a Tolvajos-tetői csata kérdéskörével külön is érdemes foglalkoznunk, mivel – függetlenül attól, hogy a csata a valóságban megtörtént-e vagy sem – évszázadok óta erre az eseményre hivatkozva tartják meg a búcsút. A Miklós József által összeállított, 2004-ben kiadott Csíki lexikonban a csíksomlyói búcsúról szóló szócikk a következőket állítja: „A mostani pünkösdi búcsú kezdetét az 1567-es évre vezetjük vissza, amikor János Zsigmond erdélyi fejedelem egy 1566-ban kiadott rendelete értelmében Csík, Gyergyó és Kászón székeket is unitárius hitre szándékozott téríteni. A szerzeteseknek megparancsolták, hogy hagyják el Csíksomlyót,

de ők ezt megtagadták. A három medencébe küldött hittérítőket (a kilenc palántát) a nép kicsúfolta és elűzte. A fejedelem, Blandrata György udvari orvos befolyására elhatározta, hogy a vidék hithű lakosságát erőszakkal téríti át Dávid Ferenc hitére. Ekkor lépett színre István gyergyóalfalvi pap, aki tüzes szónoklataival arra buzdította a népet, hogy vonuljon Csíksomlyóra, a boldogságos Szűzanyához, és készüljön fel egy esetleges összeütközésre a fejedelem által az Udvarhely vidéki, már unitarizált falvak lakosságából toborzott haddal. A gyergyóalfalvi pap felhívásának óriási hatása volt, s így nemcsak a gyergyóvidéki, hanem a csíki falvak lakossága is Csíksomlyóra vonult. Itt szereztek tudomást arról, hogy a fejedelem hada már útban van Csík felé. Ekkor a férfiak hadrendbe sorakozva, rögtönzött fegyvereikkel elindultak a Hargita tolvajos-tetői átjárója felé, és az ún. Lónyugtató helyen megütköztek az ellenséggel. Ravasz taktikájuknak köszönhetően csakhamar szétverték és megfutamították János Zsigmond hadát, majd utána diadalittasan vonultak vissza Csíksomlyóra. Fegyverük hegyére nyírfágakat tűztek, így vonultak be a csíksomlyói templom elé, ahol hálát adtak a Szűzanyának a segítségért, hogy meg tudták védeni őseik szent hitét. Ettől az évtől kezdve a székely katolikusok kereszteljékba szerveződve, minden pünkösdszombaton Csíksomlyóra vonultak.” (MIKLÓS, 2004)

A csíksomlyói búcsúnak fenti eredettörténetét az elmúlt száz évben többen is óvatos kritika tárgyává tették, így Rugonfalvi Kiss István debreceni (református) történész professzor (1939), Fodor Sándor csíksomlyói származású író (1979), Simén Domokos unitárius lelkész (1998) és Tódor Csaba (1999) is. Következtetésük egyértelműen az, hogy a hargitai csatáról szóló történetnek nincsen igazolható valóságalapja. Egymástól független gondolatmenetük a történeti körülmények mérlegelésén alapult, szövegek elemzésébe nem mentek bele. (MOHAY, 2005)

Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás – Történet, eredet, hagyomány* című könyvében körüljárta a legendát, és az írott történeti források alapján arra a következtetésre jutott, hogy mivel a csíksomlyói pünkösdi búcsú eredetmítosza először csak a 18. század végén bukkan fel, vagyis az 1567-es, úgynevezett nagyerdei csatának a korabeli dokumentumokban nincs nyoma, a búcsú általánosan ismert eredettörténete nem egyéb, mint katolikus

egyházi értelmiségiek által irányított tudatos mítoszképzés. Olyan kulturális jelenség, amit az antropológiai irodalomban szerkesztett hagyományként vagy hagyományalkotásaként kezelnek.

Ezt emelte ki Tánczos Vilmos néprajzkutató is Mohay Tamásnak *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás – Történet, eredet, hagyomány* című könyvéről írt recenziójában. A *Keresztény Szó* 2009. augusztusi számában jelzi továbbá, hogy Mohay Tamás a búcsú eredetmítoszának keletkezését az 1770-es évekre teszi, és a mítosz keletkezésében döntő jelentőséget tulajdonít Losteiner Leonárd csíksomlyói ferences történész kéziratos történeti munkáinak, valamint az ugyancsak nagy műveltségű, csíkrákosi származású Cserey Farkas bécsi udvari tanácsos *Geographia Mariana Regni Hungariae* címmel idézett, 1780-ból keltezett, azóta elveszett könyvének. Ez utóbbi munkáról, amely a nagyerdei csata első magyar nyelvű leírását is tartalmazta, nagy valószínűséggel állítható, hogy voltaképpen nem is az akkortájt Bécsben élő Cserey Farkas, hanem az ő szilágykrasznai birtokán tevékenykedő ferences udvari káplán, P. Katona György munkája. Mohay Tamás művében gondos oknyomozó szemlélettel szól a 18. század végén megteremtődött mítosz további terjedéséről, arról, hogy a le nem zajlott nagyerdei csata története hogyan vált hivatkozási alappá a romantika századában, s maradt fenn mind a mai napig.

A legenda utóéletéhez hozzátartozik, hogy a Magyar Unitárius Egyház elnöksége több éven át közleményben emelt szót „az évente visszatérő hamis legenda ellen”, amely a csíksomlyói búcsú eredetét János Zsigmond 1567-es állítólagos hittérítő hadjáratához kapcsolja. 2018-ban kiadott közleményükben kiemelték: a jelzett esztendőben Erdély első fejedelmének nem volt ilyen jellegű hadjárata, az unitárius felekezet intézményesüléséről pedig nem is lehetett beszélni 1568 előtt. A Magyar Unitárius Egyház szerint a csíksomlyói búcsú felbecsülhetetlen értékét nem növeli egy hamis történethez való kapcsolása, ezért azt kéri a testvéregyházaktól, világi és egyházi előljáróktól, valamint a sajtó képviselőitől, hogy álljanak el János Zsigmond fejedelem és az unitárius felekezet történelmileg megalapozatlan bemutatásától. (SZEKERES, 2021) A konszenzusra való törekvést jelzi, hogy a csíksomlyói ferences rendház már 2017-es közleményében sem tett említést János

Zsigmondról, nem is hivatkozik a nagyerdei csatára, sem az unitáriussá vált János Zsigmond erőszakos térítésére. Igaz, az 1567-es évszámot mint kulcs dátumot továbbra is megőrizte.

Ugyan a nagyerdei csata története legenda, az azonban tény, hogy a reformáció megtorpanására valami módon valóban sor került Székelyföld közepén, és hogy ebben a katolikus székelység ellenállásának is döntő része volt. A csíksomlyói pütkösdi búcsú századok óta ennek az ellenállásnak, a hithez való ragaszkodásnak győzelmi emlékünnepe – emelte ki Mohay Tamás említett művében. Mindehhez hozzátehetjük: *a csíksomlyói búcsú mára a székelyföldi katolicizmus legfontosabb ünnepe, egyben ez a legnagyobb hatással bíró „exportcikke”*. Csíksomlyó mostanra nemcsak székelység, hanem az egész magyarság nemzeti kegyhelyének számít, a pütkösdi búcsú pedig a világ magyarságának közös ünnepe.

1.5 A reformáció ellenében

Ha a székelyföldi katolicizmus fennmaradását akarjuk vizsgálni, azt leginkább a reformáció térnyerésével szembeni küzdelmének bemutatásával tehetjük meg. A következőkben tehát ezt a folyamatot tekintjük át. Ahogy már korábban utaltunk rá, a terület sajátos zártsága és relatív nyitottsága egyszerre alakította az itt lakók felekezeti hovatartozását a 16. században, amikor a korábban egységes nyugati katolikus egyházhoz tartozást felváltotta a konfeszszionalizáció sokfelekezeti korszaka. A határain nyitott székelység a több irányban aktív gazdasági és személyes kapcsolatainak köszönhetően Luther fellépését követően hamar értesülhetett az új tanokról a szomszéd szász területek – főként Szeben városa – lakosságától. A mohácsi csatát megelőző években már bizonyosan állíthatjuk, hogy a reformáció jelen volt a székelyföldi területeken is. (BALOGH, 2017)

Az Erdélyben 1541 után lassan formálódó államiság a maga számos belső küzdelmével kifejezetten kedvezett a reformáció térnyerésének. A Habsburg uralkodótól és Bécstől való elszakadás az esztergomi érsekhez, a magyar egyházfőhöz fűződő erdélyi kapcsolatokat is lazította. 1542-ben meghalt Erdély püspöke, Statileo János, aki az egyházfegyelem és a struktúra legfőbb őre volt addig, és aki elkötelezett üldözője a reformátori eszméknek. Miután az ő helyét nem töltötték be, gyulafehérvári püspöki palotájából

uralkodói székhely vált. A kialakuló állam vezetője névleg a csecsemő János Zsigmond lett, aki helyett anyja, Jagelló Izabella és Fráter György váradi püspök hozták a döntéseket. Fráter György ugyan Statileo Jánoshoz hasonlóan irtani igyekezett az új tanokat, a kaotikus helyzet azonban kedvezett az új hit terjedésének. A szerzetesrendek egy része elmenekült, míg mások rendházai megrongálódtak. A katolikus egyház középkori struktúrái felbomlani látszottak.

A szászok földje felől érkező hatások elsősorban Háromszéken és Udvarhelyszéken éreztették a hatásukat, míg a magyar vármegyék hatása főként Marosszéken mutatkozott. Az mindenesetre bizonyos, hogy az 1550-es évek elejére sokan lehettek a székelyek közül is olyanok, akik elkötelezték magukat a reformok mellett. 1545 végén Gyalui Torda Zsigmond, a kiváló humanista, Luther barátjának, Philip Melanchtonnak a levelezőtársa azt írta egy levelében, hogy a Székelyföld egy része és Gyulafehérvár kivételével egész Erdély befogadta az evangélikus tanokat. Wittenbergből már a székelyek közé is érkeztek Luther és társai előadásait hallgató lelkészek, például Székely György 1549-ben Szentgericére és Király Boldizsár 1554-ben Szentgyörgyre. (ZOVÁNYI, 1986, 170–171. o.)

Az 1560-as évekig Erdélyben is lezajlott a konfeszszionalizációs folyamat, melynek betetőzéseként a tordai országgyűlés 1564-ben úgynevezett bevett vallássá tette a református felekezetet. Ugyanezkor döntést hoztak arról is, hogy segéllyel látják el a marosvásárhelyi református iskolát, ami a környék legjelentősebb iskolájává vált. Országgyűlési döntés született arról is, hogy azok a gyülekezetek is tarthattak papot egy településen és használhatták a templomot, amelyeknek a tagjai kisebbségben voltak. Mivel a Székelyföldön ekkor még sok katolikus közösség volt a településeken többségben, és ezek 1563-ig egyedül használták az adott község vagy város templomát, ezzel megnyílt a lehetőség a reformátusok számára ott is gyülekezeteket alapítani, ahol csak kisebbségben voltak. A katolikus papság helyzetét tovább nehezítette a kolozsvári országgyűlés rendelkezése, amiben 1565-ben megszüntette a protestáns lelkészek számára a cathedraticum nevű adó fizetési kötelezettségét. (POKOLY, 1904)

Az 1566. november-decemberi szebeni országgyűlés elrendelte a bálványimádónak tartott felekezetek

kitiltását az országból, ami a katolikus papság és a katolikus egyház teljes ellehetetlenítését jelentette. Ez azonban nem jelentette a katolikus hívek elleni támadást is. Bár a számuk csökkent, de éppen a Székelyföldön maradtak a legnagyobb számban továbbra is. (BALOGH, 2017) Sőt, helyzetük némiképp javult is, miután János Zsigmond fejedelem 1571-es halálát követően az országgyűlés egy katolikus uralkodót választott meg Báthory István személyében. Báthory, aki 1575-ig vajdának címezte magát, uralma első éveiben a további hitújítás megállítására és a katolikusok megerősítésére törekedett, miközben tiszteletben tartotta a már protestánsokká lett közösségeket is. Így uralkodása alatt valódi multikonfeszszionális társadalom jött létre Erdélyben. Ekkorra a Székelyföldről már kiszorulóban volt az evangélikus felekezet, viszont nagy teret nyertek a reformátusok és az unitáriusok, és több székben, így Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben, Udvarhelyszékben és Háromszéken tartották magukat a katolikusok is.

1579-től kezdve azonban Báthory támogatásával egy határozott és sokszor erőszaktól sem mentes katolikus misszió vette kezdetét a jezsuita rend Erdélybe költözésével. A jezsuiták első bázisa Kolozsmonostor, majd pedig Kolozsvár volt, ahol iskolát alapítottak, ami hamarosan 150-200 diákkal működött, közöttük székelyekkel is. (MOLNÁR, 2009, 25. o.) Az iskola és a jezsuita szerzetesek, ha egyelőre a Székelyföldön nem is tudtak aktívan megjeleníteni, megerősítették a diákok felekezeti tudatát és sokak katolizálását érték el. (BALOGH, 2017) Mindazonáltal az 1590-es évek elejére a jezsuiták minden buzgalma ellenére is a reformátusság megerősödése volt jellemző a Székelyföldön. Színvonalas iskolák működtek Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, valamint Kézdivásárhelyen. Mind papjai, mind intézményei, mind pedig a hívei számát tekintve a református a legnagyobb felekezetté vált a Székelyföldön is.

A nyolcvanas évek folyamán megindult jezsuita térítést némileg megakasztotta Báthory István halála és az utód, Báthory Zsigmond nagykorúsítása feltételeként a jezsuita rend kitiltása Erdélyből. Emellett egy pestisjárvány miatt a kolozsvári jezsuiták többsége meghalt. A majd' egy évtizedes jezsuita tevékenység Erdélyben azonban a székelyek között, ahol a legtöbb katolikus volt, több erőszakos

cselekményt generált. Az unitáriusok egyik fészkeinek számító Udvarhely kapitánya a katolikus Mindszenti Benedek lett, aki határozottan és erőszakot használva kezdte visszaszorítani a protestánsokat a székben. Székelyudvarhelyen a katonáival mindkét templomból kizárta a reformátusokat és a jezsuitáknak adta. A Székelyföldön belüli katolikus restauráció központja Mindszenti Benedek révén Udvarhelyszék, valamint a katolikus és frissen katalizált székely főurak udvarai és birtokai lettek. A jezsuiták térítő munkája hatására Udvarhelyen többségbe kerültek a katolikusok és a súlyukat akkor is megőrizték, amikor a 17. században református fejedelmek uralták Erdélyt. Székelyudvarhely mellett, északra és északnyugatra 17 településen ugyancsak sikerült megerősíteni a katolikusokat. (BALOGH, 2017)

Az erdélyi protestáns rendek a 17. századi országgyűléseken megpróbálták a katolikusok vallásgyakorlatát minél szűkebb keretek közé szorítani. Ezt változó sikerrel tehették, függően attól, hogy ki volt az aktuális fejedelem. Az országgyűlési határozatokat, amelyek például a katolikus püspökök és a jezsuiták kitiltásáról, egyes településeken a katolikus hitélet beszüntetéséről intézkedtek, a fejedelmek egyéni vérmérsékletüknek, protestáns küldetésstudatuknak és az erőviszonyoknak, tehát az erdélyi katolikus főurak súlyának és Erdélynek a Habsburgokhoz fűződő viszonyának megfelelően igyekeztek végrehajtani. Nehezítette a katolikusok helyzetét, hogy a 17. század folyamán Erdélynek nem volt rezideáló katolikus püspöke. A Náprágyi Demeter 1601-es elűzése után a király által kinevezett és a pápa által meg nem erősített, úgynevezett választott püspökök egy kivétellel nem jöttek soha Erdélybe. A püspök tartós hiánya az egyház széttűlésének legbiztosabb útja, ezt csak némiképpen ellensúlyozta az az – egyházjogilag egyébként abszurd – intézkedés, hogy a fejedelmek Bethlentől kezdve (1618-tól) vikáriusokat neveztek ki, akik püspöki joghatósággal kormányozták az egyházmegyét. A püspököt azonban ez az intézmény – nem lévén joga bizonyos egyházi ténykedésekhez és nem bírván semmilyen vagyonnal – nem pótolhatta. A helyi hierarchiában a vikárius alatt az egyes székely székeknek a helyi papság által választott főesperesei álltak, akiknek a világi papok, licenciátusok és hívek egyházfegyelmi téren való felügyelete volt a feladata. (MOLNÁR, 1994)

Az egyház széttörlésének a kortársak által is legtöbbször szóvá tett jele volt az, hogy az erdélyi világi papság zöme – megfelelő papképzés és egyházi hierarchia híján – csekély tudással rendelkezett és házasság nélküli életet élt. Ennek az – inkább későközépkorra jellemző – állapotnak a megszüntetésére a megújulni szándékozó római katolikus egyház már a 16. század közepétől kezdve óriási erőfeszítéseket tett. Elsődleges célja egy jól képzett, példás életű és természetesen coelebs papság kialakítása volt, hiszen a katolikus reformot csak egy megfelelő szintű klérussal lehetett végrehajtani. Az erdélyi helyzet legneuralgikusabb pontja tehát éppen a papság csekély száma és igen alacsony szellemi-erkölcsi színvonala volt. A meglévő papi gárdával ugyanis a Tridentinum szellemének bevezetéséről szó sem lehetett, ugyanakkor, ha ők se lettek volna, a székely katolikus falvak jó része protestáns prédikátort hívott volna. A székely „ágyas” papokkal mind a csekély számú coelebi világi pap, mind pedig a ferences és jezsuita szerzetesek sokszor konfrontálódtak, ilyenkor pedig a fejedelem mindig a concubinatusban élők pártján avatkozott be a vitába. Hasonlóképpen szükségmegoldásnak számítottak a licenciátusok, akik mint világi emberek a paphiány miatt az egyes plébániákat vezették, ám tevékenységük csupán a legelemibb vallási igények – az evangélium felolvasása, temetés és keresztesítés – kielégítésére szorítkozhatott.

Ebben a helyzetben az egyház természetes szövetségesére, a székely katolikus nemességre támaszkodott. A papság és a katolikus országgyűlési nemesség együttesét 1640-től kezdve hívják Status Catholicusnak (a későbbi Erdélyi római katolikus Status), amikor is megkapták I. Rákóczi Györgytől a vikárius jelölésének jogát. (BOCHKOR, 1911; BOGA, 1923) A világmisziók szervezésével foglalkozó pápai hivatal, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide érdeklődését már alapítása (1622) után rögtön felkeltette a protestantizmus szorításában élő erdélyi katolikus egyház helyzete. Az egyetlen folyamatosan működő, a székelység vallási életében rendkívüli szerepet betöltő szerzetesi intézmény, a magyarországi szalvatoriánus ferences rendtartományhoz tartozó csíksomlyói kolostor a 17. század elejére komoly válságba került. Az erdélyi katolikusok szempontjából kulcsfontosságú kolostorba a Kongregáció először kapucinusokat akart telepíteni, majd a felső-ma-

gyarországi minorita missziós prefektúra alapításával egyidőben erdélyi minorita missziós prefektusokat is nevezett ki, akik azonban nem jutottak be Erdélybe. Az erdélyi katolikus főurak ösztönzésére mind a szalvatoriánus provinciából érkeztek új rendtagok, mind pedig a bosnyák provinciális küldött négy ferencset. Ez utóbbiak Mikházán építettek maguknak kolostort, s legkiválóbbjukat, Szalainai Istvánt a Kongregáció 1636-ban az erdélyi misszió prefektusává nevezte ki. Tisztségét kisebb megszakítással haláláig, 1653-ig viselte. (1654-ben rendelte utódjával a Propaganda Kongregáció Damokos Kázmért.)

Itt kell szólnunk a Kongregáció által egyházlátogatási céllal kiküldött Szalainai István 1638-as jelentéséről, mely nemcsak az erdélyi egyház- és művelődéstörténetnek, hanem a demográfiának is igen fontos forrása, mivel a ferences szerzetes valamennyi általa felkeresett plébániáról megadta, hogy ott hány házasságos férfi él (parochia continet homines uxoratos). Bár Szalainai csak azokat a falvakat kereste fel, ahol katolikusok éltek (emiatt a Székelyföld nyugati, református körzetei kimaradtak a jelentéséből), ezekben a falvakban azonban valamennyi házasságos férfit, azaz családfőt összeírta. A jelentésből kiderül, hogy Szalainai összesen 9307 családfőt (házasságos férfit) talált a Székelyföldön. Ennek az adatnak a pontosságát leginkább úgy ellenőrizhetjük, ha összevetjük ezt a három évvel korábban, 1635-ben keletkezett székely lustrákkal, azaz a hadra fogható székely férfiak összeírásával, illetve Szalainai útitársának, Damokos Kázmérnak két évtizeddel később készült, 1657. évi egyházlátogatási jelentésével. A Szalainai-jelentésben foglalt, részben pontos, részben becslés adatok alapján megjelölt 9307 családfőnek Damokos 20 évvel később a 96%-át írta össze, ami a 17. századi népszámlálások pontatlanságait figyelembe véve szinte azonos népességet jelent. Ha tehát a Szalainai-féle számot 5-tel szorozzuk (a kor átlagos családnagyságát figyelembe véve), akkor 46.535 főt kapunk. Az első székelyföldi katolikus népszámlálásnak tekinthető egyházlátogatás tehát lényegesen több katolikus hívet mutatott meg a Kongregációnak, mint amennyit korábban becslések alapján feltételeztek. (Az Erdélyt csak felületesen ismerő olasz konventuális ferences szerzetes, Leone da Modica 1629-es jelentésében csupán 23 ezerre tette a székelyföldi katolikusok számát, a háromszéki nemesi

családból származó bécsi papnövendék, Darkó János pedig 40 ezer körülre becsülte a számukat.) Szalainai István 1638 elején tehát rendkívül részletes és pontos képet rajzolt a székelyföldi katolikus lakosságról. Jelentésének pedig az egyház további székelyföldi jelenlétére is hatása lett. Beszámolóját misszióistársával, Loparai Istvánnal küldte Rómába. A jelentéséhez mellékelte levelében azt kérte a Hittérjesztés Szent Kongregációja bíborosaitól, hogy engedélyezzék kísérőjének, Damokos Kázmérnak pappá szentelését, továbbá hogy Bulgária mintájára állítsanak fel Erdélyben is egy önálló ferences őrséget (kustódiát) és gondoskodjanak egy Erdélyben élő püspökről. A Kongregáció 1638. november 9-i ülésén tárgyalta Szalainai jelentését és a vizitátor kéréseit jórészt teljesítette is. Damokos Kázmért még 1639-ben pappá szentelték az obszerváns ferences rend főtemplomában, a római Aracoeli kolostorban. A Kongregáció javaslatára pedig 1640. február 3-án VIII. Orbán pápa brevét adott ki, mely szerint az erdélyi magyar és bosnyák ferenceseket egyesítve, mind a magyarországi, mind a boszniai provinciáról leválasztotta őket, és önálló, csak a rendfőnöknek alárendelt, Szent Istvánról elnevezett őrséget hozott létre, amelynek első őre Szalainai István lett. Az Erdélyben rezidáló püspök kérdését azonban még évtizedekig nem sikerült megoldani.

Az erdélyi ferences custodia 1640-ben lett önálló négy kolostorral, amelyek közül azonban csak a csíksomlyói és a mikházi működését engedélyezte a fejedelem. A missziós prefektúra megalapítása és az őrség önállósodása, a fejedelem viszonylagos jóindulata és az új erők munkába állása a század közepére megteremtette a feltételeket a ferencesek működésének felíveléséhez. A reményeket a barátok szépen igazolták: kiterjedt lelkipásztori tevékenység, iskola Csíksomlyón és Mikházán, új templomok építése, ezek egy lassú, de biztos expanzió kezdetei voltak. A szerzetesek terjeszkedését és a térítés módszerét vizsgálva láthatjuk, hogy a központból haladva sugárszerűen terjeszkedtek, alkalmi és könnyen hozzáférhető anyagokból emelve templomokat, amelyek kisebb központjai lettek a térítésnek és a hívek lelki gondozásának. Így például a mikházi szerzetesek a Nyárád, a Peres és a Maros menti településeken gondozták kápolnákat és templomokat. (NYÁRÁDI, 2013)

Az erdélyi katolicizmusnak a *ferencesek mellett* másik meghatározó és alakító tényezője a *jezsuita rend* volt. A katolikus megújulás minden bizonnyal leghatékonyabb képviselőit 1579-ben Báthory István fejedelem és lengyel király hívta be Erdélybe, Kolozsmonostorra. 1581-ben Kolozsvárott megalapította a jezsuita akadémiát, amelynek néhány éves működése a 16. század végi erdélyi művelődés kiemelkedő fejezete, hiszen itt a korabeli Európa legmagasabb színvonalú iskolai rendszere, az egységes jezsuita oktatás és nevelés valósult meg. Kolozsvár mellett Gyulafehérvárott, Váradon és Udvarhelyen is működött a rend. Az 1588-as erdélyi országgyűlés a jezsuitákat ugyan kiutasította, azonban lassú visszaszívargás után 1595-től hivatalosan is újra dolgozhattak Erdélyben. 1603-ban a kolozsvári kollégium feldúlása, majd az 1606-os fejedelmi és 1607-es országgyűlési kitiltás egy évtizedre megszakítja a jezsuiták erdélyi működését. (JAKÓ, 1979) A folyamatos jezsuita jelenlét azonban nem szűnt meg: a kiűzés után Erdélyben találjuk Forró Györgyöt, majd Ladó Bálintot. 1618-ban pedig Bethlen engedelmével újra megjelentek a szerzetesek Gyulafehérvárott, 1623-ban Kolozsmonostoron és 1626-ban Karánsebesen. Valamennyi helyen iskolát is nyitottak és a csekély létszámú missziók a külföldi katolikus tanintézetektől eltiltott erdélyi katolikus ifjúság képzésének központjaivá váltak. A kolozsmonostori iskolában humaniorákat is tanítottak, s a gimnázium mellett konviklust alapítottak. A 17. század közepén az iskolának száz diákja, a konviktusnak 16 lakója volt. Az oktatás és nevelés mellett rendszeres lelkipásztori tevékenységet folytattak a városokban és környékükön, s számuk az 1640-es években már 10-12 fő körül mozgott. Ekkorra a csendes és szívós munka meghozta gyümölcsét: az erdélyi misszió megerősödve immáron terjeszkedni is képes volt. 1645-ben megalakult Beke Pál vezetésével a moldvai misszió lasiban, s 1650-ben megérkezett Udvarhelyre is – 50 év után – az első jezsuita: Sámbar Mátyás (MOLNÁR, 1994), akinek tevékenységére később még visszatérünk.

Összegezve tehát, a 17. század közepére a ferences és a jezsuita misszió sikereinek köszönhetően a katolikus vallás a reformációval szemben megszilárdította pozícióit a Székelyföldön is. Ebben a sikerben nem kis részt vállalt a *katolikus vallásán megmaradó*

székely nemesség, akiknek szerepét a következőkben érdemes alaposabban is megvizsgálnunk.

1.6 A székely nemesség katolikussága

Ha a székely nemesség vallási-felekezeti hovatartozását vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az a 17. század első felében nem mutat eltérést a Magyar Királyság nemességéhez képest. A többség ugyanis, csakúgy, mint a magyarországi nemesség többsége, katolikus volt. Ez a katolikus többség azonban a két ország részben eltérő módon alakult ki. A Habsburg uralom alatt élő királyi országrészben ugyanis a központi hatalom és a katolikus főpapság által is támogatott *ellenreformációnak* köszönhetően fordult át nagyjából a harmincéves háború kezdetére a korábbi protestáns többség némi, a mágnásokat érintő katolikus fölénybe. Ezzel szemben Erdély vezetése Bocskai István fejedelemségével kezdődően protestáns, mégpedig református volt. Tehát itt, ha a székely nemesség katolicizmusáról szólunk, a régi vallás a *reformáció ellenére* maradt meg.

Úgy tűnik, hogy a reformáció Erdélyben, főképpen pedig a székelység körében, *másként hatott*, mint a magyar társadalom egyéb csoportjaiban. Miközben a Magyar Királyság területén ritkán találkozunk a vallásváltáshoz kapcsolódó erőszakos megnyilvánulásokkal, „vérre menő” teológiai vitákkal, addig Erdélyben, még inkább a Székelyföldön több olyan esetről is beszámoltak a kortársak, amikor felgyújtották a templom díszzeit vagy ellenségeskedés tört ki, mégpedig nem csupán a reformálni szándékozó lelkipásztor és a nép vagy a földbirtokos és a nép között, hanem akár egy településen belül, mint például Székelyudvarhelyen vagy Marosvásárhelyen is. (VARGÁNE, 2001) Pokoly József éppen a székely városokkal kapcsolatban állapítja meg, hogy „ezekben nehezebb sorsa volt a reformatiónak, mivel a királyné és a barát hatalma közvetlenül nyugodott rajtuk és felettes polgári hatóságaik nem bírtak olyan függetlenséggel, mint a szászoké és nem is helyezkedtek olyan egyértelműséggel a reformáció álláspontjára, mint azok.” (POKOLY, 1904) Ez az indoklás ugyan magyarázatul szolgálhat a protestantizmus valamivel későbbi jelentkezésére a Székelyföldön, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy vajon Fráter György és Izabella halála után miért nem történt meg a vallásváltás a székelység

körében is olyan radikálisan, mint ahogyan az Erdély más területein megfigyelhető.

Zoványi Jenő a reformációnak a székelyek közötti hathatós terjedéséről írt, ami azonban felemás módon sikerült. (ZOVÁNYI, 1986) Míg ugyanis a székely közösségek többsége protestáns, elsősorban református és unitárius lett, addig a primori réteg nagy része megmaradt katolikusnak. A sajátos helyzetnek nyilván számos olyan oka volt, ami a helyi körülményekből következett. Ilyen volt például az a körülmény, hogy az európai katolicizmustól, sőt még Erdély központi településeitől is meglehetősen távol eső Csíkban nem volt szükség vallásváltásra ahhoz, hogy a reformáció vívmányait katolikus köntösben megvalósítsák. Sajátos körülményként vehető számba a protestantizmus erdélyi megosztottsága. A református mellett már János Zsigmond uralma alatt terjedni kezdett az unitárius vallás a székelyek között is, sőt a szombatosság csírái is viszonylag korán megjelentek. Az Erdélyben és a Székelyföldön szinte kezdettől fogva polarizáltan jelentkező reformációval szemben pedig ott volt a jelentős hatást kifejtő *ferences rend*. (Kolostoraik közül több a reformáció hatása alá került, ám Csíksomlyón és Bákóban megmaradtak a szerzetesek még az 1588-as katolikus ellenes törvény után is.) A csíki szerzetesek jártak át Udvarhelyszékre is, aminek a következtében Székelyudvarhelyen a fejedelemség idején nagyjából 50–50% lett a katolikusok és a reformátusok aránya, sőt Marosvásárhelyen is sokáig megmaradt a katolikus túlsúly. (VARGÁNE, 2001)

Abban, hogy a Székelyföldön a primori réteg jelentős része katolikus maradt, Nyárádi Zsolt szerint egyéb helyi okok is közrejátszottak. Egyrészt Székelyföldön nem volt számottevő nagy egyházi birtok, nem voltak olyan kolostori birtokok, amelyeknek a vagyona érdekeltté tette volna a családokat a vallásuk elhagyására. Másrészt, a püspökség felbomlása után nem létezett erős központi hatalom, így az egyház reformját katolikus keretek között is meg tudták valósítani. Ezt a folyamatot jól példázza az, hogy egy 1591-es vizsgálat szerint a csíki medencében 17 plébánia volt, 17 pappal, akik közül 12 nő volt. (NYÁRÁDI, 2013, 59. o.)

Az 1570-es évekre már Székelyföldön is gyökeret vert reformációval szemben a Báthoryak korában egy kisebb rekatolizációs folyamat indult el. A Báthory

Zsigmond által kinevezett Mindszenti Benedek főkapitány erőszakos eszközökkel is igyekezett visszatéríteni a népet a katolicizmus oldalára, az 1584-től szintén jelen lévő jezsuita hittérítők pedig a templomokat népesítették be. Ez a folyamat minden bizonytalansággal hozzájárult ahhoz, hogy a korábban protestánsok lett székelyek közül sokan ismét katolikusok lettek, ugyanakkor a végig katolikus hiten maradt Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket kivéve mindenhol fennmaradt a protestantizmus is. Érdekes viszont, hogy *a székely nemesség vezetői akkor is katolikusok maradtak, hogyha falvaik lakói reformátusok voltak*, vagy ha református fejedelmek kerültek Erdély élére. Apor Péter úgy emlékezett vissza a 17. század éveire, hogy „Úgy nagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejében is némelykor négy katolikus tanácsúr is megvolt...”. (APOR, 1978, 147. o.) Apor szerint sokan akkor is megmaradtak katolikusnak, ha csak a saját kastélyukban építhettek kápolnát maguknak. Bár néhány székely nemesi család, mint az alsócsernátoni Damokosok vagy a Daczó és Mikó család protestánsok lettek, a nagy többség – köztük a Lázárok, az Aporok, a Kálnokiak, a Mikesek, a Tholdalagiak, az Imecsek, a Kornisok, a Béliak vagy a Petkyek – katolikus maradt. (VARGÁNÉ, 2001)

A 17. századból fennmaradt dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a székely nemesség kolostorok, templomok és kápolnák építését, illetve újjáépítését rendre bőkezűen támogatta. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez nem tekinthető a katolikus nemesség sajátosságának. A „közös ügyek” mögé felekezeti hovatartozás nélkül, együttesen álltak. A székely nemességben a nemesi voltukból következő közösségi tudat még mindig erősebb volt, mint a felekezeti hovatartozásuk. Ezt Apor Péter alábbi írása is szemlélteti: „Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak, sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek katolika felesége vala. Apor István katolikus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László katolikus, az felesége unitária, Gyeróffi György katolikus, az felesége unitária, Thoroczkai István katolikus, az felesége kálvinista”. (APOR 1978, 74. o.)

Már a 16. század végétől kezdve a katolikus nemesség (a Balásffy, Erdélyi, Haller, Jósika, Kornis, Kovacsóczy, Lázár, Mikes, Petki, Tholdalagi stb. családok tagjai) fo-

kozottan kivette a részét az egyházi ügyek intézéséből. Elsősorban egyházfegyelmi, anyagi természetű kérdésekben, illetve az egyház jogainak megvédésében fejtettek ki igen fontos tevékenységet.

A székely nemesség vallásosságáról és felekezeti hovatartozásáról a 17. század első felére eső évekből elmondható, hogy a vezető családok döntő többségében megőrizték katolicizmusukat, míg azonban azok, akik csak ekkoriban emelkedtek a nemesek közé, jobbra a székely közösség többségéhez hasonlóan protestánsok voltak. (VARGÁNÉ, 2001) A felekezeti hovatartozás azonban nem tűnik olyan erőnek, ami *elsőrendű* szerepet játszott volna az identitásukban. Mivel azonban valójában egyik fejedelem egyházpolitikája sem befolyásolta alapvetően a székely nemesség vallásválasztását, úgy tűnik, tevékenységük inkább egy nyugalmi állapotot teremtett, amelyben a belső mozgások erőteljesebben érvényesülhettek a külső behatásoknál. (VARGÁNÉ, 2001)

2. A székely katolicizmus területi megoszlása

2.1 Aki csíki, katolikus?

Székelyföldön – elsősorban a ferences kolostorok vonzáskörzetében – több helyen is kialakultak katolikus szigetek, „szentföldek” (elsősorban Felső-Háromszéket és Felső-Nyárádmentét kell kiemeljünk), azonban létszámában, kiterjedésében ezek közül a Csík-Kászon-Gyergyó-Gyimes összefüggő katolikus tömb a legnagyobb és legjelentősebb. Csíkot (és vele együtt Gyergyót, a Kászonokat és a Gyimeseket) a többi székely széktől leginkább a *történelme folyamán töretlen, állandó katolicizmusa* különbözteti meg. Eltérően Erdély és Székelyföld többi térségétől, ebben a régióban a protestantizmus és ortodoxia – habár főként az elmúlt évszázad folyamán mindkettő fölépítette saját egyházszerkezeti struktúráját – nem tudott a katolikus vallással azonos súlyúvá válni. A katolikus vallás az itt élőknek nem csupán a kultúráját határozza meg, hanem jelentős hatással bír társadalmi, gazdasági életükre is. (FEJES 2014, 4.o.)

A Csíki-medence földrajzi elhelyezkedése egy másik szempont figyelembe vételét is felkínálja. Európa vallási térképén ugyanis Székelyföld, és ezen belül Csík az európai nyugati kultúra és kereszténység legkeletibb peremén fekszik. „Csík a legkeletibb nyugat

és legnyugatibb kelet” – írta Venczel József találóan, s az is szembeötlő, hogy itt húzódik a „csúcsíves építészet keleti határvonala”. (VENCZEL, 1980, 34. o.) Ez egyben az utolsó határterület, ahol tartósan és tömbben megmaradt a nyugati keresztény kultúra és egyházszervezet. Nem szórványosan, asszimilációt követően nyomokban és emlékekben, hanem élő, többségi kultúrát képviselően.

A csíki régió etnikai és vallási homogenitásán túl sajátos karaktert ad az, hogy az itt élők történelmébe, kultúrájába, szokásjogába *mélyen beleivódott a vallásosság*. A vallás ma is fontos szerepet kap az itt élők személyes és közösségi életében, a római katolikus egyház pedig ma is a régió egyik legfontosabb társadalmi intézménye. Mindezek mellett Endes Miklós a vidék történetét feldolgozó munkájában Csík sajátos, minden más széktől való elkülönülését hangsúlyozza: „A Csíkba érkező idegen rövid idő alatt megérti azt, hogy egy egész különleges kis zárt országocskába került. E zárkózottságáért nevezték el ezt a földrajzi egységet már a régi időkben Csíkországnak. Tény az, hogy Csík megye elüt Erdély, sőt a Székelyföld többi megyéjétől is éghajlati, földrajzi, gazdasági, világnézeti, sőt vallási egység tekintetében is, mely utóbbi teljesen más színt ad a megyének.” (ENDES, 1994, 475. o.)

Bözödi György Székely bánja című, a 20. század derekán írt könyvében a csíki emberek vallásos életét a következőképp mutatja be: „Csíkban nem az emberek, hanem egyedül a jóisten irányítja a gazdálkodást. A nép primitív felfogása szerint, ha jó termés van, azt Isten adta, ha rossz a termés, Isten büntetése vétkeik miatt. Hogy a talajművelés és munkamínőség is befolyásolja a termést, azt nagyon nehéz megértetni velük, szinte nem akarják elhinni. A nép sorsát annyira az urak intézik már századok óta, hogy a nép el is felejtette a lehetőségét annak, hogy ő is irányíthatja a maga gazdasági és társadalmi életét. A felülről jövő hatalom azonosult a vallásos lélekben az Isten fogalmával, a nagyönis földi és emberi okokból származó bajokat isteni eredetűnek tartja a falu s vallásos megnyugvás elveszi a kezdeményező erőt és lendületet. Az udvarhelymegyei szabadabb szellem után feltűnik, hogy Csíkban általános a kézcsók, a szegényebb népréteg (a férfiak is!) s paptól kezdve minden úrnak kezét csókol, aki csak eléje kerül.” (BÖZÖDI, 1939, 232. o.)

„Csíkország” fenti jegyek alapján leírt egysége azonban csalóka. Már Kósa László is rámutatott arra, hogy bár a néprajz a székelyeket sokáig „osztatlan nagy egységként” kezelte, a mai néprajzi irodalom már kiemeli azt, hogy Székelyföldön belül jól elkülöníthető – népművészetben, viseletben, táncban, esetleg gondolkodásmódban, hagyományokban megjelenő – regionális különbségek vannak. (KÓSA, 1998, 310–311. o.) Ezeket a regionális különbségeket elsősorban a nagy, hagyományos székely térségek esetében szokták kiemelni, azonban néprajzi módszerekkel még ezeken a térségeken belül is megragadhatók kistáji jellegzetességek. Csíkon belül például érezhető különbség van Alcsík, Felcsík, Középcsik vagy az ún. Lok települései közt. Ezeket a „megérzéseket” azonban mindeddig nem támasztották alá részletes, összehasonlító jellegű kutatások. Így „hiába szeretnénk a székelységet homogén népi kultúrájú csoportnak láttatni szemléletet helyettesíteni a valóságot jobban visszaadó képpel, mely jellegzetesen különböző egységek együttesét vetíti eléink, kellő kutatások hiányában ez jórészt kívánság marad. Érzékeltetni tudjuk, de nem ábrázolni”. (KÓSA, 1998, 312. o.) A továbbiakban ezért mi is megmaradunk a közös, sajátosan csíki jegyek vizsgálatánál, és arra próbálunk rávilágítani, milyen történeti háttere van a csíki katolicizmusnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ennek során a csíki sajátosságok megjelölése mellett jó néhány, a teljes székelységre vonatkozó általános megállapítást is teszünk – különösen a 20. század történései kapcsán, amikor is az államhatalom nagymértékben sikeresen tüntette el a regionális különbségeket.

Csík vallásos életére vonatkozó statisztikai pontosságú adat a régmúltból meglehetősen kevés áll rendelkezésünkre, a jelentősebb Csíkról szóló monográfiák, leírások azonban mind kiemelik a katolikus vallás egyöntetűségét és társadalomformáló erejét. „Csík, Gyergyó és Kászonnak lakossága csaknem kizárólagosan katolikus, még pedig buzgó katolikus. A reformatio ezen elzárt, elszigetelt vidékekre nem tudott behatolni, vagy ha perczyre behatolt is, soha sem tudott honosulni.” – írja Orbán Balázs a Székelyföld leírásában. (ORBÁN, 1868) Ismét Orbán Balázst idézve: „Egész Csíkban a protestánsok száma alig megy 200-ra, azok is egyes helységeken szét vannak szórva”. Orbán a továbbiakban

említést tesz párezer Csíkszékben élő keleti vallásúróól is, akik azonban „annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul szót sem tudnak s oláhok lenni nem is akarnak”. (ORBÁN, 1868) Az „elszékelyesedés” sorsára jutottak a térségben letelepülő örmények is, őket a katolikus székelyek soraiban tartja számon. Orbán számításai szerint – aki adatait az erdélyi egyházmegye sematizmusából és a községi összeírásokból merítette (MOHAY, 2009, 30.), Csík megyében a római katolikusok aránya Orbán idejében 86,8% volt, ez az arány az 1880-tól kezdődő hivatalos népszámlások során sem csökkent soha 80% alá.

Mi a csíki katolicizmusnak az eredete és minek köszönhető annak szívós, tartós megmaradása? – teszi fel a kérdést Mohay Tamás a csíksomlyói pünkösdi búcsújárásról írt könyvében. Az eredet tekintetében megoszlanak a vélemények. Mohay Tamás megkérdőjelezi azt a közvélekedést, mely szerint a ma ismert csíki templomok közül bármelyik is Szent István-kori alapítású lenne. A 21. századi régészeti kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy „a Csíki-medence a székelyek beköltözése előtt egyházi szempontból nem ismeretlen senkiföldje, hanem a Küküllői főesperesség, és így Küküllő vármegye joghatósága alá eső terület volt” (BOTÁR, 2009, 42. o.) Darvas-Kozma József ezekre a kutatásokra hivatkozva azt állítja, hogy Csíkban már a 12. században több falu: Csobotfalva, Csíkszenttamás Csíkmindszent, Csíkmenaság és Csíkszentkirály lakói egyháziilag megszervezett vármegyei területen éltek, valószínűsíthető, hogy ezeken a településeken nem a székelyek, hanem az őket megelőző népesség tagjai laktak. (DARVAS-KOZMA 2011, 76–77. o.) A csíki templomépítésekről az első forrásanyagok azonban csak a 14. századból állnak rendelkezésünkre: az 1332–34-es pápai tizedjegyzék a telegdi főesperességhez tartozó csíki esperességben 17 plébániát sorol fel.

Csík vallásos történelmének dokumentálásához a középkorból nagyon kevés írásos dokumentummal rendelkezünk. Darvas-Kozma József az írásos dokumentumok hiányát a 14. századi tatárbetöréssel, a 16. századi moldvai és tatárbetörésekkel, Székely Mózes és Basta uralma alatti pusztításokkal magyarázza, amelyek alatt számos templom és ezekkel együtt írásos dokumentum pusztult el. (DARVAS-KOZMA, 2011, 76. o.) Mohay Tamás ugyanakkor kiemeli, hogy a megmaradt egyházművészeti alkotások, va-

lamint a csíki származású gyimesi és moldvai csángóktól gyűjtött középkori eredetű archaikus imák közvetve intenzív középkori vallásos életre utalnak. (MOHAY, 2009)

A katolicizmus töretlen jelenlétének legfőbb magyarázatát a *Csíksomlyón* megtelepedő, az 1400-as évektől kezdve Csík vallásos életében főszerepet betöltő obszerváns ferencesek adják. A csíkiak katolikus hitben való megmaradásának legkritikusabb évei azok évek voltak, amikor Erdélyben protestáns túlsúly volt. 1556–1716 között Erdélynek nem volt katolikus püspöke, a katolikus egyház javait szekularizálták, templomaik nagy részét elvették. 1583-ban Csíkban, Gyergyóban és Kászonszékben összesen 15 pap működött, ezek felkészültsége alacsony szintű volt. (MARTON–JAKABFFY 1999, 49–51. o.) Csík reformáció elleni védettségét Mohay Tamás két dologgal magyarázza. Egyrészt a ferences rend és a csíki társadalom kölcsönös viszonyával és támogatásával (a ferencesek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Csíkban nem terjedt el a reformáció, de a ferencesek csíki megmaradását a helyi környezet támogatása tette lehetővé), másrészt Csík periférikus elhelyezkedésével. A ferences Benedek Fidéél is kihangsúlyozza a ferencesek és a csíki társadalom közötti kölcsönhatás egymást erősítő jellegét: „Egyöntetű megállapítás, hogy ha a ferencesek nincsenek helytállással és hősiesen nem dolgoznak, Csíknak is elveszett volna a katolikus jellege”. (BENEDEK, 2000, 283. o.)

A csíkiak döntő többsége a nehézségek ellenére katolikus maradt. Pázmány Péter 1624-ben a Hittérjesztési Kongregációhoz nyújtott beadványában arról ír, hogy: „Erdély legtávolabb eső részében, a Székelyföldön Csík- és Kászonszék, a mai napig szívósan ragaszkodnak a katolikus valláshoz. Úgy, hogy ezekben néhány nemes kivételével, az összes lakosság az ősi valláshoz hű maradt, melytől a többi székek mind elpártoltak.” (BENEDEK, 2000, 302. o.) A reformációt követően a katolikus Habsburg-ház támogatását élvezve a térség vallási egysége már nem forgott veszélyben, egészen a 20. századig, amely azonban számos téren komoly kihívások elé állította a csíkiak legendásan töretlen katolikus hitét. Az első világháborút követően az ortodox államhatalom uralma, a második világháborút követően pedig a kommunista diktatúra vallásüldöző magatartása hozott nehézségekkel teli változásokat,

ugyanakkor nem elhanyagolhatóak azok a modernizációval és társadalmi változással együtt járó vallási változások sem, amelyek a 20. században számos esetben mind Nyugat-, mind pedig Kelet-Európa országában a vallásosság jelentős csökkenését idézték elő.

Bár az I. világháborút követő új román hatalom a gyulafehérvári határozatban, majd pedig az 1919-ben aláírt párizsi kisebbségi szerződésben formálisan biztosította a vallásszabadságot, a kisebbségi egyházaknak számos nehézséggel kellett szembenéznük. A római katolikus egyházra nézve komoly csapást jelentettek az 1919–1922 között meghozott agrártörvények, amelyek által az állam földjeik 98%-át kisajátította. (MARTON-JAKABFFY, 1999, 99. o.)

A politikai hatalom első évtizedeiben a csíkiak hite, vallásgyakorlata nem ment át radikális változásokon. Ennek köszönhetően a 20. század közepén még töretlen volt az egyöntetű, a hagyományokban és kultúrában gyökerező vallásos világkép és gyakorlat. Ezt Tánczos Vilmos a következőképpen jellemzi: „A katolikus szellemiség mindig átfogó élet- és világértelmezést jelentett, olyan kikristályosodott ideológiai rendszert, mely kiindulópontul szolgáló dogmatikai tantételek elfogadása után logikus, minden vonatkozásában kimerítő és tökéletes magyarázatot adott az élet minden ontológiai, etikai, társadalomelméleti kérdésére.” (TÁNCZOS, 1993, 12. o.) Tánczos meglátását erősíti a kortárs Székely László, aki a csíkiak vallási néprajzáról írt könyvében így jellemezte a csíkiakat: „A csíki nép zárt világnézetű: Isten léte, hatalma, az ember Istentől való függőségének és esetlegességének a kérdésében nem ismer ellentmondást. Erősen hisz a másvilági életben a *do ut des* alapján egy pillanatra sem kételkedik abban, hogy a jó ne kapná meg a jutalmát, s a rossz a büntetését. A csíki nép áhíttá gyermeki. Belőle újból és újból erőt merít. Belső életét azonban bizalmatlanságból közömbös beszéd-modorba rejti, de vallásos érzését, felfogását gyakorlati alkata folytán áhíttáformáiból könnyen megismerhetjük.” (SZÉKELY, 1995, 7. o.)

A II. világháborút követően Romániát – az Európa keleti blokkjához tartozó többi országhoz hasonlóan – erőszakos vallás- és egyházellenesség jellemezte, ez különösen a háborút követő két évtizedben volt hangsúlyos. „Ennek része volt a görög

katolikus egyház betiltása, az egyházi működés állami engedélyhez kötése, a külföldön levő egyházi fensőbbiség (mindenek előtt a Vatikán) jurisdikciójának el nem fogadása, a nuncius kiutasítása és a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok megszakítása, a katolikus szerzetesrendek feloszlatása vagy legalább működési lehetőségeik radikális korlátozása, a felekezeti iskolák és egyéb intézmények államosítása, püspökök, papok és aktív világi keresztények perbefogása, bebörtönzése.” (TOMKA, 2005, 28. o.)

Ebben a vallásellenes légkörben két olyan tényezőt kell kiemelnünk, mely a csíkiak hitben való megmaradásához hozzájárult. Az egyik a térség periférikus elhelyezkedése és – ezzel összefüggésben – megkésztet modernizációja. A másik az egyház (Márton Áron püspök, a papok és szerzetesek hősie, sok esetben vértanúságot is vállaló) magatartása a kommunista vallásüldözés során. Erdélyben a Rómával szakító és az államhatalmat kiszolgáló békepapság létrehozása sikertelen volt, elsősorban Márton Áron püspök, majd letartóztatása után az őt követő ordináriusok (akik rendre szintén börtönbe kerültek) rendületlen kitartásának köszönhetően. (LÉSTYÁN, 2003, 5. o.) Az erdélyi egyházmegye 393 papjából mindössze 21 pap ismerte el a Márton Áron bebörtönzése alatti törvénytelen, államhatalmat kiszolgáló egyházi vezetést. Velük szemben viszont 130 pap a börtönt is vállalta. (LÉSTYÁN, 2003, 281. o.)

A csíkiak kitartó, józan hitét szemléletesen példázza az az eset, amelyet Léstyán Ferenc volt általános vikárius ismertetett az erdélyi vallásüldözésről szóló könyvében. Eszerint a csíkkarcfalvi hívek egy levelet írtak plébánosuknak, akiről kiderült, hogy a csíki papság közül egyedül jelent meg a Csíkszeredában 1952 októberében meghirdetett békepapi gyűlésen. A levélben választás elé állították papjukat: vagy a hívek szolgálatában marad, vagy pedig távozzon. (LÉSTYÁN 2003, 168. o.) Az eset nem csupán a csíkiak államhatalommal szembeni ellenállását fejezte ki, hanem a csíki egyházközségek egy fontos tulajdonságára is rámutatott: az egyszerű, tanulatlan hívek is sajátjuknak érzik az egyházközségüket, jogot formálnak annak igazgatására; az ilyen egyházközségben a plébános csupán ideiglenes „vendég”. Magatartását a hívek ellenőrzik és részt vesznek az egyházközségüket, papjukat illető

döntések meghozatalában. Ha ez nem sikerül, akkor bojkottálják a papot.

1955 után Romániában „átmeneti enyhülés” következett be. A hatvanas évek közepére a bebörtönzött püspökök és a papok nagy része szabadlábra került. (TOMKA, 2005, 29–30. o.) A Ceaușescu rezsim legtöbb megszorítást hozó évtizedében, a nyolcvanas években azonban a hívek helyzete számos tekintetben ismét rosszabbodott. A kispapok számát korlátozták, a nagyvárosokban nem volt kellő számú templom, (templomot építeni pedig nagyon ritka kivételtől eltekintve lehetetlen volt), a vallásos könyvek és a Biblia szinte teljesen hiányzott, korlátozták az anyanyelven való tanulást, a diplomásokat szülőföldjüktől messzire helyezték az egyetem elvégzése után, ezáltal kiszakították őket családi, rokonsági kötelekeikből, a vallásukat gyakorlókat hátrányosan megkülönböztették tudományos, művészi és közéleti pályán. (BERECZKI, 2008, 82. o.) Mindezt tetézte a rendszer állandó félelmet, bizalmatlanságot keltő titkosszolgálati hálózata, ami a vallásgyakorlat lecsökkenésén, eltitkolásán túl az emberi kapcsolatok és közösségek rombolását hozta magával. Tilos volt vallási közösségeket, egyesületeket, lelkiismereti mozgalmakat alapítani és ezekben részt venni, a hívek számára a közösségi vallásgyakorlat lehetősége gyakorlatilag a szentmisére korlátozódott. (FEJES, 2014, 58–59. o.) Biró A. Zoltán interjúkra alapozva kiemeli, hogy a megfélemlítés ellenére a nyolcvanas években már megjelent egy világi értelmiségiekből álló szűk csoport, amely a kommunista rezsimmel való rejtett szembeállását az Egyházhoz való tartozás egyre nyíltabb fölállásával fejezte ki: részt vettek a búcsúkon, támogatták a plébániát és nyíltan gyakorolták vallásukat. A korszak másik fontos ellenállási kísérlete néhány fiatal pap köré csoportosuló ifjúsági pasztoráció volt, melynek működési területe túllépte a hittanterem és templom kereteit. Olyan tevékenységekkel bővítették a fiatalokkal való foglalkozást, mint pl. „rejtett rendezvények” (találkozók, táborok) vagy színművek betanulása és előadása. (BIRÓ, 1998/1)

2.2 A székelyföldi szentföldek

Ahogy már korábban is utaltunk rá, Erdélyben két területet, a Felső-Nyárádmentét és Háromszék északkeleti részét is „Szentföld”-nek nevezik katoli-

kus lakosságuk okán. Közös jellemzőjük, hogy mindkettő központjában egy-egy ferences kolostor áll: a Nyárádmentén a mikházi, Háromszékben az eszterneki. E kolostorok szerzetesei nemcsak őrei és visszaállítói voltak a hitéletnek, hanem a gazdasági és szellemi művelődés meghonosítói és terjesztői is. A két „szentföld” között azonban van egy lényeges különbség. Míg Felső-Nyárádmente népe a hitújítás-kor elhagyta vallását, hogy azután később visszatérjen arra, addig a háromszékiek sohasem váltak meg ősai hitüktől. (T. SZÉKELY, 1982) Mivel a „szentföldek” földrajzi értelemben is szorosán kötődnek „Csíkországhoz”, csupán néhány sajátosságukra hívjuk fel a figyelmet. A legfontosabb ezek között, hogy mindkét „szentföld” a velük szomszédos protestáns többségű területtel szemben határozza meg önmagát, illetve ezt a megnevezésüket is voltaképpen a protestáns környezetük ragasztotta rájuk.

Röviden előbb a felső-nyárádmenti „kisszentföldről”, melynek Mikháza, Nyárádremete, Nyárádköszvényes, Deményháza, Vármező és Jobbágytelke a legfontosabb községei, s ikonikus hegye a vidék fölé magasodó Bekecs. A hegy már a kereszténység megjelenése előtt is szakrális hely lehetett, erre utal az ott található hatalmas kőtömb is, amelyet a helyiek Oltárkőnek vagy Mosdókőnek neveznek, és ahol megtisztulási szertartásokat végeztek pogány őseink. Az ilyen helyeket és a hegyek lakóit az egyház kápolnák építésével próbálta bekapcsolni a keresztény vallásba és rituáléba. Valószínűleg ez történhetett a Bekecs esetében is. A Szent Antal tiszteletére szentelt bekecsi kápolnához évszázadokon át sereglett fel búcsúra évente kétszer Felső-Nyárádmente áhíthatos lakossága. A kápolna azonban a 18. századra elpusztult, köveit széthordták (egyik követ a selyei katolikus templom falában találjuk), harangja pedig Búzaházára került.

Arra vonatkozóan, hogy a bekecsi kultusz helye háttal volt-e a kisszentföld egyházi központjának számító Mikháza ferences kolostorának alapítására, Orbán Balázs határozottan nemmel válaszol. „Csak hagyomány az, hogy a kereszténység első századaiban a bekecseni szerzetesek voltak azok, kik onnan a tatárok által elzavartatva, Mikházára vonultak. Ezt támogató semminemű adat birtokában nem vagyunk. Ha volt is régen ott ilyen kolostor, azt a reformatio elsodorta, s éppen mivel Marosszék népe nagyrészt

áttért a reformált hitre, hogy legalább e havasalji néhány falu megmentessék, a bozniai ferenczesek (patres Bosnenses) közül kettő, Salinay István és Lapati István küldettek ki. Ezek Köszvényesre települve, Szováthát, Remetét, Köszvényest, Mikházát és Hodost megtartották a katolikus hitben.” (ORBÁN, 1868) A mikházi templom és kolostor alapítása 1636-ban történt, ekkor kezdték el építeni Toldalagi Mihály maroszséki főkapitány és neje adományából a templomot, majd mellé a kolostort. Utóbbi 1640-ben VIII. Orbán pápa a szalvatoriánus ferences provincia alá rendelte, majd 1666-ban Kájoni János házfőnöksége idején elkezdődött a templom kibővítése és egy új kolostor építése – immáron kőből. 1669-ben gimnáziumot is indítottak, amit azonban 1785-ben II. József idején Marosvásárhelyre áthelyeztek. A templom Szent István tiszteletére lett felszentelve, és olyan értékes kincseket rejt, mint a mariazelli főoltárkép vagy a Szent István korából származó keresztelőmedence. A templom alatti kettős sírboltban szerzetesek, valamint a templomot és rendházat támogató nemesi családok (Bornemisza, Petki, Zichy, Teleki, Lázár) tagjai alusszák örök álmukat. Nyárádremete 200 éves temploma is különleges értékkel bír: szentélyében gyönyörű feszület található, amelyet a reformáció idején a marosvásárhelyi Vártemplomból menekítettek ide. A szenvedő Jézust ábrázoló feszület a kutatások szerint a német Veit Stoss alkotása 1486-ból.

A vallási különbség a Nyárádmentén is, hasonlóképpen Háromszékhez, bizonyos életmódbeli különbséget takar: A havasalji körülmények között élő Felső-Nyárád menti falvakban a ridegebb természeti viszonyok és a viszonylagos elzártság archaikusabb népi kultúrát őrzött meg. (MAGYAR, 2011) A Nyárádmenten református községeitől a Szentföld katolikus falvai ünnepeikben is látványosan különböznek. Húsvétkor például a katolikus falvakban nem a fenyőágazás szokása dívik, hanem a májusfa állításé. Az egész Székelyföldön ismert húsvéti határkerülésnek pedig a Szentföldön egy jóval régiesebb módja ismert. Barabás László ezt így örökítette meg írásában: „Nyárádremetén minden húsvét hajnalán a búzával bevetett határrészt kerülték meg, a négyes határforgó szerint az egész remetei határ negyedrészt. Idősebb emberek és asszonyok, előimádkozók és előénekesek vezetésével, zászlókkal, feszületekkel, énekelve a ha-

tárra vonultak. Az utcai és mezei keresztelnél megálltak, énekeltek, jó termésért, bőségért imádkoztak. A zsenge búzaszálakból koszorúkat fontak és a zászlókra akasztották, úgy vitték a faluba az élet, a feltámadás jelképeit. Zöld ágakat, fűzfaágat, mogyorófaágat is törtek, s megszenteltetés után az istállóba és a kapukra szúrták fel, szentelményként őrizték. Köszvényesen, Deményházán a határkerüléskor avatták fel az újoncokat – vagyis azokat a fiatalokat, akik először mentek határkerülni – és a fiatal menyecskéket. Nyírfavesszővel a hátuljukra vertek: „egészséggel viseljétek” – mondták.” (BARABÁS, 2018)

A háromszéki „Szentföld”-ről elmondható, hogy – Csíkhöz hasonlóan – meglehetősen zárt világ. Az Erdélyi-medence délkeleti sarkában fekszik; délnyugat kivételével magas erdős hegyek övezik, északi részét a Nagy-Sándor és a Nemere csúcsai, valamint a Csíki-havasok határolják. Keleti határát az Ojtozi-szorostól délre húzódó Berecki-hegység alkotja, nyugati határát pedig a Bodoki-hegység és a Feketeügy alsó folyása képezi. A „Szentföldet” a Nagy-Sándor déli lejtőin eredő s délnyugat felé folyó Feketeügy öntözi. A vidék lakóinak életét fizikai és szellemi értelemben egyaránt erősen befolyásolja a késő ősztől kora tavaszig tartó időszakban akár hetekig is fújó jeges, hideg szél, a nemere. A falvak az oldalvölgyekbe húzódtak előre, a síkságon lakók pedig házaikat északkeletnek háttal építették.

A „Szentföldet” magaslatokra épült ősi vártemplomok koszorúzzák, ezáltal Szent István, Szent Imre, Nagyboldogasszony és Szent László oltalmazza évszázadok óta a nép hithűségét. A „Szentföld” elnevezését nem kis mértékben a nép mély áhítata és archaikus imái sugallták. Ezek az imák a keresztvállalásáról, Krisztus vérenek megváltó értékéről, az Úr Jézus mindenek felettiségéről, a nép angyalkultuszáról, a vallási viták győzedelmes Krisztusáról, az egyházzal együtt zsolozsmázó népről tanúskodnak. (T. SZÉKELY, 1982)

A székelyföldi szokások zöme (betlehemezés, István-, János-köszöntés, aprószentek köszöntése, öntözés stb.) megegyezik a csíki nép hagyományaival. Néhány helyi sajátosságról azonban érdemes szót ejteni. Nyújtódon szokás például a karácsonyi szentmisén részt vevő betlehemesek királyának karddal való tisztelgése a Gloriánál és az Úrfelmutatásnál. Ugyancsak Nyújtódon sajátos keresztelési szokás a

keresztkomák megkántálása és a kereszteleetlenül elhunyt újszülöttnek a ház padlója alá, vagy a ház körüli temetése, valamint ottani szokás a karácsonyi és húsvéti egyházi énekek latinul történő éneklése, utóbbi valószínűleg a Szentföldön működő szerzetesrendek öröksége lehet. Kézdiszentkeresztí ősi hagyomány a lányok lóháton való részvétele a háttárkerülésben. Ez a lófók katonai szolgálatának maradványa lehet, a lófőséget ugyanis fiág hiányában a lányok is örökölték. Esztelneki sajátosság, az úrnapi körmenet Jézus kútjához, és búzaszentelőkor a szabadban végzett szentmise. Kedves karácsonyi és húsvéti szokás volt a pásztorok megajándékozása is pereccel, feketebors szemű tésztamaradékkal, fehér és mákos kaláccsal, húsvétkor pedig tizenhárom színben festett tojással. (T. SZÉKELY, 1982)

A szentföldi emberek erős vallásos kötődését tükrözik a helynevek is, például Ojtoz mellett a Prédikátor-hegy, Bereck erdős részén a Jézus-pataka, vagy Kézdiszentkeresztben a „piros fakeresztől a temetőig húzódó” Keresztút-alja és a falu végén a Papszere nevű határrész, ahol egy kereszt is áll. Vallási képzeteket őriz Kászonpatak völgyében a Szent János dűlő, Kézdiszentlélek felé a Kápolnamező, a Pap keresztfája, Béla falván a Templom erdeje nevű legelő, Esztelneken a Jézus vize, az Erdei Boldogasszony kútja, a Barátkert és a Toronyráta. Nyújtódon az egykori ferences kolostor helyét jelző Képláb s ennek déli részén a Feketeügy partján levő Szentes rét, Gelencén pedig a Klastrom mezeje és a Kápolnamező. (T. SZÉKELY, 1982) A szentföldiek mély hitéről tanúskodnak vallási kifejezéseik, szólásaik is, mint a böjtfő (a böjt kezdetét jelző nap), Isten, Jézus sajátos nevei: Fennvaló Jézus; a göncölszékér rúdjának neve: Szent Péter pálcája; nemkülönben az a szólas, hogy „minden farsangnak böjtje van”.

A „Szentföld” elnevezéshez hozzájárultak a vidék ősi templomai is. Az államalapító tiszteletére épített, a Háromszéki-medence fölé őrszemként magasodó perkői Szent István kápolnának nemcsak műemléki, hanem eszmei értéke is felbecsülhetetlen. A négylevelű lóherére emlékeztető alaprajzú kápolna és a négyszögletes harangláb a térség leglátványosabb műemlékei közé tartozik. Építésének időpontját pontosan nem lehet tudni, feltehetően kora középkori alapokra épült. Az építető Kálnoky, Apor és Mikes család már a 18. században búcsú-

járó kegyhellyé avatta és az Árpád-házi szent királyokat, valamint a püspököket ábrázoló freskókkal díszítette. Kézdiszentlélek templomának két támpillérebe falazva két evangelista román kori doborművű jelvényét találták meg, de román kori alapokra épült az esztelneki gótikus templom, és őrzi a román kori építészet emlékeit a kézdimartonosi és a gelencei templom is.

A szentföld elnevezést erősítette, hogy itt az idők folyamán a szerzetesrendek csaknem mindegyike letelepedett. A bencések Lemhényben, a ciszterciék Gelencén, a templomosok Haralyban, a ferencesek Nyújtódon majd Esztelneken. A ferencesek újbóli letelepítése a szentföld kiváló apostolának, Nagy Mózesnek érdeme, aki 1676-ban csíksomlyói ferenceseket hozott Felsőesztelnekre, s gondjaikra bízta az 1523-ban már létező Szent György kápolnát. A szentegyház mellett vásárolt telken előbb sövényből, később fából, majd kőből építettek kolostort. Néhány évtized múlva a régi kápolna felhasználásával templomot is építettek. Nagy Mózes telepítette Esztelnekre, majd innen Kantára a minorita rendet is. Nagy Mózes nagyra becsülte a pálosok tevékenységét is, akiknek ilyefalvi plébániáját a rend feloszlásáig, 1786-ig adminisztrálták. Szentföld szerzetesei közé tartoznak a jezsuiták is, akik Bereckben tevékenykedtek.

A szentföldi katolicizmus megmaradásának fontos tényezője volt a vidéknek a katolikus Csíkkal való kapcsolata. Bár a Bodoki-hegység és a Csíki-havasok nyúlványai miatt a háromszékiek Csíkot csak nagy kerülővel tudták megközelíteni, a középkorban elpusztult Szentjános nevű településen keresztül vezető ősi „szakrális út” ezt lényegesen lerövidítette. Erről a kézdiszentkeresztí Zonda Jánosné Gáspár Mária a következőképpen mesélt: „Szent Jánosnál van egy feszület, alatta egy forrás; ott megpihentünk, aztán továbbmentünk Katrosáig, ahol szintén kis pihenőt tartottunk; innen Csíkba, Kászonújfaluba ereszkedtünk, ott vecsernyét hallgattunk s utána a szállásunkra mentünk. Pénteken éjjel Csíkszentléleken aludtunk. Szombaton tíz órára Csíksomlyóra értünk.” (közli: T. SZÉKELY, 1982)

A kézdiszentléleki egyházközösség életében a mai napig kiemelkedő eseménynek számít a pünkösdhétfő és a Szent István napi búcsú. Régi hagyomány, hogy a csíksomlyói zarándoklatról hazatérő hívek

Szentléleken állnak meg pihenni és imádkozni. A legjelentősebb esemény a falu életében az augusztus 20-i perkői búcsú, mely a felsőháromszéki katolikusok legnagyobb közös ünnepe. Az évszázados hagyománnyal rendelkező eseményre minden évben több ezer hívő zarándokol a perkői Szent István kápolnához, hogy együtt énekeljenek, imádkozzanak. A búcsúok általában saját falujukban, templomukban gyülekeznek, majd onnan indulnak el gyalog. Ha egy másik menettel találkoztak, akkor egymás felé meghajtották zászlóikat. Az utat rendszerint gyalog tették meg, csomagjaikat, öregjeiket és betegeiket általában lovas szekereken szállították. A búcsú alkalmas volt a szomszédos falvakban élő rokonok, jó barátok találkozására is. Sokan már a szentmise megkezdése előtt szekéren érkeztek meg szentléleki vendéglátóikhoz. Általában ez kölcsönösségen alapult, hiszen minden család már előre tudta, hogy melyik faluból melyik familiát várhatja. Ez a rituális és társadalmi kapcsolat rendszerint nemzedékről nemzedékre, tehát apáról fiúra hagyományozódott. (POZSONY, 2009). A népi vallásosságunk ezt a természetes megnyilatkozási formáját 1945–1989 között igyekeztek letörni, megszüntetni. Ennek ellenére a leghíresebb erdélyi búcsújáráshelyek sorában, Csíksomlyó és Máriaradna mellett, a perkői István király-napi búcsú is megőrizte folyamatoságát, valamint embert-lelket-közösséget összetartó és megtartó erejét.

Csíkkal a kapcsolatot a Csíksomlyóról Esztelnekre helyezett ferences atyák is elmélyítették. Szentföld sajátos hitéletét a Gyimes völgyéből 1932-ben az esztelneki Gyertyánosra települt csángók napjainkban is erősítik. Az idők folyamán a háromszékiek a moldvai katolikusokkal is kapcsolatot létesítettek. Ezek a kapcsolatok erősítették a székelyföldi katolikusok hithűségét, s azt is igazolják, hogy ez a katolikus sziget nem enklávé, hanem a keresztény közösség tényleges része. (T. SZÉKELY, 1982)

2.3 Udvarhelyszék és a jezsuiták

Udvarhelyszék egyháztörténete bizonyos tekintetben modell értékű a székely katolicizmus és általában az erdélyi egyházak 17. századi sorsa szempontjából, ezért érdemes azt a következőkben alaposabban is áttekintenünk. Udvarhelyszék felekezeti megoszlása – ahogyan korábban is utaltunk

rá – jóval változatosabb, mint Csíké vagy a székelyföldké. Ez a tarkaság lényegében abból származtatható, hogy az 1568-ban megfogalmazott erdélyi vallási tolerancia lehetővé tette több felekezet kialakulását és (többnyire békés) egymás melletti létezését évszázadokon át. 1850-ben így öt vallás is számottevő arányban volt jelen Udvarhelyszéken: a római katolikus, a református, az unitárius és részben a görög katolikus hívek magyar nemzetiségűek voltak, az ortodoxok túlnyomórészt románok, az evangélikusok pedig németek. (A túlnyomórészt magyar anyanyelvű cigányság általában az adott települések többségi felekezetéhez tartozott és tartozik ma is.)

Udvarhelyszékkel kapcsolatban a reformáció előtti állapotokat illetően csupán a művészettörténeti és régészeti kutatásokra hagyatkozhatunk. Dávid László 79 településen mutatott ki középkori templomokra utaló nyomokat, az újabb kutatásokkal ez a szám már 82-re emelkedett. Az, hogy ezek közül hány volt plébánia a reformációt megelőzően, további kutatások feladata kideríteni. (NYÁRADI, 2013, 58. o.)

A források hiányában is mindenképpen kijelenthető, hogy a 16. század 50-es–60-as éveire a reformáció a Székelyföldet is felforgatta. Az 1563-as tordai országgyűlés elrendelte, hogy a székelyek között ki-tört vallási egyenetlenségeket az addigi törvények szerint kezeljék, vagyis ki-ki olyan lelkeszt tartson, amilyet szeretne. Ekkor szögezték le a templomok közös használatát is: „Míg az egyik pap szónokol, a másik várakozzék és majd azután beszélhet és ki-ozthatja a sakramentumokat ő is. Aki ezen rendelkezés ellenére a másik felet zavarná, a sértett fél által idéztessék a felség elé, hol a törvények értelmében büntetessék meg”. (EOE II., 218.) Ez a rendelet tette egyben lehetővé Udvarhelyszéken azt a felekezeti sokszínűséget, amely mindmáig jellemző erre a vidékre. Egyben azt is eredményezte, hogy a kisebb létszámú településeken is több felekezet temploma felépülhetett, ami viszont azt jelentette a hívekre nézve, hogy az egyházi terhek megnövekedtek, miközben a papi állás színvonala jelentősen csökkent. A közös templomhasználat egyben sok konfliktushoz is vezetett. A felekezetek szerették volna magukénak tudni a templomot és a hozzá tartozó egyházi birtokot, amely nélkülözhetetlen volt a lelkész eltartásában, valamint a templom és az egyházi épületek fenntartásában. (NYÁRADI, 2013, 59. o.)

A folytonos konfliktushelyzetet az 1581-es kolozsvári országgyűlés törvénye a maior pars elve alapján próbálta rendezni. Ez kezdetben annyit jelentett, hogy a többség választhatott papot vagy tanítót, aki egyben a kisebbik felekezetet is szolgálta. Az elv alapján a település többségben levő felekezete kapta a falu templomát, ellenben a két felekezet közös teherviseléssel köteles volt új, kisebb templomot építeni a kisebbség számára. Abban az esetben, ha ez nem teljesült, a templomot a kisebbik felekezet kapta meg.

A konfliktus a katolikusok és a protestánsok között az udvarhelyi vártemplom 1567-es feldúlását követő években lépett magasabb szintre Udvarhelyszéken. A következő években a hullám feltehetőleg végigsöpört a környékbeli települések nagy részén. Ezek az évtizedek tehát látványos változást hoztak, immáron nemcsak tartalmi, hanem formai szempontból is, hiszen a templomok megtisztítása kiterjedt az oltárok, a szentképek és más liturgiai tárgyak eltávolítására, elpusztítására is. Itt kell megjegyezzük, hogy a templomok megtisztítása nem jelentette egyben az összes középkori egyházi hagyomány elvetését. Így történhetett meg, hogy Telekfalva lakói a 17. század első évtizedeiben középkori mintára keletelt szentéllyel ellátott templomot építettek, és az elhunytakat többnyire szintén keletelve a templombelsőbe temették. (NYÁRÁDI–SÓFALVI, 2009, 107–117. o.) 1670-ben Hodgyában református környezetben még kő keresztelőmedencét készítettek és használtak. (NYÁRÁDI–SÓFALVI, 2012, 174. o.)

Udvarhelyszék keleti részének falvait elkerülte a reformáció, köszönhetően a hívek ellenállásának. 1588-ban azonban egy rendelettel Udvarhelyszékből kitiltották a katolikus papokat, azok csak az előkelők udvari szolgálatában maradhattak meg. Ez a rendelet rendkívül hátrányos helyzetbe hozta a vidék katolikus lakóit. A 17. század első évtizedeiben a vegyes felekezetű településekben állandósultak a viták, sok faluban ekkor még nem tekinthető lezártnak a reformáció és annak ellenére, hogy egy ideig a reformátusok kerültek többségbe, találunk rá példát, hogy a település visszatért a katolikus hitre. (NYÁRÁDI, 2013, 60. o.)

Udvarhelyszék egyik legnépesebb falva, Zetelaka például 1610-ig, Bacsoni András református esperes Udvarhelyre való távozásáig református hiten volt,

ám azt követően a település Oroszhegyi Péter személyében katolikus papot választott. Kikötésük az volt, hogy a pap prédikáljon, ne misét mondjon és magyarul énekeljen. A kikötés ellenére a 17. század közepére a falu visszatért a katolikus liturgiára, pár évtized alatt pedig a reformátusok teljesen eltűntek és a település visszatért a régi katolikus hitre. Szintén a katolikus papválasztás mentette meg az oroszhegyi katolikus egyházközséget. Az 1583-as erőszakos református templomfoglalást követően a gyülekezet jó része elhagyta régi vallását és református egyházközség alakult. 1606-ban még református vizitáció járt Oroszhegyen. 1622–1634 között azonban az oroszhegyi anyaegyház és filiája Szentkirály, közösen egy katolikus papot kapott, ami a katolikusok teljes térnyerését és a reformátusok eltűnését eredményezte mindkét településen. Bethlenfalván, annak ellenére, hogy a falu többsége katolikus volt, egyes hatalmaskodók elűzték a papot és megtiltották, hogy ott prédikáljon, 1614-ben ezért panasszal fordultak a fejedelemhez. A helyzet időközben az udvarhelyi gyülekezet városbeli kitiltásával megoldódott, az 1630-as évekig így jelentős többségbe került az összevont két katolikus gyülekezet, ami azt eredményezte, hogy ezt követően nem találunk reformátusokat a faluban. Dobó, Béta és Vágás lakói részben reformátusok voltak, ám 1630-ban, feltehetően egy vitás felekezeti ügy lezárásaként Brandenburgi Katalin bizottságot küldött ki, amely megállapította, hogy a három település lakói többségében a katolikusok, azért az ő birtokukban hagyta a templomot. A reformációs folyamatok egy érdekes mozzanatát figyelhető meg Szenttamás és filiái, Fancsal, Ülke, Tibód és Kadicsfalva esetében. Az egyházközség lakói, akik 1617-ben többségükben reformátusok voltak, Szászvárosy Gergelyt választották pappá. A kisebbségbe került katolikusok azonban nem törődtek bele a helyzetbe, erőszakkal elűzték az új lelkészt, majd a templomot is elfoglalták. Annak ellenére, hogy a reformátusok perre vitték a dolgot, a széki bíróság csak pénzbüntetéssel sújtotta az erőszaktevőket. A további történet nem ismert, de annyi bizonyos, hogy a katolikusok többségbe kerültek és a reformátusok ezt követően teljesen eltűntek. Atyha rekatolizációja a ferences szerzetesek tevékenységének és a Bethlen Gábor uralkodása alatti folyamatos helyzetjavulásnak lehetett a kö-

vetkezménye. A falu a 17. század első felében még többségében unitárius volt és Korond leányegyházaként tagozódott be az egyházszerkezetbe. 1625-től fokozatosan kezdtek megerősödni a katolikusok a faluban, 1631-ben pedig Rákóczi Györgynél már elérték egy olyan oklevél kibocsátását, amely biztosította, hogy az unitáriusok ne zaklassák őket hitükben, 1652-re aztán saját templomot is építettek. A szomszédos Korond többségében szintén unitárius hitre tért, s az unitáriusok megkapták a középkori templomot is, viszont a lakók egy része vagy katolikus maradt vagy visszatért a katolikus vallásra. Korondot 1635-ben mint parókiát említik. Fokozatosan megerősödve 1648-ban már ők is kápolnát építettek. (NYÁRÁDI, 2013)

Molnár Antal az udvarhelyi jezsuita székely misszióról írt, a témában alapvetőnek számító tanulmányában a 17. század 50-es éveit jelöli meg kulcsfontosságú évtizedként a katolikus megújulás székelyföldi sikereit illetően. (MOLNÁR 1994) A vidék ekkorra túlnyomórészt protestáns volt, Udvarhely és tágabb környezete azonban a székely katolicizmus nyugati hadállását képezte. A város a reformáció korában ha nem is túlnyomó, de mértékadó katolikus többséggel rendelkezett. Katolikus plébánia létezett továbbá néhány Udvarhely közvetlen közelében, illetve a várostól északnyugatra fekvő községben. A többi településen reformátusok, unitáriusok, illetve a szék nyugati részén szombatosok éltek. A felekezeti sokszínűség miatt ezen a vidéken hosszú időn át állandó volt a vallási ügyekben való torzszalkodás. Udvarhelyen ez a 17. században a katolikusok és a reformátusok közötti küzdelmet jelentette, a szék nyugati részén, elsősorban Székelykeresztúron és környékén pedig a reformátusok és unitáriusok közötti harcot.

Udvarhelyen mivel az erőviszonyok viszonylagosan kiegyenlítődtek, a város mindkét felekezet számára kulcsfontosságúvá vált, így közöttük a harc tartós és intenzív volt, és váltakozó sikerrel folyt. A szentmiklóshegyi plébániatemplomot a két felekezet az 1563-as tordai országgyűlés határozata után felváltva használta. A 16. század derekától fennálló protestáns többség azonban a század végére elveszítette fölényét főként Mindszenti Benedek katolikus várkapitány és udvarhelyszéki főkirálybíró, valamint az általa Udvarhelyre behívott jezsuiták tevékenységé-

nek következtében. 1592 decemberében érkezett Moldvából Udvarhelyre P. Mediomontanus János, aki a fegyverraktárként szolgáló vártemplomot helyrehozta és a katolikus hitélet helyi központjává alakította ki. 1593-ban Vásárhelyi Gergely váltotta fel, aki iskolát nyitott mintegy száz diákkal. 1594-ben a katolikusok számára visszaszerezte a Szent Miklós plébániatemplomot és több, mint kétezer protestánt térített meg, közöttük hat lelkipásztort is. Emberhiány miatt a jezsuiták Vásárhelyit 1595-ben visszahívták Udvarhelyről, és a plébániát világi papra bízták. (MOLNÁR, 1994) Az 1590-es évek jezsuita lelkipásztorkodása következtében kialakult számbeli többséget innentől fogva a katolikusok mindvégig megőrizték, annak ellenére is, hogy 1610-ben országgyűlési határozat tiltotta ki a városból és a szék-ből a katolikus papokat, 1612-ben pedig Némethy Gergely várkapitány segítségével a reformátusok elfoglalták a plébániatemplomot. Az sem rendítette meg a katolikusok helyzetét, hogy Báthori Gábor 1613 februárjában megparancsolta, hogy az udvarhelyi katolikus papot űzzék el, és helyette prédikátort hívjanak. (JAKAB-SZÁDECZKY, 1901) Az elkeseredett felekezeti villongások következtében az itteni katolikusok állhatatossága a protestáns többségű országban közmondásszerűvé vált: *udvarhelienses durae cervicis papistae sunt* = az udvarhelyiek kemény nyakú papisták.

Az udvarhelyi katolikusok helyzete Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin intézkedései folytán fokozatosan javult: a fejedelem először a paptartást engedélyezte, később a romos vártemplomot adta át nekik, amelyet azonban nem fogadtak el. Végül az tűnt a megoldásnak, hogy a város katolikusai a közeli Bethlenfalvára jártak át, és az ottani pap pedig bejöhett Udvarhelyre keresztelni és temetni, viszont a városban való misézést, prédikálást, esketést és gyóntatást a fejedelem megtiltotta. Mivel a katolikusok a plébániatemplom elvesztésébe nem nyugodtak bele, Brandenburgi Katalin 1630-ban a vitát úgy zárta le, hogy a két felekezetet közös költségen való templomépítésre kötelezte. A templom felépítéséig a plébániatemplomot lezárták és a két felekezet a várban kapott egy-egy „palotát” a válásgyakorlathoz. (VESZELY, 1860, 394–401. o.) A fejedelemnő által kiküldött bizottság még abban az évben „megszámálást” tartott a városban, és mivel a

katolikusok száma volt a nagyobb, így nekik ígérték a plébániatemplomot, míg a felépítendő templom a reformátusoké lesz. A szoros küzdelmet jól jellemzi az az Orbán Balázs által feljegyzett néphagyomány, hogy a katolikusok száma csak egy vak cigánnyal „ment többre”. (ORBÁN, 1868, 50. o.)

Az új templom átadása és a plébániai javak megosztása 1633 júniusában történt meg. Az ekkor kötött egyezség jó három évtizedre szabályozta a két felekezet közötti viszonyt. A felek számára a fejedelem által kiküldött bizottság többek között előírta, hogy egymás templomára, plébániaházára és iskolájára igényt ne támasszanak, a javak felett osztozzanak meg, egymástól pénzbeli szolgáltatást ne követeljenek, egymás templomára pedig „ne hajigáljanak, se kiáltsanak”. kilátásba. (VESZELY, 1860, 405–408. o.) A katolikus és református egyházközség szétválásával, az önálló katolikus plébánia megalakulásával megteremtődtek azok a jogi és anyagi feltételek, amelyek alapján az udvarhelyi katolikus megújulás elindulhatott.

Ennek a megújulásnak az élharcosai a jezsuiták voltak, akik már a 16. század végétől kezdve feladatuknak tekintették a székelyföldi letelepedést, ám akkor még a házas papok és licenciátusok fenyegető ellenállása, valamint a ferencesek missziós munkájának jelenléte akadályozta ezt. Az viszont bizonyos volt, hogy a megtelepedésre leginkább alkalmas hely számukra Udvarhely. Egyrészt ez volt a legjelentősebb város a Székelyföldön, ahol iskolát lehetett nyitni a székely ifjúság számára, s innen kiindulva a környék falvainak pasztorációja is megoldható volt. Másrészt Udvarhelyt a ferencesek is nehezen érték el, amit a ferences páterek ritkán történő megjelenése és az állandó paphiány is jelzett. Udvarhelyszéken ugyanakkor elsősorban licenciátusok működtek, elmentben Háromszékkal, ahol a házas papok nagy száma és erőszakossága miatt a letelepedés szinte lehetetlen lett volna. (MOLNÁR, 1994, 77–78. o.)

A jezsuiták udvarhelyi misszióját Milley István alapozta meg, aki már 1648-ban felhívta előljárói figyelmét a Székelyföldre mint erős katolikus bázisra. 1649-ben elgondolásait részletesen is kifejtette, leírván, hogy a székely buzgó vallásos nép, de igen tudatlan, ezért a Székelyföld a jezsuiták számára igen kiváló missziós terep lenne, különösen Udvarhely, ugyanis itt a gyulafehérvárinál virágzóbb isko-

lát nyithatnának a székely fiatalok számára, akiknek tudásszomja Milley szerint nagyobb, mint az erdélyi ifjúságé. A páter kigondolta a letelepedés módját is: egy páter tartózkodna állandó jelleggel a városban mint világi plébános, a társa pedig egy közeli faluban élne. A plébánia mellett iskola működne grammatikai osztállyal, a jobbakat humaniorákra Monostorra lehet küldeni. Ha a tervek nem sikerülnek, a szentléleki plébánián való megtelepedéssel is kezdhetik a székelyföldi behatolást. A tervekről tájékoztatták a jezsuita generálist is, aki helyeselte a székelyföldi terjeszkedést, ugyanakkor körültekintésre intett, nehogy később a megkezdett munkát ott kelljen hagyni. (MOLNÁR, 1994, 78. o.) A megoldás tehát az volt, hogy *a páterek jezsuita mivoltukat eltitkolva álljanak szolgálatba.*

A rend a kényes és nehéz feladatra Sámbar Máttyást szemelte ki. 1650 őszén érkezett a vikárius megbízásából Lövétére, egy Udvarhely melletti kis faluba. A lépésnek elsősorban taktikai oka volt: az eldugott kis község papjaként feltűnés nélkül vehette át az udvarhelyi plébániát. Sámbarnak a frissen alapított székely misszióban rengeteg dolga akadt, hiszen Udvarhelyszéken rajta kívül mindössze két pap volt: Olasz Pál főesperes és egy öreg, olvasni is alig tudó klerikus. A többi egyházközséget licenciátusok látták el. (Háromszékben ugyanekkor hét házas pap élt, Csíkban a ferencesek kivételével szintén ritka volt a nőtlen pap.) Ilyen körülmények között az egész Székelyföldet a vallási tudatlanság, a katolikus tanítás figyelmen kívül hagyása, a katolikus-protestáns kultuszkeveredés, az erkölcsi kihágások, tehát egy katolikus reform előtti állapot jellemezték. Az 1650-es évek fegyelmi határozatai, amelyek az egyes esperességek gyűlésein születtek, bepillantást engednek a népi vallásosság helyzetébe. A leggyakrabban előforduló bűnök: paráznaság, részegség templombúcsú napján, tánc a „sátoros” ünnepeken, vásárolás az ünnepi misék és prédikációk ideje alatt, az ünnepek és a böjtök meg nem tartása, a pap és a tanító bérének megtagadása, különféle személyek - köztük egyháziak - szidalmazása, házassági visszaélések. A bűnösök meghatározott tarifát tartoztak fizetni a megyebírónak. (VESZELY, 1860, 34–37. o.)

A képet a jezsuita beszámolók tovább árnyalják: Udvarhelyen és környékén nagy számban éltek olyan felnőttek, akik még keresztet vetni sem tudtak, éle-

tükben nem gyóntak, nagygyerekek sem voltak megkeresztelve, a hívek az ünnepek és böjtök megtartását protestáns hatásra elhagyták. Azonban nem csak a protestáns kultuszformák hatottak a katolikusokra, hanem – főleg a jezsuiták lelkipásztorkodása nyomán – fordított hatás is kimutatható. Almás unitárius faluból csoportosan, katolikus szokás szerint maguk előtt keresztet hordozva jöttek az udvarhelyi katolikus szertartásokra. A környező protestáns falvak lakói halottaikért katolikus misét kértek adományokért cserébe, a híresebb templombúcsúkon nagy áhítattal vettek részt, sőt néhány község katolikus papot kért – természetesen hiába. Adataink jól jellemzik az erősen vegyesvallású vidék bizonytalan felekezeti határait. (MOLNÁR, 1994)

Sámbár irtotta a babonákat, kibékítette a haragosokat, rendszeresítette a hívek szentségi életét, az ünnepek megülését, amelyeknél élt a barokk jezsuita lelkipásztorkodás eszközeivel, mint például a rendszeres prédikáció vagy a nagypénteki szentsír és az úrnapi körmenet. Az udvarhelyi székelyek között az új típusú lelkipásztorkodás nem maradt hatás nélkül: a protestánsok közül jónéhányan áttértek, míg a katolikusok hitélete fellendült. Az udvarhelyi alapítás egyik legfontosabb célja a székely ifjúság taníttatásának megoldása volt. 1652 végén P. Bucsfányi György érkezett segítségül a szomszédos szentléleki plébániára, aki elsősorban a vidék pasztorációjában segített. A paphiány következtében érthető módon rögtön szóba került, hogy Sámbár legyen a szék főesperese. A tisztség elvállalása mind a katolikus reform meggyökereztetése, mind a jezsuita rendhez való tartozás eltitkolása szempontjából kívánatos lett volna.

Az erdélyi jezsuita misszió biztató kezdeteit azonban az 1652–53-as évek egyházpolitikai eseményei derékba törték. Míg Bethlen Gábor toleráns valláspolitikájának és széles látókörű művelődéspolitikájának jegyében támogatta, I. Rákóczi György a Habsburg császárra és a magyarországi protestánsokra való tekintettel pedig megtúrta Erdélyben a jezsuita rendet, II. Rákóczi György 1652-ben kiutasította őket Erdélyből. Miután a törvényt az országgyűlés megerősítette (1653. január 15.), a jezsuiták közül a legismertebbeknek távozniuk kellett. Sámbár 1653. december 16-án kapott kinevezést az udvarhelyi plébániára, amellyel azonban már semmit sem tudott kezdeni, hamarosan elhagyta Erdélyt.

A székely misszió első korszaka Sámbár távozásával véget ért. Az első évek küzdelmei azonban nem voltak hiábavalóak. A megújuló hitélet és a biztatóan induló iskola nem roppantak meg helyrehozhatatlanul 1653-ban. A szentléleki plébánián már 1652 óta ott működött csendben az utánpótlás, Bucsfányi György, aki az 1653–54-es évek viharai után a megkezdett munkát ott tudta folytatni, ahol az előd, Sámbár Mátyás abbahagyta. (MOLNÁR, 1994, 84. o.)

Sámbár távozása után tehát az udvarhelyi katolikusokat szentléleki plébánosként Bucsfányi György látta el, akit aztán 1655 tavaszán az udvarhelyiek plébánosukká fogadtak. Bucsfányi első gondja volt a templom és a plébánia körüli dolgok rendbetétele. Sámbárhoz hasonlóan szívén viselte az iskola ügyét, rögtön érkezése után Kolozsvárról egy magistert hívatott, és az iskola megnyitásának hírére szép számmal érkeztek a tanulni vágyó székely fiúk Udvarhelyre. Az első évben elért eredmények megmutatták, hogy Sámbár öröksége jó kezekbe került.

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a jezsuita misszió pasztorációs és oktató-nevelő tevékenysége a 17. század közepén voltaképpen a székelyföldi barokk megalapozója is volt. A tridentinumi lelkipásztorkodás alapelveinek megfelelően a jezsuita Bucsfányi a rendszeres szentségi életre, prédikációkra és katekézisre helyezte a hangsúlyt. Adventben és nagyböjtben a környék falvaiban és udvarházaiban gyóntatott. Az ünnepeket a helyi lehetőségekhez mérten barokk pompával ülték meg, s mindig tartottak ilyenkor magyar nyelvű szavalatokat. Nagypénteken Krisztus szenvedéséről játszottak az iskolások színdarabot, vízkeresztkor katolikus szokás szerint énekeltek és szavaltak, utána pedig a pap megáldotta a házakat (katolikusokét és protestánsokét egyaránt). Lövétére pünkösdkor, Szentlélekre pünkösöd utáni kedden és úrnapiján vezettek búcsújáró körmeneteket. Ez utóbbi különösen is fontos ünnepe volt a környéknek, a katolikusok mellett állítólag olykor hétszáz protestáns is részt vett rajta. Igen sok protestáns asszony jött el a búcsúra fogadalmát beváltani. A hitélet elmélyítését és a más felekezetűek óvatos térítését szolgálták a katolikus gyászbeszédok, a jubileumi búcsú kihirdetések, illetve a különféle gyógyulások és exorcizmusok is. Ezek hatására 16 unitárius és 42 református tért meg, köztük Bethlen Ferenc leánya,

Bethlen Borbála is. (MOLNÁR, 1994, 85. o.)

Ha a rendelkezésünkre álló források kötelező toposzaitól és retorikájától megpróbálunk elvonatkoztatni, tagadhatatlan, hogy az udvarhelyszéki, protestáns környezetben élő falusi katolikus népesség a korszak legmodernebbnek számító, tömeglélektanra építő jezsuita lelkipásztorkodásának hatása alól nem vonhatta ki magát. A mérőben máshoz szokott parasztnak és nemeseknek, katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt, a barokk vallásosság megjelenése a Székelyföld falvaiban és városkáiban valami minőségileg újat jelentett: a társadalom döbbenete az tehát, ami a sorok között bujkál. (MOLNÁR, 1994)

Talán az sem véletlen, hogy a jezsuiták által alapított – ugyan patrónus nélkül működő, ám a szegényebb ifjaknak ingyenes ellátást biztosító konviktust fenntartó – kisgimnáziumba több protestáns nemes és szász lutheránus prédikátor adta be fiát. A helyi protestáns közvélemény ugyanis a katolikus iskolát többre tartotta a saját tanintézményeinél, mondván, hogy amott az ifjak a tudományok mellett az illendő viselkedést is megtanulják, ezért a főurak szívesen fogadják őket udvaraikba. A beszámolóknak ezeket a gondolatait sok hasonló korabeli megnyilvánulás támasztja alá. A katolikus (tehát főleg jezsuita) iskolák egységes tanrendszerükkel egész Európában azonos, tehát konvertálható műveltséganyagot és viselkedéskultúrát közvetítettek diákjaiknak, eltérően a helyi viszonyoktól erősen függő protestáns kollégiumoktól, amelyek igen különböző színvonalúak és tanrendűek lehettek. (MÉSZÁROS 1981, 244–251. o.) 1657 januárjától kezdve az udvarhelyi misszió az egész fejedelemség tragikus sorsában kénytelen volt osztozni. Rákóczi Lengyelországot pusztító seregében igen sok udvarhelyi katolikus harcolt, akiknek jórésze soha sem tért vissza. A katolikusok a hadjáratot elsősorban vallásuk elleni támadásnak élték meg, a fejedelem döntéséért pedig a felbujtó protestáns prédikátorokat tették felelőssé. A lengyel hadjárat okai ugyan nem egyszerűsíthetőek le csupán a vallási tényezőre, ez azonban – tudati szinten mindenképpen – jelentős szerepet játszott. A veregés hírére a lengyel-tatár támadástól való félelem miatt Bucsányi a templom és a plébánia értékeit Segesvárra vitte át és augusztus elején feloszlatta az iskolát. Udvarhely végülis elkerülte a tatár pusztítást:

augusztus végén a fogarasi vár nehéz ostroma miatt menekült meg a lerombolástól, szeptember 20-án pedig a tatár seregek kivonultak Erdélyből, az udvarhelyiek másfél hónapos blokádja megszűnt. 1659 júliusáig ismét működött az iskola, ám akkor az újabb zavarok miatt megszűnt. Az 1661-es székelyföldi tatárbetöréskor az udvarhelyi templom, iskola és plébániaház is leégett, s ebben az évben a pestisesek szolgálata közben meghalt meg Bucsányi György is. De ahogy az első misszionárius, Sámbar munkája nem volt hiábavaló, úgy az övé sem volt az. Már 1659 augusztusában megjelent az az új páter – Gyergyai Benedek –, aki Bucsányi halála után, annak megkezdett művét folytatta. (MOLNÁR, 1994)

A jezsuiták az udvarhelyi katolikus népnek 1650-ben tett ígéretüket nem feledték: a legnehezebb körülmények között is küldték az utánpótlást a lelkipásztori gondozásra vágyó székelység és a tudásra szomjazó székely fiatalság közé. Az udvarhelyi misszió, majd rendház gimnáziumával a rend feloszlataáig, s azután is a székely művelődés egyik fellegvára maradt, és az 1773-as feloszlataás után is a jezsuita hagyományra építve működött, s működik az iskola mind a mai napig. A jezsuiták jelenléte mély nyomot hagyott magán a városon is: a plébániatemplomon jelentős átalakításokat végeztek, Xavéri Szent Ferencnek szentelt oldalkápolnát emeltek, a nyugati homlokzat elé kőtornyot építettek, amelyet a 17–18. században igen kedvelt négy fiatoronnyal díszítettek. A templombelsőben is jelentős átalakításokat végeztek, nekik köszönhetőek a 18. században említett oltárok, szószék, gyóntatószék és karzat, valamint a hajó kazettás mennyezete. (ENTZ, 1943)

Ami Udvarhelyszék katolikus lakosságának számárányát és térbeli elhelyezkedését illeti, a 19. század közepéig az azt megelőző kétszáz évhez képest nem történt benne lényeges változás. Az 1850 és 1900 közötti időszakra vonatkozóan is csupán apróbb változásoknak lehetünk tanúi. Az egyik ilyen, hogy Székelyudvarhelyen 1900-ra jelentős mértékben megnőtt a magukat unitáriusnak vallók száma, ugyanakkor Korondon az unitáriusok arányának csökkenése és a római katolikusok számbeli növekedése volt tapasztalható. 50 év alatt a korábbi unitárius többségű falvak megerősödtek. Egy-két kivételtől eltekintve ugyanez mondható el a már 1850-ben is református többségű települések esetében. Ahol vi-

szont a reformátusok aránya csökkent, ott ez általában a római katolikusok előnyére történt. A Székelyudvarhelytől északra fekvő falvakban a többségi római katolikusok mellett ekkorra megjelent, ugyan kis számban, a reformátusság is (pl. Székelybetlenfalván, Kadicsfalván, Fenyéden és Szentléleken). A római katolikus felekezet abszolút többsége, sok esetben homogén jellege megmaradt a Székelyudvarhelytől északra, északkeletre és keletre elterülő településcsoporton. Ugyancsak megőrizte római katolikus többségét a szék nyugati csücskében elhelyezkedő Székelyvécke, Székelyszállás, Csöb, Bordos és Szentdemeter. (MAGYAR, 2015)

A meglévő adatok alapján az is megállapítható, hogy a geopolitikai és országhatár változások dacára 1900-tól 1941-ig is csak keveset változott Udvarhelyszék felekezeti megoszlása. Megőrizte meghatározó jellegét a szék területén a korábbiakban is legjelentősebb három vallás, a római katolikus, a református és az unitárius. Tovább csökkent az ortodox felekezetűek aránya, leginkább a szék délkeleti részében lévő falvakban, ahol tovább erősödtek a reformátusok. A görög katolikus vallás már alig jelenik meg az 1941-es felekezeti térképen. Az 1900-ban még jelentős, jól látható arányban görög katolikus lakosságú Homoródalmás és a vele szomszédos falvak szinte teljesen elvesztették görög katolikus lakosságukat. Ugyanez történt Bözödújfalun és Küsmödon is. A legtöbb görög katolikust (170-et) Székelyudvarhelyen írták össze. (MAGYAR, 2015)

Összegzés

Székelyföldön a vallási diverzitás és az egy tömbben élés különös módon kiegészítik egymást, és meghatározó tényezői a közösség fennmaradásának. A nyugati kereszténységből kiágazó különböző vallási irányzatok évszázadok óta békésen léteznek és megférnek egymás mellett, így ennek a sokszínűségnek a megtartása és ápolása kulcsfontosságú lehet a székelység fennmaradásában. Ebben kiemelt szerepet kell kapnia a római katolikus egyháznak, amely a legrégebb bevett felekezet Székelyföldön, és amely az elmúlt évszázadok alatt talán a legfontosabb formálója volt a székelység identitásának. Tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a székelység „másféle eredet-tudata” hogyan épült be a

kollektív tudatba, s ez miként keveredett a katolikus vallás által behozott elemekkel (pl. csíksomlyói búcsú, Napbaöltözött Asszony, szent királyok kultusza stb.). Rámutattunk arra is, hogy a katolikus vallás több helyen is fennmaradt dominanciájának a hátterében a székelység viszonylagosan zárt, egyben erősen hagyománytisztelő életmódja mellett olyan tényezők is közrejátszottak, mint a szerzetesrendek (főként a ferencesek és a jezsuiták) sikeres pasztorációs munkája vagy az a tény, hogy a székely nemesség zömében megmaradt katolikusnak. Meglátásunk szerint azonban a székelyföldi katolikus dominancia hátterében leginkább a földrajzi környezet által való meghatározottság áll. (Különösen igaz ez „Csíksországra” és a székelyföldi „Szentföldre”) Tanulmányunkban elején megfogalmazott állításunk, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre, a történeti vizsgálatok alapján igaznak bizonyult. Megállapíthattuk, hogy egyrészt a Székelyföld földrajzi adottságai hatással voltak (és vannak) az itt élők transzcendens életére, másrészt a székelyföldi katolikus lakosság szakrális térhasználata is nyomot hagyott a tájon.

Irodalom

- Ambrus Tünde (2012). *Székely falutízesek*. Csíkszereda: Pallas-Akadémiai
- Apor Péter (1978). *Metamorphosis Transilvaniae*. Bukarest.
- Balogh Judit (2017). Reformáció a Székelyföldön. *Egyháztörténeti Szemle*, 18 (3), pp. 30–41.
- Benedek Fidél (2000). *Csíksomlyó*. Kolozsvár: Szent Bonaventura (új sorozat 22.).
- Benedek Fidél (2005). *Ferences kolostorok*. Csíkszereda: Pallas-Akadémiai.
- Bereczki Silvia (2005). A II. vatikáni zsinat hatásai az erdélyi római katolikus egyház életére. *Doktori értekezés*. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kar.
- Biró A. Zoltán (kutatásvezető) (1998). *Világiak – Nők – Fiatalok*. Aufruch projekt. *Kézirat*. Románia.
- Bochkor Mihály (1911). *Az erdélyi katolikus autonómia*. Kolozsvár.
- Boga Alajos (1923). *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus múltja és jelene*. Kolozsvár.
- Boros Fortunát (1927). *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár: Szent Bonaventura.

- Botár István (2009). Csík a X–XIV. században. In Hermann Gusztáv Mihály, P. Buzogány Árpád (szerk.), *Csíki olvasókönyv*. Csíkszereda: Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal.
- Bözödi György (1939). *Székely bánja*. Budapest: Mefhos Könyvkiadó. <http://www.mek.oszk.hu/08000/08075/08075.pdf>
- Daczó Katalin (2019). Csíksomlyó az ő Nagyasszonyával. In *Hargita Népe*, 2019. június 7. <https://hargitanep.ro/csiksomlyo-az-o-nagyasszonyaval>
- Darvas-Kozma József (2011). A csíksomlyói pünkösdi búcsú eredettörténete. Csíkszereda.
- Egyed Ákos (2006). *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda: Pallas–Akadémiai.
- Endes Miklós (1935). *Erdély három nemzete és négy valása autonómiájának története*. Budapest: magánkiadás.
- Endes Miklós (1994). *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík Megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Entz Géza (1943). A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom. In Roska Márton (szerk.), *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából*, III/ 1, pp. 99–112.
- EOE 1875–1898 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, I–XXI. Szilágyi Sándor (szerk.) Budapest.
- Fejes Ildikó (2014). A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban. *Doktori értekezés*. Csíkszereda–Piliscsaba. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2015.001
- Hermann Gusztáv Mihály (2003). *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Hermann Gusztáv Mihály (2004). *Székely történeti kistűkör 1848-ig*. Székelyudvarhely: Litera Könyvkiadó.
- Imreh István (1973). *A rendtartó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Imreh István (1983). *A törvényhozó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Jakab Elek és Szádeczky Lajos (1901). *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Budapest: Athenaeum.
- Jakó Zsigmond (1979). Négy évszázad a művelődés szolgálatában. *Korunk*, 38 (7–8), pp. 545–555.
- Kósa László (1998). *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest: Planétás.
- Lestyán Ferenc (2003). *Erdélyi Szibéria*. Gyulafehérvár: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség.
- Magyar Milán János: Adalékok Udvarhelyszék etnikai és vallásföldrajzához. *Szakedolgozat*. Miskolc.
- Marton József és Jakabffy Tamás (1999). *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár: Gloria Könyvkiadó.
- Mészáros István (1981). *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Miklós József (2004). *Csíki lexikon*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Mohay Tamás (2006). *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Budapest: L'Harmattan.
- Molnár Antal (1994). Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 6 (3–4), 71–89.
- Molnár Antal (2009). *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest: L'Harmattan.
- Nyarádi Zsolt (2013). Katolikusok a 17–18. századi Székelyudvarhelyen. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 25 (3–4), pp. 53–76.
- Orbán Balázs (1868). *A Székelyföldreírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból. I. Udvarhelyszék*. Pest.
- Pál-Antal Sándor (2000). *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- Pokoly József (1904). *Az erdélyi református egyház története*, II. Budapest.
- Ravasz László: A székely lélek. *Erdélyi Helikon*, 1932 (1), pp. 25–30. Elérés: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf1227.pdf
- Székely László (1995). *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.
- Pozsony Ferenc (2009). A perkői búcsú néprajzi vonatkozásai. In Borcsa János (szerk.), *Kézdiszentléleki Breviárium* (pp. 372–373). Kézdivásárhely: Ambrózia.
- 3szek.ro 2021. Szekeres Attila: *A csíksomlyói búcsú legendája*, május 21. elérés: <https://www.3szek.ro/load/cikk/141563/a-csiksomlyoi-bucsu-legendaja>
- Szőcs János (2009). A csíki história határkövei (a kezdetektől 1848-ig). In Hermann Gusztáv Mihály, P. Buzogány Árpád (szerk.), *Csíki olvasókönyv* (pp. 52–68). Csíkszereda: Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal.
- Szőcs Lóránt (2012). *1848 nyomán váltak a székelyek a*

magyar nemzet részévé. Interjú Pál Antal Sándor törté-
nésszel. Elérés:[http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/
a48-nyoman-valtak-a-szekelyek-a-magyar-nemzet-reszeve](http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/a48-nyoman-valtak-a-szekelyek-a-magyar-nemzet-reszeve)

T. Székely László (1982). A háromszéki Szentföld. *Vigilia*,
1982 (12), pp. 893–898.

Tánczos Vilmos (2010). Csíksomlyó spiritualitásának né-
hány összetevője. *Keresztény Szó*, 11 (12), pp. 1–5.

Tánczos Vilmos (1993). Közel a földhöz, „az éghez, a
csillagokhoz”. In Hajdú Farkas-Zoltán (szerk.), *Csíki kaláka*
(pp. 3–14). Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.

Tomka Miklós (2005). *Legvallásosabb ország? Vallásos-
ság Szatmárban, Erdélyben, Romániában*. Budapest–Pilis-
csaba: PPKE BTK Szociológiai Intézet.

Tóth István György (1998). Az első székelyföldi katolikus

népszámlálás. *Történelmi Szemle*, 40 (1–2), pp. 61–85.

Vargáné Balogh Judit (2001). A székely nemesség és a
vallási hovatartozás kérdése a 17. században. *Egyháztör-
téneti Szemle*, 2001 (2), pp. 87–92.

Venczel József (1980). *Az önismeret útján*. Bukarest: Kri-
terion Könyvkiadó.

Veszely Károly (1860). *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*.
Kolozsvár.

Vöö Gabriella (1983). Bevezető. In Vöö Gabriella (szerk.),
Kilenc kéve hány kalangya? Anekdoták a székelyekről. Buka-
rest: Kriterion Könyvkiadó.

Zoványi Jenő (1922). *A reformáció Magyarországon 1565-
ig*. Budapest: Állami Könyvterjesztő Vállalat (Reprint 1986).

CSIPAK ALISZ – RITTER KRISZTIÁN

A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek szemszögéből

1. Bevezetés

Az emberek azon óhaja, hogy számukra minél kedvezőbb környezetben, településen éljenek, azóta létezik, amióta kialakultak az első falvak és városok. A fejlődés esetenként spontán módon történik, de legtöbbször előre meghatározott rövid-, közép- illetve hosszútávú tervezés és stratégiák eredményeként. *„A településfejlesztés olyan döntések és tevékenységek együttese, amelyek közvetlenül irányulnak egy adott település gazdasága és társadalma térbeli szerkezetének megváltoztatására, meghatározott, a helyi közösség életfeltételeinek javítását szolgáló fejlesztési célok megvalósítása érdekében”* (RECHNITZER, 2007, 235.o.).

A településfejlesztés feladata a lakosok életminőségének javítása, a környezetbiztonságának erősítése, a települési erőforrásokra építő, fenntarthatóságukat biztosító, fejlesztési irányok és célok meghatározása, valamint e célokhoz rövid és hosszútávú programok, és eszközök definiálása. Az integrált településfejlesztési stratégia helyi adottságokra alapozó fejlesztési célokat, jövőképet alakít ki, javaslatokat fogalmaz meg a gazdaság, a környezet, az infrastruktúra, és nem utolsósorban a társadalom fejlesztésére és a helyi adottságok hasznosítására.

Akkor válhat sikeressé egy koncepció, ha az érintetteket bevonják a tervezésbe. Amikor a település lakossága magáénak érzi a megalkotott jövőképet, tevékenyen hozzájárul annak eléréséhez. A koncepciót időnként felül kell vizsgálni, változtatásokat kell végezni rajta, vagy kiegészíteni őket a változó gazdasági, társadalmi, politikai viszonyokhoz új trendekhez igazodva (SIKOS et al., 2013).

Vajdaságban a települések fejlesztése és fejlődése elmaradt az európai országokhoz viszonyítva. A térségben nem fektettek nagy hangsúlyt a településfejlesztésre. Jól jelzi ezt, hogy a Vajdasági Fejlesztési Alap csak 2013-ban jött létre. Célja a régió felzárkóztatása mezőgazdasági, gazdasági szempontból. Ebből az alapból biztosítanak eszközöket a gazdaság, a mezőgazdaság és a települések fejlesztésére is. A tartományi támogatások mellett a települések igyekeznek helyi erőforrásokból és az Unió által nyújtott eszközökből megvalósítani a céljaikat, melyekkel összességében az egész térség fejlődéséhez hozzájárulnak.

Itt kell kiemelni, hogy a településfejlesztéshez szorosan kapcsolódó fogalom a területfejlesztés. A területfejlesztés első megközelítésben régiókra, nagyobb, összetettebb térségekre vonatkozik, és jelentősebb pénzeszközök állnak rendelkezésre a

megvalósításhoz. Amikor valamilyen beruházásról döntenek, mindig figyelembe veszik a területhez tartozó településeken folyó, aktuális és tervezett fejlesztéseket, és az adott környezeti feltételek közé ágyazzák azokat. Ez véleményünk szerint fordítva is igaz: amikor egy településen az önkormányzat meghatározza a településfejlesztési prioritásokat, figyelembe kell vegye az adott régió/térség fejlesztési terveit, endogén erőforrásait is. Különösen igaz ez a turisztikai desztinációk kialakításakor.

Ez azért is fontos, mert a globális gazdasági helyzet kiszolgáltatottá teszi a településeket. Az exogén forrásokra épülő fejlesztések miatt a települések elveszítik önállóságukat. Ward és szerzőtársai (2005) alapján azonban az exogén fejlesztéseket felváltotta az endogén fejlesztési modell. Az endogén településfejlesztés azt jelenti, hogy a térség vagy település kihasználja saját erőforrásait, és azok mozgósításával próbál meg versenyképes településsé válni. A Rechnitzer (1993) által leírt endogén források a következők: tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon), a munkaerő rátermettsége, az infrastruktúra fejlettsége, a földrajzi helyzet, a környezeti állapot, a piaci kapcsolatok (keresleti tényezők), a szociokulturális adottságok, valamint a döntési-intézményi és hatalmi rendszer. Mindezek mellett *„az endogén fejlesztési stratégia a saját erőforrások, a helyi érdekek, helyi döntések mentén való optimális felhasználására szerveződik, ami ugyanakkor lehetőséget ad a felsőbb szintű tervek, programok lehetőségeinek a kihasználására is”* (PÁSZTI-TÓTH, 2014, 152. o.).

Az endogén fejlesztés alap gondolata az, hogy a helyi problémákat a helyi emberek ismerik legjobban, és helyben tudják leghatékonyabban megoldani azokat. A fejlesztések megalapozásához elengedhetetlenek az endogén erőforrások a helyi értékek, azon tényezők összessége, amelyek az adott települést különlegessé teszik, és potenciálisan gazdasági előnyt biztosíthatnak számára a versenyképesség növelésében (PÁSZTI-TÓTH, 2014).

Ezek a gondolatok már átvezetnek a településmarketing és a településimázs fogalmához. Cikkünkben először ezeket a fogalmakat, és az azokhoz kapcsolódó legfontosabb megállapításokat tekintjük át. Ezután ismertetjük a témában készült primer kutatásunk legfontosabb eredményeit.

2. Terület/település marketing és település imázs

A nemzetközi marketing tudomány már évtizedek óta ismeri a *településmarketing* fogalmát. Először Ashworth és Voogd (1997) tekintette a település árucikknek. Magyarországon először Piskóti István és munkatársai dolgozták fel a település marketing kérdéseit a helyi viszonyokra is kivetítve (PISKÓTI et al., 2002).

A *településmarketing* fő feladata a térérték pozitív formálása, a versenyképesség növelése. *„Tágabb értelemben a területi verseny egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik, és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikán keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon”* (LENGYEL és RECHNITZER, 2000, 155. o.). Míg a vállalati versenyképesség mikroökonómiai szintű, addig a makroökonómiai versenyképesség egy tágabb területre, régióra vonatkozó versenyképesség. Számos társadalmi, gazdasági tényező befolyásolja nem csak külön-külön, hanem egymással kölcsönhatásban (LENGYEL, 2006). Az *üzleti marketing* lehet termékorientált vagy fogyasztóorientált. A településmarketing e kettő kombinációja: a termékválaszték (területi termék) adott, tehát ebben az esetben termékorientált, de ugyanakkor a fogyasztó igényeire is odafigyel, és nagymértékű az innovációs hajlandóság, ami a fogyasztóorientált marketing ismérve. A profit nem annyira kritikus faktor, mert nem csak pénzben mérhető; figyelembe kell venni a közösségépítő, közösségformáló hatását is. A területmarketing kialakulásának kiindulópontja az a tény, hogy a térérték, ezzel együtt a versenyképességi pozíció tudatosan befolyásolható (KOZMA, 2002).

A *területi marketing* tehát olyan közösségi típusú marketing, amelyben nem csak anyagi szempontok érvényesülnek. Tevékenységi területei a termékfejlesztés, a támogatói kör vonzása, a gazdasági szereplők, nonprofit szervezetek, civil szereplők összefogása és az identitásformálás. A célja a területi versenyképesség javítása, egy összetett szolgáltatási- és árucsomag kialakításával. Ez a kínálati mix. A területi termék konkrét célcsoportnak szól,

komplex, abból építhető fel, ami helyben van, területspecifikus, nem túl rugalmas. A termék kialakításában legfontosabb a termék, de fontos az arculat is és annak formálása. A területi termék és eladhatósága függ a tér környezetétől, a helyzetétől is (NAGYNÉ MOLNÁR, 2013).

A *területi termék* megvalósításához egyszerre kell kialakítani a kínálati mixet és a kommunikációs mixet. A kínálati mix a termék és szolgáltatási csomag összessége, a kommunikációs mix a piacra jutásának kommunikációs módszere. A kínálati mix kialakításának első lépése a tér lehatárolása. Ezt követi az erőforrás-felmérés leltárkészítés, a statisztikai adatok, dokumentumok vizsgálata, interjúk, kérdőíves felmérés és személyes megfigyelés alapján. Az értékleltár összeállításakor különböző szempontokat vizsgálunk: a környezeti és táji adottságokat, a humán erőforrásokat, a közlekedési adottságokat, a történeti örökség értékeit, a primer, szekunder, terciér és a turisztikai szektor adottságait, az infrastrukturális feltételeket, a társadalmi viszonyokat, a civil szervezetek, kultúra, sport lehetőségeit, a helyi politikai viszonyokat. Mindezek pozitív és negatív jellemzőit definiálni kell. Következő lépésként ki kell jelölni a funkcionális kompetenciákat, azaz súlyozzuk a pozitív tulajdonságokat hatékonyság szerint. Ezt követi az értékek szétválasztása az alapján, hogy lokális vagy tágabb területi értéknek tekinthető. Meg kell vizsgálni azt is, hogy ezek az erőforrások eleve adottak, készen vannak vagy olyan értékek, amelyek fejlesztésre szorulnak (PISKÓTI, 2012). A *kommunikációs mix* célja a pozicionálás, amely során a terméket egy adott piaci szegmens számára definiálja; célja, hogy a kínálati mix ismertté váljon a fogyasztók számára, megjegyezzék azt, meg tudják különböztetni más termékektől. A kommunikációs mix feladata az adó és vevő közötti üzenetközvetítés, információáramlás biztosítása, a területi termék márkájának és pozitív arculatának kialakítása, és a bizalom kiépítése (NAGYNÉ MOLNÁR, 2013).

Az *imázsépítés* a sikeres térségmarketing egyik ismérve. A település imázsának nevezzük mindazon gondolatok, felfogások, érzelmek, ismeretek, benyomások összességét, ami kialakul az egyének és csoportok fejében az adott településsel kapcsolatban. Fontos megjegyezni, hogy az imázs szubjektív és bizonyos fokig leegyszerűsített. Az imázsépítés történhet eltérő idősíkon: múltimázs (történelmi

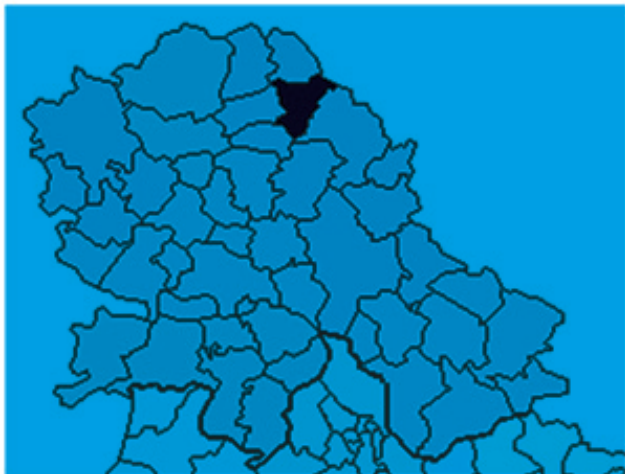
örökségre alapozva), jelenimázs és jövőimázs. Az imázs helyhez kötődése szerint megkülönböztethetünk saját imázst, amit a helyben élő vagy dolgozó emberek alkotnak, és idegen imázst, amit az idegenek alkotnak a településről. Az imázs kialakulhat spontán módon, de megalkotható tudatos, irányított módon is. Az imázsépítés részterületei a gazdasági, környezeti, kulturális és társadalmi imázs (NAGYNÉ MOLNÁR, 2013).

Az imázsépítés egyik alapvető csatornája (és persze egyben indikátora is) a turizmus, melyben a helyi értékeknek rendkívüli szerepe van. Az endogén elmélet szerint ezek a fejlesztések akkor lehetnek eredményesek, ha egyértelműen az adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoznak (KULCSÁR, 2017). Ezen fejlesztések alapjait jelenthetik a helyben előállított, az adott térségre jellemző termékek. Belletti és társai munkája (2003) alapján a helyi termékek kapcsolódását egy adott térség fejlesztéséhez az biztosítja, hogy ezen termékeket az előállítási helyszínükkel való szoros kötődés teszi igazán egyedivé, ami a keresletüket is nagymértékben befolyásolja. Így az érintett vidéki területeknek egyfajta potenciális erőforrásként kell tekinteniük ezekre a termékekre. A települési, tájegységi, megyei és ágazati értéktárba sorolt elemek sajátos, egyedi, endogén, és nemzetközi szinten értelmezhető erőforrásként való értelmezését már korábbi kutatások megerősítették (l. pl. Ritter, 2013). Tózsza és Zatori (2013) is megállapítják, hogy fontos a helyi értéktár turisztikai termékbe való integrálása, ugyanis olyan értékeket és egyben turisztikai erőforrásokat, vonzerőt vagy vonzerő-elemet jelentenek, amelyekre alapozva egyedi, autentikus, újdonságértékkel rendelkező, megkülönböztethető desztinációs termékek hozhatóak létre. Ugyanakkor ezek önmagukban nem sikertényezők. Megfelelőképpen kommunikálni is kell a fogyasztók irányába. Az információszolgáltatás kulcsfontosságú tényező az egyedi érték megtalálásában, valamint a helyi értéktár turizmus általi népszerűsítésében egyaránt (TÓZSA és ZATORI, 2013). Fentiekből kiindulva, a témához kapcsolódó primerkutatásunk fő célja Csóka településfejlesztési lehetőségeinek vizsgálata volt a helyi értékek szempontjából. Mindezek során a helyi értékek és a településfejlesztés kapcsolatát elemeztük, koncentrálna a turizmus lehetséges szerepére.

3. Anyag és módszer

Csóka község a Délvidék Észak-Bánsági területén helyezkedik el, a valamikori Torontál vármegyében, az Alföld termékeny rónáin, a Tisza bal partján. Újvidéktől 100 km-re északra, Temesvártól 170 km-re keletre, Szegedtől 60 km-re délre fekszik (1. ábra). A község keleti része határos Romániával. Csóka községhez hét település tartozik: Tiszaszentmiklós, Padé, Szanád, Hódegyháza, Feketető, Egyházaskér és Bánát Monostor. A település lakossága a 2011-es népszámlálás alapján 4028 fő. Etnikai összetételét tekintve kétnemzetiségű, a lakosság összetétele a következő: magyar 57,42% szerb 32,73%, és 9,85% egyéb (romák, lengyelek, románok, szlovákok, jugoszlávok). Bánát Csóka egyetlen települése, ahol a magyarok vannak többségben. Ugyanakkor az elvándorlás folyamatos, nemcsak a fiatalok körében, hanem a 30-40 éves családos emberek körében is. A lakosság öregszik és fogy.

1. ábra: Csóka elhelyezkedése a Vajdaságban

Forrás: Csóka önkormányzat honlapja,
<https://www.coka.rs/copy-2-of-new-page-3>

Csóka „virágkora” a hetvenes-nyolcvanas évekre tehető. Minden területre kiterjedő termelő- és feldolgozóüzemek működtek itt. A fő húzóerőt a húsfeldolgozó-gyár jelentette, amely 2001-ben, a privatizáció után rövidesen csődöt jelentett. Néhány sikertelen „újraélesztési” próbálkozás után a vállalkozók végleg lemondtak róla, és az üres komplexum mementóként terpeszkedik a városka központjában. Az akkor elkezdődő gazdasági recesszió ma is tart.

Csóka gazdasága manapság nagyon fejletlen, nagy a munkanélküliség. A lakosság meghatározó része mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozik. Míg a hetvenes-nyolcvanas években virágzott, minden területre kiterjedő termelő- és feldolgozóüzemek működtek (mezőgazdasági szövetkezet állattenyésztési részleggel, húsfeldolgozó-üzem, öntöde, borászat, gyógynövényfeldolgozó-üzem), a délszláv háború és az azt követő válságos évek ezeket teljesen leépítették. Ma ezek közül csak néhány nagyobb, magán kézbe került vállalat maradt fent: az öntöde, a gyógynövényfeldolgozó-üzem és a borászat. Kiskereskedelmi egységek megfelelő számban és eloszlásban megtalálhatóak a városban. A szolgáltatást végző vállalkozások családi vállalkozásként működnek, úgymint vendéglátóipari egység, fodrászat, könyvelőiroda, gumijavító, temetkezési vállalkozás, optikus, kőműves, fuvarozó (LOKALNA STRATEGIJA, 2007).

Csóka jó kapcsolatokat tart fenn a szomszédos településekkel. A lakosság jelentős részének Zentán illetve Adán van a munkahelye. A gyálai határátkelő közelsége lehetővé teszi az anyaországi testvérvárosokkal – Bordány, Tiszasziget és Decs – való könnyed együttműködést.

A település helyzetének bemutatásához a téma szempontjából fontos a települési értéktár bemutatása is. „A települési értéktár a település területén fellelhető nemzeti értékeket tartalmazó gyűjtemény, a település szempontjából meghatározó jelentőségű, a településhez való tartozást kifejező egyedi szellemi termék, tárgy, kulturális alkotás, hagyomány, jelkép, természeti érték és így tovább, amelyet a Települési Értéktár Bizottság annak minősít” (VAJDASÁGI MAGYAR ÉRTÉKTÁR, 2022, 1. o.). A települési értékeket az adott település lakói ismerik a legjobban. A helyi kincsek lehetnek később, ha arra érdemesek, tájegységi, vajdasági magyar és kiemelt nemzeti értékek, esetleg hungarikumok is. 2020 januárjában megalakult a Csókai Települési Értéktár Bizottság. A következő helyi értékek kerültek az értéktárba:

- A Marczibányi-Léderer kastély és park,
- Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület Szék-háza,
- Szentháromság római katolikus templom,
- Móra Ferenc mellszobra az egykori plébánia helyén,

- Kremenyák ásatási helyszín,
- Emlékkeresztek,
- Szent Anna kultusz,
- Terjáni temető és harangláb,
- Borpince,
- Cs. Simon István, Fehér Kálmán és Vrábel János életműve,
- Katona banda,
- Rakétás Mikulás,
- Temesközi birkapaprikás vagy pörkölt (TÓTH, 2020).

A Települési Értéktárba eddig magyar vonatkozású elemek kerültek, hiszen a hungarikumok (amik a példát/ötletet adták) kifejezetten a magyarságra jellemző tulajdonságokat kell, hogy képviseljenek. Véleményünk szerint ki kellene alakítani egy párhuzamos értéktárat a szerb értékek részére is, amellyel teljessé lehetne tenni a település említésre méltó elemeit. Ezt azért is tartjuk fontosnak, mert a fejlesztések sikeres kimeneteléhez nagyban hozzájárul az emberek hozzáállása. Ha magukénak érzik a feladatot, kedvezőbb a kimenetel. Ezen felül a multikulturális közeg legyen előny, és ne hátrány. A gazdaságfejlesztési támogatások elérhetősége is kedvezőbb, ha több nemzet vesz részt a projektumban.

Ehhez járul, hogy a település eddigi fejlesztési tervei csak érintőlegesen foglalkoztak a helyi értékek dinamizálásával, a turisztikai lehetőségekkel, miközben ez a világgazdaság egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata volt a covid19-járvány előtt. Viszont utóbbinak is köszönhetően, napjainkra egyre nagyobb az igény a vidéki turizmusra.

Fentiekből kiindulva a szakirodalom, valamint a tendenciák fényében, az itt bemutatott kutatásunk elsődleges célja volt feltárni a településen belüli vonzerőket, a helyi sajátosságokat, értékeket nemzetiségtől függetlenül. Másodsorban pedig meghatározni, hogyan lehet ezeket az értékeket beépíteni a település fejlesztésébe, kiemelten a turizmusba megfelelő marketing és településarculat kialakításával.

A kutatás elején a következő hipotéziseket állítottuk fel a szakirodalom, valamint az eddigi települési tapasztalatok alapján:

- H1. Csóka lakossága ismeri saját és a másik nemzetiség értékeit.

- H2. Csóka képes beintegrálódni a vajdasági térség fejlődésébe, vidéki turizmusába, kihasználva a helyi értékeket.

Vizsgálataink során primer és szekunder módszereket alkalmaztunk. A szekunder kutatást a szakirodalom feldolgozása, a település adatainak gyűjtése és elemzése, valamint Csóka és a környező települések fejlesztési dokumentumainak vizsgálata jelentette.

A primerkutatás a településen zajlott, kvalitatív (mélyinterjú) és kvantitatív (kérdőíves) módon. Specifikus célként először szeretnénk volna felmérni, hogy a teljes helyi lakosság ismeri-e saját erőforrásait, értéknek tartja-e őket. Ez azért fontos, mert akkor működhet jól a helyi gazdaságfejlesztés, ha a gazdaság szereplői minden szinten részt vesznek benne, illetve nemcsak az önkormányzati dolgozók és az egyes gazdasági szereplők, vállalatok, hanem a civil szervezetek és a lakosság is.

Internetes és papír alapú kérdőívet is készítettünk, hogy a helyi társadalom minél szélesebb rétegét tudjuk megszólítani. A kérdőívben – az általános, szociodemográfiai jellemzőkön túl – a település általános állapotával, a gazdaság és az infrastruktúra fejlettségével, a helyi értékek ismeretével, valamint a turizmussal kapcsolatos véleményükről kérdeztük a lakosokat. A két nyelven, magyarul és szerbül összeállított kérdőívet mindkét nemzet képviselői közül 100–100 fő töltötte ki, véletlenszerű mintavételezéssel. A kérdőívek kitöltése 2022. február 13. és március 24. között zajlott.

Kvalitatív kutatásként a település polgármesternőjével, a Helyi Értéktár Bizottság elnökével, valamint a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság elnökével készült célzott interjú.

A következőkben kizárólag a primerkutatás során nyert eredmények ismertetésére szorítkozunk, kiemelve a legfontosabb megállapításokat.

4. Kutatási eredmények

A kérdőíves vizsgálat eredményei

A magyar nyelvű kérdőíveket kitöltők aránya 68% nő és 32% férfi, míg a szerb nyelvű kérdőívek esetén 62% nő és 38% férfi. Korosztályok szerinti megoszlásban a kérdőív kitöltők fele a 36–55 éves korosztályból került ki, miközben a válaszadók kétharmada középiskolai

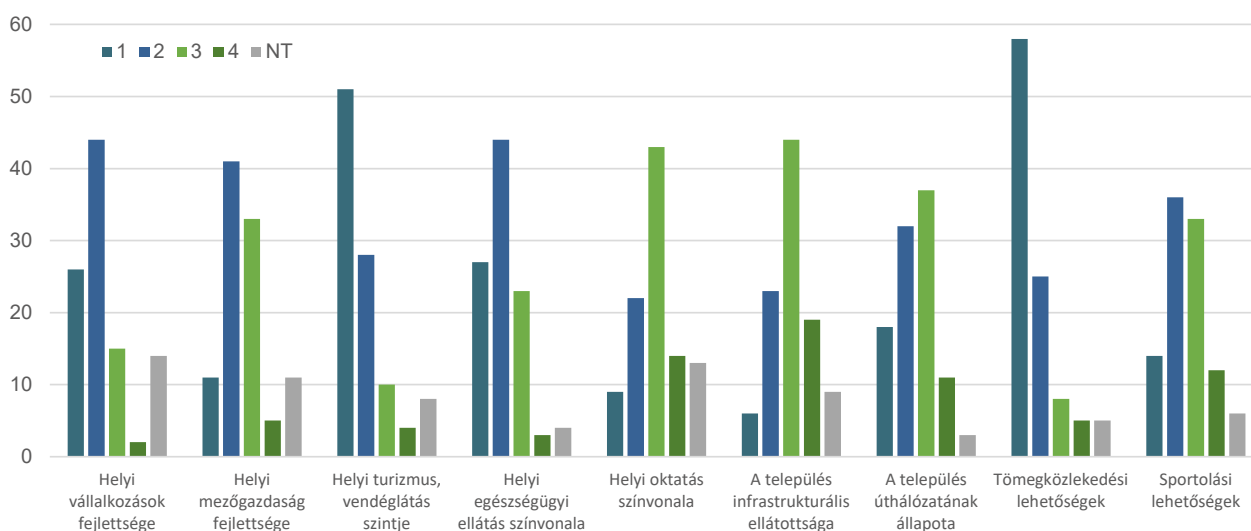
végzettséggel rendelkezett. Terjedelem hiányában számos eredményt összesítve mutatunk be.

Arra a kérdésre, hogy a településről mi jut eszébe, a magyar kitöltők megközelítőleg fele a család, barátok, csendes, nyugodt életet írta be. A válaszok 45%-a valamilyen épületet vagy terméket (kastély, park, húsgyár, templom, borpince, pástétom) jelölt meg, és néhány válasz negatív véleményt tükrözött. A szerbül kitöltött kérdőívek valamivel komorabb képet festenek a településről. A válaszadók 50%-a itt is a családot, a nyugalmat, a jó emberi kapcsolatokat, 40%-a pedig valamilyen megfogható épületet vagy terméket jelölt meg, de a pozitív válaszok mellett harmadik elemként többször megjelent a „munkanélküliség”, a „sivárság” vagy az „unalom” kifejezés.

Arra kérdésre, hogy miért szeretnek a településen élni, a legtöbben azt választották, hogy nyugodt, csendes település összetartó emberekkel. A szerb válaszok hasonlóan alakultak, azzal a különbséggel, hogy az emberek egynegyede azt írta, nem szeret itt élni, csak itt kapott állást, vagy lakást, vagy egyszerűen nem tud hová elmenni.

Amin leginkább változtatnának, az teljes egyetértésben a munkalehetőségek és a szórakozási lehetőségek, valamint a város rendezettsége, tisztasága volt. A következőkben a helyi gazdaság/vállalkozások, a mezőgazdaság, a turizmus, az egészségügyi ellátás, az oktatás, az infrastruktúra, az úthálózat, a tömegközlekedés fejlettségére és a sportolási lehetőségek állapotára kérdeztünk rá. Az egyes tényezőkkel való megelégedettség mértékét 1-től 4-ig terjedő intervallumban értékelhették a válaszadók, ahol az 1 jelentése egyáltalán nem elégedett, a 4 jelentése pedig, hogy teljes mértékben elégedett. A válaszok (2. ábra) alapján a legkevésbé a tömegközlekedési lehetőségekkel, a helyi idegenforgalom és a helyi vállalkozások helyzetével, a helyi egészségügyi ellátás színvonalával elégedettek. Kedvezőbb megítélésű az oktatás, a sportolási lehetőségek és a település infrastrukturális ellátottsága. Összességében megállapítható, hogy helyi lakosok általánosságban szeretik a vidéki, nyugodt és biztonságos városukat, de nincsenek megelégedve a helyi gazdaság állapotával. Aggasztja őket a munkanélküliség, a fiatal lakosság elvándorlása és a település tisztasága.

2. ábra: Egyes települési tényezők megítélésének megoszlása Csókán, a válaszadók véleménye alapján (%)

Megjegyzés: 1–4 skálán, ahol 1= egyáltalán nem elégedett...4= teljes mértékben elégedett. NT=nem tudja

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

A helyi gazdaság fellendítésének eszköze lehet a turizmus fejlesztése, melynek alapját a helyi erőforrások, a települési/térségi hagyományok adhatják. A következőkben ennek igyekeztünk utánajárni.

Csóka legnagyobb értéke a szerb nemzetiségű válaszadók visszajelzése alapján a kastély, a borászat, a termékeny talaj, a nyugodt, csendes lét és a multikulturális közösség. A magyar ajkú lakosság nagyon sokféle választ adott. Ebben az esetben is szignifikánsan kiemelkedett a kastély és a park, de a válaszok között helyet kaptak a művelődési egyesületek, a hagyományápolás és a kulturális aktivitás.

Ezt követően rákérdeztünk külön-külön kategóriánként is a helyi értékekre, amelynek részletes felsorolására most itt nem vállalkozunk, de összességében a helyi értékleltár megerősítéséhez és kibővítéséhez használtuk fel. Ennek kapcsán mind a magyar, mind a szerb lakosság oldaláról feltérképeztük:

- a helyi hagyományokat (pl. csókai népdalok, néptáncok, családi szentek ünnepei),
- az élő hagyományörzőket (pl. helyi nótafa, egyházi ének-gyűjtő, citeraoktató),
- a helyi kézműves mestereket (pl. gölöncsér, cipész, festők),
- a gasztronómiai specialitásokat (pl. birkapörkölt, Csikóvér vörösbor)
- a csókai mezőgazdasági különlegeségeket (pl. egyházaskéri fokhagyma, a szikesek gyógynövényei és a csókai cigaja, az őshonos juhajtó),
- a helyi építészeti örökség legjelentősebb alkotásait (pl. a Léderer-kastély, a régi magtár épülete),
- a természeti értékeket (pl. termálvíz, a Kopó nádás, a Nagygödör, a Tisza holtágai),
- Csóka különleges ünnepeit (Szent Anna ünnepe, a katolikus és a pravoszláv búcsú, Dobos fesztivál),
- a különleges helyi sportolókat és sportrendezvényeket (asztaliteniszezők, asztalitenisz emlékversenyek és karateversenyek).

Itt jegyezzük meg, hogy a magyar kitöltők esetében, számszerűen több válasz érkezett, míg a szerb kitöltők sokszor kihagyták a részletes kérdéseket, főleg a hagyományokkal, hagyományörzéssel kapcsolatban. Ebből azt a következtetést vontuk le, hogy a folyamatosan aktív magyar művelődési egyesületek jótékonyan hatnak a lakosság tájékozottságára.

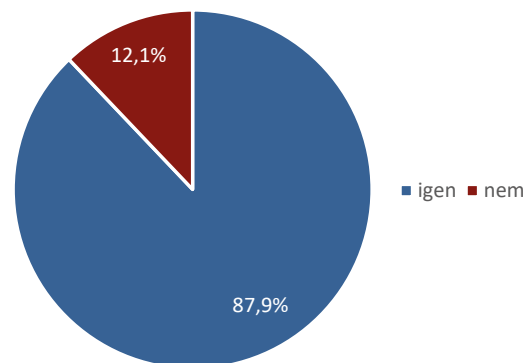
A szerb nemzetiségű lakosok viszont a helyi sportolók, sportrendezvényekkel kapcsolatos kérdésekre adtak inkább válaszokat.

Megkérdeztük, hogy mit mutatnának meg a helyiek Csókán egy idelátogatóknak. Mindkét nemzetiség a parkra a legbüszkébb, ezt követi a kastély, a borpince és a templomok. A természetkedvelők a Nagygödör elnevezésű mesterséges tó, és a Tisza holtágai mellett tették le a voksot.

A hagyományörzés terén aktívabb a magyar nemzetiségű népesség, a válaszadók közel fele valamilyen módon (pl. énekel, kézimunkázik, citerázik) részt vesz a hagyományápolásban. A szerb válaszadók csupán egynegyede vallja ugyanezt.

Helyi turizmus szinte nem létezik, jól jelzi ezt, hogy a kérdőívek alapján a lakosság csupán 3%-a kapcsolódik valamilyen módon az idegenforgalomhoz. Ennek ellenére, a válaszadók közel 88%-a szívesen látna turistákat (3. ábra), akik színesebbé tennék a települést, és némi jövedelmet hoznának a helyi gazdaságnak.

3. ábra: A válaszadók megoszlása aszerint, hogy szívesen látnának-e turistákat (%)

Forrás: a szerzők saját kutatása és szerkesztése, 2023

Mindezek mellett, a kérdőív végén a kitöltők szabad szöveges megjegyzései Csóka fejletlenségére és lassú leépülésére vonatkoznak, ami a lakosság tanácstalanságát és elkeseredését tükrözi.

A mélyinterjú vizsgálat eredményei

A helyi polgármester asszony megkérdezése fontos volt, hiszen a helyi állapotokat, aktuális fejlesztéseket ő ismeri legjobban. Véleménye szerint Csóka kedvező földrajzi helyzettel, agráradottsággal

és helyi potenciállal rendelkező község, ami lassan, kis lépésekkel elindult a fejlődés útján. Elsődleges feladatának a mezőgazdaság fejlesztését tűzte ki célul, mivel a lakosság 70%-a valamilyen módon kötődik az ágazathoz (ennek okán folyik a jelenlegi legnagyobb projekt, a birtokrendezés – ez azért fontos, hogy a meglévő földterületeket jobban tudják hasznosítani). Ugyanakkor a távlati tervek között szerepel az infrastruktúrával ellátott ipari park kialakítása is.

Csóka legnagyobb értékét a minőségben látja. Az itt termelt készítmények, árucikkek minőséget jelentenek, egyfajta brandet: a csókai bor, a hódegyházi fokhagyma, a „Macval” cég teakészítményei, a „Menta” vállalat gyógyászati balzsamai. Mindezek kiemelt minőségű termékek, amiknek jelentése van Vajdaságban. A helyi idegenforgalmi lehetőségek is adóttak, habár a város jelenleg nem rendelkezik idegenforgalmi irodával. Turisztikai szempontból a Tisza folyó adottságait szeretnék kihasználni. Ezen túl lépéseket tettek a város központi részében lévő, műemlékvédelmi felügyelet alatt álló magtár megvásárlására is, ahol kulturális központot akarnak kialakítani színpaddal és bemutatóteremmel a helyi egyesületek, kultúrkörök és művészek részére. A tetőtérben kiadható szobákat szeretnék berendezni a turisták számára. A kastély jelenleg magánkézben van, de a távlati elképzelések között annak megvásárlása is szerepel. A község épített örökségei is folyamatos fejlesztéseken esnek át: megújult a csókai pravoszláv és a tiszaszentmiklósi katolikus templom is. Sajnos a lakosság nem kellően ismeri a saját értékeit, ennek kiküszöbölésére bemutatókat, előadásokat fognak tartani a Dobos fesztivál keretein belül.

A Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság elnöke elmondta, hogy a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság elsődleges feladata, hogy kiválasszák, melyek azok az értékek, amelyek valóban egész Vajdaságot reprezentálják, és érdemesek arra, hogy bekerüljenek a vajdasági magyar értéktárba. Hasznosnak tekinti munkájukat, mely igazodik a magyar kormány és az Agrárminisztérium által létrehozott értéktárra vonatkozó szabályokhoz.

A Vajdaság gazdasági-társadalmi helyzetének változását pozitívan értékelte, hiszen lehetősége nyílt a civil szférának is arra, hogy akár nemzeti alapon gyülekezzen, szervezzen rendezvényeket, és elkezdjen

foglalkozni értékeivel, a települési, tájegységi kincsekkel. Ezek az értékek egyre inkább hasznosíthatóak, mivel a határok is átjárhatóvá váltak. Az, amit egy-egy település fontosnak tart, megismerhető és megtekinthető a magyarországi látogatóknak is.

Sajnos, a helyi lakosok számára annyira mindennapivá válnak a helyi értékek, hogy nem tartják fontosnak őket. Sok esetben nem tudják, mik azok a dolgok, amikre lehetne építeni, amikből akár gazdasági hasznot is el lehetne érni, amit egy jó marketingstratégiával ki lehetne emelni a hétköznapiakból. Tehát ismerik az értékeket, az életük része, de ebben az értelmezési keretben nem jelent nekik semmit.

Egész Észak-Bánságban a vállalkozások jórészt érdektelenek, nem látják az idegenforgalmi lehetőséget, nem működik egyfajta hálózatosodás, amiben egy komplex kínálatot nyújtanának. A helyi és turisztikai értékektől távolabb eső vállalkozók nem igazán jelennek meg a támogatások, szponzorációk szintjén sem, ami az ő előnyükre is válna, és a termékeik nagyobb eladását segítené. Turisztikai szempontból Csóka legnagyobb értékének a Léderer kastélyt és a parkot tekinti. Ez lehetne az idegenforgalmi alap, amely köré épülhetne a kínálat. Egy múzeum, kiállítótér vagy élő múzeum létrehozásával, amely megjelenítene egy polgári kort, s ahol látványosvá válna Csóka többnemzetiségű környezete, és ennek múltbéli arculata. Ezáltal Csóka kiemelkedhetne azon környező települések, városok sorából, ahol nem jelenik meg ilyen turisztikai kínálat. Ez lehetne a kiindulópontja annak, hogy Csóka községe brandet alakítson ki magának, mely szálra fel lehetne fűzni a helyi vállalkozások tevékenységét, a helyi termékeket, esetleg új szálláshelyek kialakítását is. Egy ehhez kapcsolódó jó kommunikáció turistákat is vonzana. A borászat is a Léderer családot kívánja márkaként megjeleníteni, a család története sok lehetőséget rejt magában, nevükre építve további fejlesztések, vállalkozások indulhatnak útjukra. Ezek közt tematikus kirándulások, bortúrák szervezése is helyet kaphatna akár az észak-bánsági területekhez igazodva is. Nemzetközi kapcsolatok és a pályázati lehetőségek függvénye mindez, amelyek nyitottak, adóttak, éppen csak szakemberek kellenek hozzá, és nyitottság a politikai, gazdasági és a társadalmi szereplők részéről.

A Helyi Értéktár Bizottság elnöke elmondta, hogy a

bizottság célja, hogy a helyi értékek bekerüljenek a Vajdasági Magyar Értéktár elemei közé, ami a megalakulás óta számos esetben sikeres volt. Ugyanakkor kiemelte, hogy a város gazdasági-társadalmi helyzete jelentősen romlott az elmúlt 20-25 évben. Az egyre kevesebb munkalehetőség a város elhagyására készítette az aktív, fiatal lakosságot. Az egykor pezsgő kisvárost össze sem lehet hasonlítani a jelen valóságával.

Véleménye szerint, elsődlegesen a gazdaság fejlesztését, a vállalkozások ösztönzését kellene szorgalmazni, hiszen ez a feltétele a fiatalok helyben maradásának. Nagyon jó kiindulópont, hogy adott a társadalmi infrastruktúra, van óvoda, iskola, sok kulturális elem is megjelenik a településen, de az elvándorlás megállításához meg kell teremteni az egyének anyagi biztonságát munkahelyek kialakításával. Megítélése szerint Csóka legnagyobb értéke, turisztikai szempontból is, a Léderer-kastély. Ehhez hozzájárul az is, hogy a lakosok többsége a kastéllyal azonosítja Csókát, az a helyi identitás része. A városnak előbb módot kellene találni a megvásárlására, felújítására és hasznosítására, mert néhány év múlva az épületnek nem lesz jövője; rekonstrukciójával a kastély idegenforgalmi funkciót kaphatna.

A bizottság elnöke továbbá kifejtette, hogy a helyi emberek tudnak a csókai értékekről, de nem foglalkoznak velük, nem látják őket különlegesnek, és nem aktívak a megőrzésük terén. Ezért szükségesek a kiadványok, bemutatók, amelyek rámutatnak a helyi értékek jelentőségére a helyi lakosság és a tágabb környezet számára is.

A település gyarapodásához elsődlegesen a gazdaságot kell fejleszteni, de minden kétséget kizáróan, van idegenforgalmi potenciál is. A szakember tematikus séták, bemutatók és a gasztroturizmushoz kapcsolódó rendezvények szervezésében látja a kezdeti lépéseket.

A más városokkal való együttműködés még fejlesztésre szorul. Ennek oka, hogy a vajdasági települési értéktárak csak néhány éve kezdtek megalakulni. Sok olyan település van, ahol most van folyamatban az adatok elemzése, a helyi termékkínálat kialakítása. Nem formálódtak még ki a kapcsolati hálók, de reményei szerint ez fejlődni fog, és a vajdasági régió hamarosan felmutathat egy egységes turisztikai kínálatot.

5. Következtetések, javaslatok

A fenti, valamint az itt részleteiben be nem mutatott eredményeink figyelembevételével az alábbi megállapítások tehetők a hipotéziseink mentén.

A kérdőívek eredménye alapján az első feltevés, miszerint Csóka lakossága – bár főleg a magyar ajkú népessége – ismeri saját és a másik nemzetiség értékeit, igaznak bizonyult. A helyi emberek tudnak az értékekről, azonban nem igazán foglalkoznak velük, nem tekintenek rájuk pozitívumként, nem látnak bennük idegenforgalmi vonzerőt. A többségnek eszébe sem jut, hogy ezen kincseket valamilyen módon a gazdaság, a turizmus szolgálatába lehet állítani. Úgy gondoljuk, elsősorban a lakosság megfelelő tájékoztatásával, aktivizálásával küszöbölhető ki ezen hiányosság.

A másik konklúzió a helyiek borúlátó, pesszimista véleménye a településről. Az egykor pezsgő kisváros jelenlegi lakosai nem látnak kiutat a pangó gazdasági helyzetből, és a közösség jelenlegi fásultságából. Ez a tény akadály lehet a település bekapcsolódásának a vajdasági vidéki turizmusba, azaz az általunk megfogalmazott második hipotézis igazolhatósága kérdéses. Véleményünk szerint egy jól kidolgozott, megfelelő marketingstratégiával kell javítani a település belső és külső imázsán, ami elősegítené az idegenforgalom előremozdulását.

Mindhárom mélyinterjú-alany hasznos információkkal tudott szolgálni. A polgármester asszonnal készült interjú alapján a település fejlesztési prioritásai a mezőgazdaságra vonatkoznak, de a távlati tervekben szerepel a vidéki turizmus aktiválása is. A Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság elnöke vázolta turisztikai elképzeléseit a helyi értéktár függvényében, amelynek fő attrakciója, véleménye szerint, a Léderer-kastély kell, hogy legyen.

Kiderült, hogy a Helyi Értéktár Bizottság munkája folyamatos. Az értéktár mellett pályázatokat nyújtanak be rendezvények szervezésére, kiadványok megjelentetésére is.

A kérdőíveket és a mélyinterjúkat elemezve azt a következtetést vontuk le, hogy bár a lakosok általánosságban ismerik a helyi értékeket és szívesen látnának turistákat a településen, de nincs megfelelő tudásuk, nem kapnak elegendő útmutatót a helyi idegenforgalom fejlesztéséhez. Az összegyűjtött

információk alapján, a helyzetre szabott keretrendszerből kiindulva, egy települési idegenforgalmi marketingstratégiára tettünk javaslatot. Ennek lényegét foglaljuk itt össze zárásként.

Az idegenforgalmi stratégiai célokat négy fő csoportba osztottuk be:

- A helyi identitásformálás és a pozitív települési imázs kialakítása.
- A természeti, kulturális és történelmi örökség kiaknázása, valamint fenntartható, minőségi helyi, turisztikai termékek létrehozása a SWOT-elemzés alapján.
- Humánerőforrás fejlesztés – a helyi lakosság és a turizmus ágazatában foglalkoztatottak felkészültségének és motivációjának erősítése.
- A turizmust elősegítő infrastruktúra fejlesztése. Európai szintű szálláshelyek, éttermek és a tömegközlekedés biztosítása és turisztikai weboldal létrehozása.

Ezekből legfontosabbnak kiemeljük a helyi identitásformálás és a pozitív települési imázs kialakításának kérdéskörét. Ezzel kapcsolatban úgy véljük, a településmarketing kommunikációs repertoárjának egyik fő feladata a helyi identitásformálás és a pozitív települési imázs kialakítása, ami elengedhetetlen a fejlesztési tervek megvalósításához. Először a helyi lakosoknak kell „megvenniük” a saját településüket, mert csak folyamatos együttműködés révén valósulhatnak meg a tervek. Ennek kapcsán kiemelt, hogy a csókai lakosság jobban megismerje a helyi értékeket (a két nemzet egymás értékeit is), és valóban értéknek tekintsenek rájuk.

Az önkormányzat részéről célszerű lenne létrehozni egy helyi idegenforgalmi szervezetet, amely elvégzi a részleghez kapcsolódó feladatokat. El kell készíteni egy aktuális idegenforgalmi stratégiát és akciótervet. Ennek szerves része kell, hogy legyen az erre irányuló marketingtevékenység kidolgozása.

Az identitásformálás célja a település tudatos pozicionálása, a versenyelőny meghatározása, a helyhez kötődő bizalom kiépítése és a figyelemfelkeltés. Az identitásformálás márkaépítéssel és arculatépítéssel történhet. Csóka esetében az előzőekben bemutatott, sokszínű, gazdag kínálat segítheti a brand kialakítását. A márka építése a belső imázs, az ide-

látogatók által visszatükröző külső imázs, valamint a bemutatni kívánt helyi értékek összehangolását jelenti egységes Csóka márkanév alatt. Mindezt a helyi lakosság is magáénak kell, hogy érezze.

Ennek érdekében műhelymunkákat kell szervezni az erőforrások képviselőivel, ahol definiálni kell ezen erőforrások kulcsfontosságú előnyeit, illetve a lakosság számára is lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ők is identifikálhassák a saját településüket, az azt megkülönböztető elemeket.

Ennek érdekében fórumokat szükséges szervezni, melyeken az erőforrások képviselői tanácskozhatnak, és feltárhatják az erőforrásokban rejlő kulcsfontosságú lehetőségeket. Továbbá a lakosság számára is lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ők maguk is meghatározhassák, melyek azok a megkülönböztető elemek, melyek a saját településüket egyedivé teszik. Mindent egybe vetve úgy véljük, a vidéki turizmus mint fejlesztési lehetőség, bár nem ígér kizárólagos gazdasági előmenetelt, de jól beépíthető a helyi fejlesztések rendszerébe. Az idegenforgalom fejlesztése tetszetős városképet, tisztább, élhetőbb környezetet és kiegészítő bevételt nyújt a helyi embereknek, ami összességében kedvez a település népességmegtartó-képességének.

Irodalom

Ashworth, G. J. és Voogd, H. (1997). *A város értékesítése: marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Belletti et al. (2003). Paths of rural development based on typical products: a comparison between alternative strategies. In Cristovao, A. és Omodei, Z. L. (eds.), *Farming and rural systems research and extension – Local identities and globalisation* (pp. 384–395.). Fifth IFSA European Symposium Florence. Firenze: ARSIA.

Kozma, G. (2002). *Terület- és településmarketing*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Kulcsár L. (2017). *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések*. Kolozsvár: Kriterion.

Lengyel, I. (2006). Regionális versenyképesség. *Területi Statisztika*, 2006 (2) pp. 131–147.

Lengyel, I. és Rechnitzer, J. (2000). A városok versenyképességéről. In Horváth, Gy. és Rechnitzer, J. (szerk.), *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (pp. 130–152). Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

- Lokalna strategija (2007). Lokalna strategija održivog razvoja. Čoka: Opština Čoka
- Nagyné Molnár M. (2013). *Település és térségmarketing*. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Pásztai-Tóth E. (2014). Endogén fejlesztési stratégia és mód-szere. *Doktori értekezés*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Piskóti, I. (2012). *Régió- és településmarketing/ Marketingorientált fejlesztés, márkázás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Piskóti, I.; Dankó, L. és Schupler, H. (2002). *Régió- és településmarketing*. Budapest: VKJK KERSZÖV.
- Rechnitzer, J. (1993). *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. Győr: MTA RKK
- Rechnitzer, J. (szerk.) (2007). *Település és fejlesztés*. Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet.
- Ritter, K. (2013). A hungarikumok szerepe a vidékfejlesztésben a 2014–2020-as vidékstratégia tükrében. In Káposzta, J. (szerk.), *A KKV-k szerepe és helyzete a gazdaságban és a Hungarikumok szerepe a területi fejlődésben és fejlesztésben* (pp. 64–69). Gödöllő: SZIE.
- Sikos, T.; Tiner, T. és Bali, L. (2013). *Településfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Tóth, L. (2020). *Értéktár*. <http://ertektar.rs/ertektar> Letöltés: 2022. 01. 10.
- Tózsza, I. és Zátori, A. (2013). *Hungarikumok*. Corvinus Turizmus Kompetencia Központ Szakkönyvsorozat, 1. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem GK KTI Turizmus Kompetencia Központ.
- Vajdasági Magyar Értéktár (2022). Szabályzat a Települési Értéktár Bizottság létrehozásáról: <http://ertektar.rs/admin/files/document/15275983991610146.pdf> Letöltés: 2022. 01. 02.
- Ward, N. et al. (2005). *Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'*. Newcastle: Centre for Rural Economy.

RECENZIO

SCHWARCZ GYÖNGYI

Határterületek és határátlépések: a szervezeti antropológia jelene
– Recenzió Molnár Ágnes (szerk.) *Szervezeti antropológia. Elméletek és módszerek a formális szervezetek kutatásában* című művéhez

(Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2022.)

Bizakodásra adhat okot a magyarországi szervezeti antropológia jelenére és jövőjére nézve az a vékonyka, ám csekély méreténél jóval nagyobb fontosságú kötet, melyet Molnár Ágnes szerkesztett és a szociokulturális antropológia al- vagy részdiszciplínájaként azonosított tudományág elméleti hátterét, gyakorlati kihívásait és szakmaközi kapcsolatait veszi számba.

A könyv három elméleti tanulmánnyal indít, amit három esettanulmány követ. Az elméleti írások közül kettőt a szerkesztő, Molnár Ágnes jegyezte, aki a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékének adjunktusa, és a szervezeti antropológiával való kapcsolata egészen újkeletűnek számít. Az elsősorban a vidéki társadalom polgárosodását, a mezőgazdasági családi kisüzemek gazdaságszerkezeti jellemzőit és működési sajátosságait kutató szerző-szerkesztő maga is elismeri a kötet bevezetőjében, hogy tanszéki feladatként kezdett foglalkozni a szervezeti antropológiával. Az már viszont saját felkészültségét, antropológiai iskolázottságát és alaposságát dicséri, hogy a feladatként kapott kurzustematika összeállításából előbb egy szakmai műhelymunka, majd a Magyar Tudományos Akadémia Kulturális Antropológia Munkabizottsága előtt megtartott, oppo-

nált előadás és végül a jelen kötet kerekedett ki.

A könyv egyik központi kérdése, hogy milyen módszertani nehézségei vannak a formális szervezetek antropológiai kutatásának, milyen metodológiai kihívásokkal kell szembenéznie a szervezeti antropológiának. Ezt a kérdést az elméletek és paradigmák kontextusába ágyazva tárgyalja Molnár Ágnes két tanulmánya. Az első tanulmány egy tudománytörténeti összefoglaló, amely az elnevezések, a rész- és határterületek kavalkádjából kikeveredve arra igyekszik rámutatni, hogy a komplex társadalmak formális szervezeteinek kutatása valójában nem is annyira nóvum a szociokulturális antropológia történetében. A tudományszakok önállósodása idején „az akadémiai élet hierarchikus és autoriter jellege” (18. o.) és a finanszírozás módja inkább a diszciplináris határok fenntartását támogatta a tudományágak együttműködése helyett. A politikai elkötelezettség már-már megszállott kerülménye, amely külső nyomásból idővel öncenzúrává vált, szintén hátráltatta a saját vagy első világbeli társadalmak és így a formális szervezetek kutatásának elterjedését az antropológián belül. Ezek az okok és egyéb külső tényezők kellettek ahhoz, hogy az antropológia igazi akadémiai tudománnyá vált, felhagyva mindenemű alkalmazott kutatásra irányuló törekvéssel.

A tanulmány részletesen bemutatja az antropológia szervezeti kutatásainak és a nem antropológiai jellegű szervezeti kutatásoknak a találkozási pontjait a 20. század folyamán, úgy, hogy közben végigvezeti az olvasót mindazokon a szemléletbeli változásokon és perspektívaváltásokon, amelyek az antropológia és ezen belül a szervezeti antropológia elmúlt bő száz évét formálták. Megismerhetjük a szervezeti kutatások ma már klasszikusnak számító, paradigmaformáló vizsgálatait: a Hawthorne-projektet és a Manchesteri Iskola kutatási vállalkozását. Érthető és olvasható módon megtudhatjuk, hogyan és miért számolt le az antropológia a funkcionalista perspektívával, hogyan hatott a kultúra fogalma megtermékenyítően a megfeneklett szervezeti kutatások újjáéledésére, és milyen részt vállalt ebben az antropológia, majd hogyan sokszorozta meg a globalizáció jelensége a szervezeti kutatásokat számos diszciplínán belül, s végül hogyan vált az akadémiai tudományok mellett alkalmazott kutatási irányvá és a szervezettudományok legfőbb vizsgálati módszerévé is a szervezeti antropológia.

Társtudományai és a szervezettudomány számára is az antropológiával való kapcsolat legfontosabb hozadékának, módszertanának átvétele, vagyis az etnográfia, a terepmunka-technika elterjedése számít. Mindezeket a módszertani kérdéseket a második elméleti tanulmányában fejti ki részletesen Molnár Ágnes. Az etnográfia mint módszer számos tudományterületen való térnyerését Hirsch és Gellner 2001-es műve alapján¹ a szerző is annak a történeti folyamatnak a részeként értelmezi, melynek során a humántudományok fokozatosan eltávolodtak a pozitívizmustól, illetve attól a feltételezéstől, hogy a társadalom a természettudományok modelljeivel leírható és fogalmaival igazolható. Ezért vált egyre elfogadottabbá a társadalomtudományi diszciplínákban a személyes jelenlétlen keresztül történő ismeretszerzés (55. o.), vagyis, ez magyarázza az etnográfia jelentős térnyerését a rokontudományokban. Ennek a folyamatnak az elméleti és episztemológiai vonatkozásait is számba veszi a szerző, majd bemutatja azokat a „mellékhatásokat” (37. o.), amelyek a módszer átvételével

begyűrűztek a szervezeti kutatásokba (statikus látásmód, állóképszerű ábrázolás, a szervezet faluként vagy szuperszemélyiségként való ábrázolása, holizmus lehetetlensége). Idővel aztán a jelenkori társadalmi folyamatokra és a szervezetek sajátosságaira is alkalmazható új technikák, látásmódok is kifejlődtek (változás kezelésének technikái, modelljei, céltevékenység, módszertani holizmus). Az új terepmunka-technikák új bemutatási módokat is magukkal hoztak, ezekről, valamint az eredmények közreadásának nehezen eldönthető kérdéseiről is képet kapunk. Olyan dilemmákról van szó, hogy ki ír, vagyis a kutató milyen alapállásból, szerepből és identitással nyilatkozik meg. Az sem egyszerű kérdés, hogy kinek is ír a kutató: a szervezetnek, amelyik megbízta a kutatással/ amelyikben dolgozott, esetleg az akadémiai közegnek vagy a széles nyilvánosság számára? Ennek a kérdésnek az eldöntése a szövegszervezési sajátosságokon túl komoly etikai dilemmákkal is járhat a kutatási eredmények közreadásával kapcsolatosan.

Molnár Ágnes két írására reflektál Gelei András tanulmánya, amely eredetileg is hozzászólásként hangzott el. Gelei, aki amellet, hogy a szervezettudomány egyik legjelentősebb hazai intézményének képviselője a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet Szervezeti Magatartás és Emberierőforrás-fejlesztés Tanszékének docenseként, maga is gyakorló szervezetfejlesztő. A szervezettudomány elméleti és gyakorlati perspektívájából nézve fűz megjegyzéseket és tesz kiegészítéseket a két íráshoz. Felvázolja azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyeket a szervezettudomány sajátjának tekint, és amelyek így megkülönböztethetővé teszik más alkalmazott vagy akadémiai tudományoktól, ugyanakkor aláhúzzák és igazolják tudomány mivoltát. Meglátása szerint a szervezettudomány történetében nincs fejlődéstörténet, hanem párhuzamosan futó, együtt élő elméleti irányok léteznek. Ez alapján teszi fel azt a kérdést, és válaszolja meg írásában, hogy milyen mélyebb okai voltak a szervezettudomány szociokulturális antropológia felé fordulásának. Elsőként azt az interpretatív fordulatot említi, amely a mainstream funkcionalista alapállással való szakítás igényével alternatív értelmezési horizontokat keresett és talált a szervezetek tudományos megközelítésében. Gelei talán jogtalanul

¹ Hirsch, Eric és Gellner, David N. (2001). Introduction: Ethnography of Organizations and Organizations of Ethnography. In uők (szerk.), *Inside Organizations*. Oxford: Berg.

veti Molnár Ágnes szemére, hogy ezt a paradigmatis váltást nem említi, nem hangsúlyozza ki tudománytörténeti összefoglalójában és ezzel mintegy azt a hatást kelti, hogy az antropológia felé fordulás pusztán metodológiai és nem pedig szemléletbeli fordulat lett volna a szervezettudomány részéről. Molnár ugyanakkor a szociokulturális antropológia nézőpontjából beszél el a két tudomány kapcsolódási pontjait, így talán joggal fókuszál annak a paradigmatis fordulataira, amelyek lehetővé és kívánatosá tették a két tudomány szak közeledését. Ettől Gelei kiegészítései még érvényesek és szükségesek, hiszen ő a szervezettudomány elméleti irányultságainak alakulásával ismerteti meg az olvasókat. Így beszámol a '80-as évek interpretatív fordulata követő kritikai fordulatról is, amely olyan feladatokat tűzött ki a szervezettudomány számára, mint az emancipálás, a reform vagy a forradalmi változások elérése. Ehhez pedig az antropológiai megközelítés és kutatómódszertan elsőrangú eszköztudott biztosítani. Gelei a szervezettudomány és a szervezeti antropológia közötti legfőbb hasonlóságot abban látja, ahogy kutatásuk tárgyához viszonyulnak, valamint saját kutatói szubjektivitásukhoz való reflexív viszonyukban. A szervezeti antropológiai kutatások gyakorlati hasznáról szólva már inkább a szervezetfejlesztő szólal meg, amikor eleddig elhanyagolt témákat, továbbá szervezetfejlesztői magatartások és készségek, szemléletmódok átvételét javasolja a szervezeti antropológusoknak. A szervezeti antropológia szervezettudományt megtermékenyítő hatásai közül azt emeli ki, hogy képes mély tudások, implicit információk, valódi gyakorlatok feltárására, illetve elnyomó mechanizmusok leleplezésére, és ezekre az apolitikus, történelmietlen, kontextusából kiragadott és folyamatokat figyelmen kívül hagyó szerveztudományoknak nagy szüksége van (87. o.).

Az elméleti írásokat követő első esettanulmányban Pihoda Gábor, aki professzionális szervezetfejlesztő és emellett antropológus doktori hallgató, a szervezetfejlesztés és az alkalmazott antropológia kapcsolatának mibenlétéről, elméleti és gyakorlati problémáiról értekezik saját szervezetfejlesztői praxisából hozva empirikus példákat. Elsőként a tudásmenedzsment és a szervezeti tanulás egy-egy modelljét felhasználva vizsgálja meg a lehetséges kapcsol-

lásokat. Úgy véli, a szervezetek számára belső működésük és a külső tényezők hatásainak közös értelmezése az a feladat, amelyhez az antropológiai látásmód és eszköztudott segítséget nyújthat. A szervezetfejlesztés gyakorlati nehézségei közül olyan dolgokat vesz számba saját szakmai tapasztalatából származó példákkal illusztrálva, mint a kutatások időérzékenysége, a fejlesztési folyamat közben megváltoztatott célok, a vezetőség hozzáállása a kutatáshoz és saját munkatársaikhoz, a bizalom kiépítésének nehézségei és buktatói és végül a nyelvhasználatnak, a nyelvi kódoknak a kérdése.

Nagy Emőke etnológiai doktori program abszolutóriumot szerzett hallgatójaként főállásban for-profit és non-profit szervezeteknél dolgozik szervezetfejlesztőként. Írásában Arnold van Gennep átmeneti rítusokra vonatkozó modelljét alkalmazza egy vállalkozás szervezeti életeseményeinek vizsgálatához. Az eseményeket a szervezettel munkaviszonyban lévő alkalmazottként állt módjában behatóan tanulmányozni, a *megfigyelő részvétel* eredményei mellé interjúkat is készített. A különböző szervezeti életeseményeket több szempontból is csoportosítja és azonosítja azokat a változáshelyzeteket, amelyeknél a rítuselemzés elvégezhető. Ennek hasznát a vezetőség szempontjából abban látja, hogy az elmélet segíthet a változáshelyzetek megtervezésében. Részletes vizsgálatnak, elemzésnek a szülési és gyermeknevelési szabadság és távollét átmeneti rítusait veti alá, ezeken keresztül mutatja ki, hogy az antropológiai-néprajzi elméletek hogyan alkalmazhatók a szervezetek kutatásában és fejlesztésében. A teoretikus írásokban többször is szó esik arról, hogy a szervezetek kutatásakor egyik lehetséges, az antropológiai módszertanból eredő megoldás lehet alkalmazottként belépni és tanulmányozni a szervezetet, ezek a helyzetek azonban komoly nehézségeket rejtenek magukban. Alapvetően etikai problémákat vethetnek fel, amelyek viszonyulási kérdéseket is implicálnak és befolyásolhatják a közzételt. Nagy Emőke ezekre a kérdésekre egyáltalán nem tér ki, ezért nehéz eldönteni, hogy a szervezeti életesemények bemutatása és némelyikének átmeneti rítusként való értelmezése azért nélkülözi az antropológiai mélységet, mert etikai okokból nem mondhat többet, vagy, mert szervezetfejlesztőként az elemzés inkább a változások a vezetőség számára megragadható és menedzselhető aspektusait igyekszik feltárni.

Bár Vangel Márk esettanulmánya sem reflektál közvetlenül azokra az elméleti és metodológia problémákra, amelyeket a korábbi tanulmányok említettek, ebben az írásban érződik, ha nincs is expliciten kimondva, hogy milyen nehéz dolga van egy nagy hierarchikus szervezetben dolgozó antropológusnak, amikor nem a vezetőség felkérésére és kérdéseire keresi a választ, tehát nem szervezetfejlesztőként van jelen, hanem saját kutatási kíváncsisága indítja egy szervezet kutatására, vagy arra, hogy egy szervezetben kutasson. A szintén doktori hallgató szerző alapkérdései a gépjárműipari dolgozók érdekvédelmi szerveződésének lehetőségeire és hatáira vonatkoznak és mindezt a félperifériás fejlődési pályák elsősorban munkaügyi és munkaszervezésbeli egyenetlenségeivel és termelési viszonyaival helyezi tágabb kontextusba. A gazdasági antropológia elméleti bázisán álló klasszikus üzemi etnográfia érzékletes képet fest a szakszervezeti ügyekről és az üzemi szintű egyezkedésekről, rámutatva ezzel arra, hogy a szakszervezeti kultúra a mai napig nem tudott kikeveredni a posztszocialista modellből, melynek lényegi vonása társadalmi beágyazatlansága. Ez a dolgozók részéről elsősorban a szakszervezet iránti bizalmatlanságban, az ebből fakadó érdektelenségben, információhiányban, állásféltes miatt ellenérzésekben nyilvánul meg, miközben a munkáltatók sem találják helyét, szerepét és lehetséges funkcióját a szervezetnek.

Molnár Ágnes azzal fejezi be metodológiai kérdésekről írott tanulmányát, hogy még több szervezeti antropológiai kutatás kell, mert ez lehet az antropológia jövője, hiszen egyre több és több formális szervezet vesz körül minket. Amire azonban nem kapunk egyértelmű választ a könyvből, és az elméleti írásokat követő esettanulmányok sem segítenek a kérdés egyértelmű eldöntésében, hogy vannak-e különbségek, és ha igen, milyen lényegi eltérések fogalmazhatók meg a szervezettudományok szempontjából kutatási metódusként vagy eljárásként értelmezett szervezeti antropológiai kutatások és az akadémiai diszciplína, a szociokulturális antropológia formális szervezetek kutatásával foglalkozó részterülete között. Máshogy fogalmazva, a szervezeti antropológia tényleg teljesen az alkalmazott tudományok körébe sorolható már, vagy lehet alaputatásként is művelni?

Erre a kérdésre részben válasz az antropológia „hibridizációja”, amire Prihoda Gábor mutat rá tanulmányában Baba 2012-es írása nyomán.² Ez az a folyamat, amelynek során az antropológia új alkalmazási területein (marketing, reklám, dizájn, szervezetfejlesztés) dolgozó kutatók eredményei hatást gyakorolnak az akadémiai antropológiára is. A tudomány 21. századi formálódása nyomán a tiszta elméletek és az alkalmazott megoldások közötti, korábban éles határvonal elmosódottá válik. „Az antropológusokat egyre gyakrabban foglalkoztatták olyan közérdekű és sürgető társadalmi kérdések, problémák, amelyek a 21. századra kérdéssé tették a (szocio)kulturális antropológia tisztán elméleti szerepét.” (94–95. o.).

Ez a felfogás az antropológia *tisztán* elméleti szerepének megkérdőjelezésére irányítja a figyelmet, ugyanakkor a szervezeti antropológia esetében továbbra sem látható, érezhető a határvonal. Nem ismerem olyan behatóan a szervezeti antropológia szakirodalmát, mint a kötet szerkesztője és elméleti írásainak szerzője, de úgy látom, a formális szervezetek kutatása nem kiállt feltétlenül és minden esetben alkalmazott tudományi besorolás után. Ahogy Molnár Ágnes is megjegyzi, az antropológia tudománytörténetének igen korai szakaszától megtalálhatók a formális szervezetekre irányuló vizsgálatok, még ha nem is olyan nagy számban és nem a főáram részeként. Magyarországi kutatóként elég csak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatásait és a mezőgazdasági kistermelés eredményeit, majd a rendszerváltást követő agrárátalakulást vizsgáló óriási szociológiai, szociográfiai és néprajzi-antropológiai szakirodalomra gondolni. Ezek között a munkák között számos esetben megjelent a szocialista termelőszövetkezetek valamilyen aspektusú bemutatása, elemzése. A rendszerváltás utáni agrárátalakulás szövetkezetekre gyakorolt hatását pedig mikroszociológiai, antropológiai látásmóddal bemutató konkrét tanulmányok is születtek (l. pl.: Kovács et al., 1994; Kovács 1998a, 1998b). Igaz, ezek a munkák nem a szervezeti antropológia termékei, de eminens előképeinek mindenképpen tekinthetők. Ezekkel a példákkal pusztán arra szerettem volna

² Baba, Marietta L., (2012). Anthropology and Business: Influence and Interest. *Journal of Business Anthropology*, 1 (1 – Spring), pp. 20–71.

ravilágítani, hogy a tudományos kérdésfelvetések felől jövő, alapkutatásnak minősülő vizsgálatok ugyanúgyközpontjukba helyezhetik szervezetek megismerését, mint a szervezetfejlesztési célú alkalmazott kutatások.

Meglátásom szerint a szervezeti antropológia esetében nem is annyira különbségekről, mint inkább átmenetekről lehet beszélni. Mindenesetre a kiindulópont, vagyis hogy kitől származik a kutatási kérdésfelvetés, a kutatás iránti igény és milyen diskurzusokhoz kíván csatlakozni a vizsgálat, jó alapot adhat arra, hogy segítsen az átmenet skáláján elhelyezni adott kutatást és eredményét. Amikor a szervezet felől, akkor gyakorlatilag minden esetben alkalmazott kutatásról beszélhetünk, még ha nem is társul hozzá a szervezetfejlesztés attitűdje. Amennyiben azonban egy kutató vagy egy kutatói csoport szeretne választ kapni a kérdéseire, s a válaszokkal a tudományos diskurzusba kívánnak bekapcsolódni, akkor az akadémiai szcénába tartozik a kutatás. Ha égető társadalmi kérdések megválaszolására vállalkoznak, akkor viszont már alkalmazott kutatásról beszélhetünk. Bonyolítja a helyzetet, hogy ha és amennyiben egy kívülről, vagyis kutatótól (kutatócsoporttól) induló kérdésfeltevésen alapul a vizsgálat, de ehhez sikerül megnyerni a szervezet támogatását és együttműködését is, akik az eredményekkel érdekeltté is válnak a kutatásban, már nehezebb a határokat kijelölni. Ezek alapján elmondható, hogy a hibridizáció hibrid, vagyis kevert műfajokat teremtett az eredmények terén. Erre jó példát szolgáltatnak a kötet esettanulmányai. Az első két tanulmány inkább a szervezetfejlesztés nézőpontját érvényesíti a szervezetkutatásban, miközben alapos elméleti körülbástyázást ad mondanivalójának. A harmadik esettanulmány azonban már az akadémiai kutatások világába tartozik, miközben szervezetet vizsgál.

Még egy fontos szempontot érdemes megemlíteni a szervezeti antropológia mint akadémia tudományág, mint alkalmazott kutatás vagy szervezetfejlesztési eszközrendszer határterületeiről, határátlépéseiről szólva. A szervezettudomány számára a szervezeti antropológia egyfajta szemléleti háttér, értelmezési gyakorlat, megközelítési módszer, vagyis, egy kutatási eszközrendszer. A szervezet-

tudomány így a szervezetfejlesztés elméleti háttérének kimunkálását végzi, elméleti modelleket alkot, téziseket fogalmaz meg, foglalkozik a terület ontológiai, episztemológiai, metodológiai és emberi természetére vonatkozó kérdéseivel. Mivel a szervezetfejlesztés leggyakrabban szervezeten belüli nézőpontból indít, belülről felmerülő kérdéseket teoretizál, önkéntelenül top-down szemlélettel működik. Erre Prihoda Gábor is felhívja a figyelmet tanulmányában a magyarországi szervezetfejlesztési gyakorlatról szólva (Ezekben az esetekben általában a vezetőség szeretné a hatékonyabb és eredményesebb működés szervezeti célját elérni a megismerés, megértés, beavatkozás által.)³ A klasszikus antropológia nézőpont minden esetben alapvetően grassroots, vagyis alulról felfelé irányuló szemléletű. A szociokulturális antropológiának tudománytörténeti hagyománya és öröksége is egyben ez az alulról felfelé tekintés, ami magában foglalja az „alul lévők”, az elnyomottak, a kisebbségben lévők megszólaltatását. Ez a szervezetek által megrendelt top-down típusú vizsgálatokkal nehezen összeegyeztethető, nem véletlen a számtalan etikai kérdés és probléma, ami a szervezeti antropológia és általában az alkalmazott antropológiai vizsgálatok megvalósítását övezi (l. ehhez MOLNÁR, 2022, 30. o.). Még alkalmazott kutatásként is ki lehet állni fontos társadalmi kérdések mellett, ám a hatalom felől jövő megrendelések a hatalommal nem rendelkezők életére, munkájára hatással lévő döntések előkészítése érdekében valóban komoly határátlépésnek minősíthető az antropológia számára. Mindazonáltal ezek azok a kérdések, (határ)helyzetek, amelyekről érdemes és kell beszélni, mert abban egyet lehet érteni Molnár Ágnessel, hogy az antropológia jövője a körülöttünk lévő egyre komplexebb társadalom megértésében rejlik, amelyben egyre több formalizált szervezet működik majd. Ehhez pedig eszközök, elméletek, módszerek kellenek. Ez a könyv ehhez tesz le egy „kezdőtőkét” az asztalra.

³ Természetesen a szervezettudomány mint önálló diszciplína önmagában is képes kutatási kérdéseket feltenni, és ezeket szervezeteken vizsgálni, tehát „alapkutatási” kérdésfelvetése, megközelítése is lehet a szervezeti kutatásoknak.

Irodalom

Kovács Katalin, Bihari Zsuzsanna és Váradi Monika Mária (1994). Restructuring Hungarian Agriculture: the Case of 'Golden Age'. In A. Jansen és D. Symes (szerk.), *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe* (pp. 136–153). Wageningen: Agricultural University.

Kovács Katalin (1998a). Elfújja a szél? Esettanulmány a Homokvár szövetkezetről. *Replika*, 1998 (33–34), pp. 137–149.

Kovács Katalin (1998b). Strengths, Controversies and a Show-case of Failure in Hungarian Agricultural Restructuring: the Case of the Hollófüdje Co-operative. *Replika*, 1998 (Special Issue), pp. 173–191.

ABSZTRAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Balizs Dániel

Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben

A szuburbanizáció hatásait számtalan aspektusból vizsgálhatjuk, viszont az azt elindító egyéni döntések, az ingatlanpiaci szempontok vagy a terület-hasznosítás átformálódása mellett szakmai körökben ritkábban kerülnek előtérbe a folyamat helyi közösségekre gyakorolt hatásai, illetve az arra adott reakciók. Munkám során a szlovák főváros, Pozsony agglomerációjában kutattam a szuburbanizációról alkotott egyéni és kollektív véleményeket, valamint a „fogadó közösség” tagjaiban felmerülő kérdéseket és a potenciális konfliktushelyzeteket. A vizsgált terület karakterének markáns eleme, hogy a migráció egyúttal a nyelvi közeg változását jelenti, mivel a kiköltözők dominánsan szlovák ajkú városból gyakran közel homogén magyar közegbe érkeznek; ez további komponensekkel egészíti ki a szuburbanizációt, illetve az általa generált válaszokat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a folyamat által érintett települések önálló, de bizonyos elemekben egymáshoz hasonló stratégiákat alkalmaznak annak kontrollálására, ezek részeként pedig – egyes témák kapcsán – az etnikai faktor is hangsúlyosan megjelenik.

Ethnicity and Suburbanization – Local Community Strategies in a Multi-Ethnic Environment

The effects of suburbanization can be examined from countless aspects, but in addition to the individual decisions that started it, the real estate market aspects or the transformation of land use, the effects of the process on local communities and the reactions to it are rarely highlighted in professional circles. In the course of my work in the agglomeration of Bratislava, the Slovak capital, I researched individual and collective opinions on suburbanization, as well as the

questions and potential conflict situations arising among the members of the "host community". A striking element of the character of the examined area is that migration also means a change in the linguistic environment, as those who move out of a predominantly Slovak-speaking city often arrive in an almost homogeneous Hungarian environment; this adds additional components to suburbanization and the responses it generates. Experiences show that the settlements affected by the process use independent, but in certain elements, similar strategies to control it, and as part of these - in connection with some topics - the ethnic factor also appears prominently.

Egyed Ildikó – Zsibók Zsuzsanna

Gazdaságszerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása

Összehasonlító kutatásunk két vidéki regionális központ, Kolozsvár és Pécs gazdasági helyzetének változását vizsgálja a 2008/09-es pénzügyi-gazdasági válság utáni időszakban. A vizsgálat központi témája a helyi gazdaságok ágazati szerkezete az alapozó gazdaság (foundational economy) fogalmának tükrében. Empirikus kutatásunk a két város legnagyobb helyi vállalatainak adataira, valamint regionálisan aggregált adatokra terjed ki, amelyeket a munkatermelékenység szempontjából feltáró statisztikai módszerekkel elemzünk. Kutatási kérdésünk, hogy mennyiben támaszkodhat egy kelet-közép-európai vidéki város fejlődése az alapozó gazdaságra. Eredményeink azt sugallják, hogy az alapozó gazdaságot – meghatározó súlya miatt – mindkét városban a hosszú távú területi fejlődés és a helyi jólét fontos hajtóerejének kell tekinteni.

Kulcsszavak: munkatermelékenység, alapozó gazdaság, regionális növekedés, városfejlődés, Közép- és Kelet-Európa

Economic Structure and Labor Productivity in Two Regional Centers of the Carpathian Basin: Exploring the Foundational Economy "

Our comparative research examines the changes in the economic positions of two rural regional centres, Cluj-Napoca and Pécs, in a post-crisis period. The focus of our interest is the sectoral structure of the local economies analysed from the perspective of the "foundational economy." Our empirical research covers data from the largest local firms in each of the two cities, as well as regionally aggregated data, analysed from a labour productivity perspective with exploratory statistical methods. This research is centred on the question of whether a non-capital city's economy in Central and Eastern Europe can rely on its foundational sectors. Our results suggest that due to the significance of the foundational economies in both cities, they should be considered an important driver of long-term territorial development and local well-being.

Keywords: labour productivity, foundational economy, regional growth, urban dynamics, Central and Eastern Europe

Borbándi Erik

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

Erdély és ezen belül Székelyföld vallási térképében Csík, Gyergyó, a Kászonok és a Gyimesek földrajzilag összefüggő térsége sajátosan egyedi, kompakt katolikus tömböt alkot. Ez a tömb délről kiegészül a „háromszéki Szentföld”-nek nevezett vidékkel, valamint önálló kistömbként beszélhetünk a történelmileg Marosszékhez tartozó Felső-Nyárádmente ugyancsak „Szentföld”-nek nevezett térségéről. A történelmi Udvarhelyszékben a római katolikus települések elhelyezkedése nem egybefüggő, két egymástól külön álló településcsoportról azonban elmondható, hogy dominánsan római katolikus lakossággal rendelkezik. A római katolikus felekezet hívei vannak többségben a Székelyudvarhelytől északnyugatra, északra és északkeletre települt falvakban. Közülük több tisztán római katolikus

lakosságú (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küküllőkeményfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalva, Varság). Ez a felekezet van többségben az Udvarhelyszék nyugati szegletén elhelyezkedő, mára Maros megyéhez tartozó öt faluban: Székelyvéckén, Csöbön, Székelyszálláson, Szentdemeteren és Bordoson is. (MAGYAR 2015) Székelyföld katolikusai tehát – bár egységesen a Gyulafehérvári főegyházmegye alá tartoznak – földrajzi értelemben nem alkotnak egységes tömböt. Tanulmányunkban egyháztörténeti, vallásföldrajzi és néprajzi szakirodalmak felhasználásával azt próbáljuk megvizsgálni, miként volt jelen, milyen hatást gyakorolt az elmúlt évszázadokban a Székelyföld vallási életére a római katolikus vallás, illetve milyen tényezők befolyásolták annak földrajzi kiterjedését. Ezzel együtt rá szeretnénk mutatni a különböző katolikus többségű területek közötti hasonlóságokra és különbségekre is. Állításunk az, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre. A környezet és a benne élők vallásosságának kapcsolatát történetiségében is vizsgálva tehát kettős kérdésfeltevésünk lehet: hogyan írható le ennek a dinamikus, állandó kölcsönhatásban lévő viszonyrendszernek a két pólusa, vagyis: van-e a Székelyföld földrajzi adottságainak hatása az itt élők transzcendens életére, illetve az emberi ráhatás nyomán hogyan formálódott a szakrális térhasználat a Székelyföldön?

Historical Background of the Presence of Catholic Religion in Szeklerland

In the religious map of Transylvania, and within it of Szeklerland, the geographically contiguous region of Csík, Gyergyó, the Kaszons and the Gyimes form a unique, compact Catholic block. This block is complemented from the south by the region known as the 'Holy Land of Háromszék', and the region of Upper Nyárádmente, historically part of Marosszék, also known as the 'Holy Land', can be considered a separate small block. In the historical Udvarhelyszék, the location of Roman Catholic settlements is not contiguous, but two distinct groups of settlements can be said to have a predominantly Roman Catholic population. Roman Catholics are predominant in the villages north-west, north and north-east

of Udvarhelyszék. Several of them have a purely Roman Catholic population (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küküllőkeményfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalva, Varság). This denomination is also in the majority in the five villages of Székelyvécke, Csöbön, Székelyszállás, Szentdemeter and Bordos, which are located in the western part of the Udvarhelyszék region and now belong to Mures County (MAGYAR 2015). Thus, although they are united under the Archdiocese of Gyulafehérvár, the Catholics of Szeklerland do not form a united block geographically. In our study, we will use the literature on church history, religious geography and ethnography to examine the presence and influence of Roman Catholicism on the religious life of Szeklerland in the past centuries, and the factors that influenced its geographical spread. At the same time, we would like to point out the similarities and differences between the different Catholic-majority areas. Our claim is that not only space influences religion, but also religion influences space. Thus, by examining the relationship between the environment and the religiosity of its inhabitants in its historical context, we can ask a twofold question: how can the two poles of this dynamic, constantly interacting system of relations be described, i.e.: does the geographical conditions of Szeklerland have an impact on the transcendent life of its inhabitants, and how has the use of sacral space in Szeklerland been shaped by human influence?

Csipak Alisz – Ritter Krisztián

A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek szemszögéből

Az endogén-erőforrás alapú elméletek, valamint az elmúlt évtizedek terület- és vidékfejlesztési gyakorlata is előtérbe helyezte a sajátos, helyi értékekre épülő fejlesztések fontosságát. Ezen erőforrások a helyi gazdaságfejlesztés eszközei lehetnek, melyeknek klasszikus ága a turizmus. Egy megfelelően feltárt, a településmarketing eszközeivel támogatott helyi értékrendszer a településimázs alakításával hozzájárulhat egy adott település, illetve a szélesebb értelmében vett térségének fejlődéséhez. A té-

mához illeszkedő saját kutatásunk alapja a vajdasági Csóka településfejlesztési lehetőségeinek vizsgálata volt a helyi értékek szempontjából. Tanulmányunkban a helyi értékek és a településfejlesztés kapcsolatát elemezzük koncentrálna a turizmus lehetséges szerepére. Primerkutatásunk (kérdőíves, mélyinterjú) elsődleges célja volt feltárni a településen belüli vonzerőket, a helyi sajátosságokat, értékeket (helyi értéktár felállítása), másodsorban pedig meghatározni, hogyan lehet ezeket az értékeket beépíteni a település fejlesztésébe, a vidéki turizmusba megfelelő marketing és településarculat kialakításával. Kifejezetten koncentráltunk arra is, hogy a feltárt értéktár hogyan segítheti a vajdasági turisztikai helyszínek, lehetőségek és kapcsolódó szolgáltatások hálózatba szervezését, komplex desztinációba történő illesztését.

Kulcsszavak: településfejlesztés, településmarketing, település imázs, turizmus, értéktár

Examination the Local Heritage Register of Csóka from the Perspective of Development Opportunities

The endogenous theories and the experience of regional and rural development in the past decades have highlighted the importance of developments based on specific local resources. These resources could be tools for local economic development, of which tourism is a classical sector. A well-developed local value system, supported by community-based marketing tools, can contribute to the development of a given community and its region in a broader sense by shaping the community's image. The basis of our own research concerning this topic was the investigation of the local and community-based development possibilities of the town of Csóka in Vojvodina, from the point of view of local values. In our study, we analyze the relationship between local values and community development, focusing on the possible role of tourism. The main goal of our primary research (using questionnaires and in-depth interviews) was to identify the attractions, local characteristics and values within the community (setting up a local value inventory), and secondly

to determine how these values can be incorporated into the development of the community and the local rural tourism by creating an appropriate marketing and community image. We also specifically focused on how the identified value inventory could help networking and integrating tourism sites, opportunities and related services in Vojvodina into a diversified destination.

Keywords: community development, community-based marketing, image, tourism, value inventory

Schwarz Gyöngyi

Határterületek és határátlépések: a szervezeti antropológia jelene – Recenzió Molnár Ágnes (szerk.) *Szervezeti antropológia. Elméletek és módszerek a formális szervezetek kutatásában* című művéhez

A szociokulturális antropológia részdiszciplínájaként azonosított tudományág, a szervezeti antropológia elméleti hátterét, gyakorlati kihívásait és szakmaközi kapcsolatait veszi számba a vékonyka, ám jelentőségében méreténél jóval fontosabb kötet. A könyv három elméleti tanulmánnyal indít, amit három esettanulmány követ. A tanulmánykötet egyik központi kérdése, hogy milyen módszertani nehézségei vannak a formális szervezetek antropológiai kutatásának, milyen metodológiai kihívásokkal kell szembenéznie a szervezeti antropológiának. A recenzió arra a kérdésre próbál válasz találni, hogy hol húzódnak a határok a szervezeti antropológia mint akadémia tudományág, mint alkalmazott kutatás és mint szervezetfejlesztési eszközrendszer között, továbbá hogy milyen határterületek, határátlépések azonosíthatók. Ezek azok a kérdések, (határ)helyzetek, amelyekről érdemes és kell beszélni a szerve-

zeti antropológia kapcsán, mert abban egyet lehet érteni a kötet szerkesztőjével, hogy az antropológia jövője a körülöttünk lévő egyre komplexebb társadalom megértésében rejlik, amelyben egyre több formalizált szervezet működik majd. Ehhez pedig eszközök, elméletek, módszerek kellene.

Borderlands and border crossings: the present of organisational anthropology – Book review of Ágnes Molnár (ed.) *Szervezeti antropológia. Elméletek és módszerek a formális szervezetek kutatásában*.

Identified as a sub-discipline of sociocultural anthropology, organisational anthropology takes stock of the theoretical background, practical challenges and interdisciplinary relations of this tenuous but far more important volume. The book opens with three theoretical studies, followed by three case studies. One of the central questions of this volume is the methodological difficulties of anthropological research on formal organisations and the methodological challenges facing organisational anthropology. The review attempts to answer the question of where the boundaries lie between organisational anthropology as an academic discipline, as applied research and as an organisational development toolkit, and what boundary areas and crossings can be identified. These are the questions and (border-crossing) situations that are worth and must be discussed in the context of organizational anthropology, because one can agree with the editor of the volume that the future of anthropology lies in understanding the increasingly complex society around us, in which more and more formalized organizations will operate. This will require tools, theories and methods.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BALIZS DÁNIEL PHD

geográfus, tudományos munkatárs, Budapesti Műszaki
és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar

BORBÁNDI ERIK

történész, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

CSIPAK ALISZ

vidékfejlesztési agrármérnök

EGYED ILDIKÓ PHD

tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi
Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos
Osztály

RITTER KRISZTIÁN PHD HABIL.

egyetemi docens, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék

SCHWARCZ GYÖNGYI PHD

etnológus, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

ZSIBÓK ZSUZSANNA PHD

tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi
Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos
Osztály

